ISSN 2591-1201 LETNIK 10 • 2026 • ŠTEVILKA 1

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme
Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme
Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik /Published by
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva /Address of the editorial board
Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik /Managing editor
dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik /Editor-in-chief
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnična urednica /Technical editor
Petra Grabrovec (Slovenija)

Uredniški odbor /Editorial board
dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Jakub Beneš (Združeno kraljestvo), dr. Pavlina Bobič (Slovenija), dr. Lucia Ceci (Italija), dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Adam Hudek (Slovaška), dr. David Hazemali (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Peter Lieb (Nemčija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija)

Spletni naslov /Website
https://www.scnr.si/dileme.html

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.
The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 5. 2026.

Publikacija izhaja s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Lektoriranje in prevod povzetkov
MODUS TOLLENS, Tadej Todorović s.p. in TranslAB, Andraž Banko s.p.

Oblikovanje in prelom
S. B.

Tisk
Itagraf, d. o. o.

Naklada
100 izvodov

Cena te številke
15 €

ISSN 2591-1201

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 10 • 2026 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Razprave

Rok Filipčič
Delovanje partizanskih pomorščakov na Slovenskem v zaključnem letu vojne
9

Klemen Kocjančič
From Freedom Fighters to Imperialistic Agents: Slovenian Members of the French Foreign Legion during the Second World War and in Post-War Yugoslavia
33

Domagoj Novosel
Mons. Leopold Rusan i župa Remete 1944. – 1945.
55

Mateja Čoh Kladnik
Sodna represija in obračun s političnimi nasprotniki poleti 1945
77

Jelka Piškurić
Kazenske ustanove po koncu druge svetovne vojne in njihova vloga pri pregonu političnih nasprotnikov
113

Branimir Furlan
Odvračanje kot iluzija ali uporaben koncept obrambe majhnih držav? Študija primera osamosvojitve Slovenije
145

Ob jubileju

Mateja Čoh Kladnik
Ob jubileju dr. Milka Mikole
169

Poročila s konferenc

Mirjam Dujo Jurjevčič in Neža Strajnar
Oblast, ideologije in manjšine: etnične in verske skupnosti med Srednjo Evropo in Balkanom (1941–1989)
175

Recenzije

Renato Podbersič ml.
Carlo Spartaco Capogreco, I campi di Salò: Internamento ebraico e Shoah in Italia, Einaudi Storia, Torino 2025
177

Jelka Piškurić
Vida Milošević Arnold, Mojca Šorn, Ida Leonida Gnidovec in Tanja Velagić(ur.), Spomini še živijo II, Sophia, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2025
187

Razprave

1.01 izvirni znanstveni članek
DOI: 10.55692/D.18564.26.1
CC BY-NC-ND 4.0

Rok Filipčič*

Delovanje partizanskih pomorščakov na Slovenskem v zaključnem letu vojne

Izvleček

Prispevek na podlagi virov in literature obravnava delovanje partizanskih mornariških enot na slovenskem ozemlju v zaključnem letu druge svetovne vojne. Partizanska mornarica v okviru narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije je bila ustanovljena jeseni 1943. Na slovenskem ozemlju pa je bila prva mornariška enota ustanovljena šele slabo leto kasneje. Razlog za ustanovitev lahko iščemo v bojazni vodstva narodnoosvobodilnega gibanja pred morebitnim nepriznanjem pravice slovenskega in hrvaškega naroda do krajev v Istri in na Primorskem s strani anglo-ameriških sil. Mornariške enote na Slovenskem so večino svojega obstoja delovale kot pehotne enote na planotah nad Vipavsko dolino ter v slovenski Istri. Udeležene so bile tudi v nekaterih najbolj intenzivnih ofenzivah nemških enot, v katerih so te želele odstraniti »partizansko nevarnost« v zaledju severnega Jadrana. V zaključni fazi druge svetovne vojne pa so se aktivno vključile v osvobajanje slovenskih obalnih krajev.

KLJUČNE BESEDE: *druga svetovna vojna, 1945, Slovenija, partizanska mornarica*

* Rok Filipčič, univ. dipl. zgod., muzejski svetovalec, Vojaški muzej Slovenske vojske, Engelsova ulica 15, SI-2000 Maribor, rok.filipcic@mors.si, ORCID: 0009-0003-2500-5561.

Abstract

The paper deals with the operations of Partisan naval units in Slovenia in the final year of the Second World War, based on sources and literature. As part of the National Liberation Army of Yugoslavia, the Partisan Navy was established in the autumn of 1943. In Slovenia, the first naval unit was established only almost a year later. The reason for its establishment can be found in the national liberation movement's fear that Anglo–American forces might not acknowledge the right of the Slovenian and Croatian nations to towns and villages in Istria and the Littoral. For most of their existence, the naval units in Slovenia operated as infantry units on the plateaus above the Vipava valley and in Slovenian Istria. They were also involved in some of the most intensive offensives by German forces aimed at removing the "Partisan threat" in the hinterland of the North Adriatic. In the concluding phase of the Second World War, the units actively took part in liberating Slovenian towns and villages on the coast.

KEYWORDS: *Second World War, 1945, Slovenia, Partisan navy*

Uvod

Narodnoosvobodilni boj se je na obalah Slovenskega primorja in njegovem priobalnem pasu razvijal pod drugačnimi pogoji in v drugačnem tempu kot v preostalem delu vzhodnega Jadrana. Med tem, ko so se prve bojne akcije partizanov na Jadranskem morju začele že poleti 1941, je bilo potrebno v Sloveniji počakati na ustanovitev partizanskih pomorskih enot do leta 1944. Kljub zaostanku v razvoju pa so slovenski partizanski pomorščaki aktivno sodelovali v osvobajanju slovenskega ozemlja v zadnjem letu druge svetovne vojne.

Za začetek narodnoosvobodilnega boja na Jadranu bi lahko šteli julij 1941. V prvi polovici meseca so partizani preprečili izkrcanje italijanskih pehotnih enot v Petrovcu. Italijanska stran je imela v tej akciji dvanajst mrtvih in trinajst ranjenih vojakov.[1] V istem obdobju so partizani na Skadrskem jezeru zajeli nekaj ladij s posadko vred. Z eno od njih je bilo poslanih

1 »Izveštaj komande kr. karabinjera 14. armijskog korpusa od 16. jula 1941 o događajima u Crnoj gori od 13. do 16. jula 1941,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XIII, knjiga 1, odg. ur. Miloš Krstić (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969), 151.

iz Virpazarja v Skader 46 zajetih italijanskih vojakov, ki so bili zamenjani za sanitetni material in hrano.[2] Sledilo je še več akcij manjših partizanskih pomorskih enot. Situacija na bojišču namreč še ni dovoljevala ustanovitve večjih enot. Po nizu akcij partizanskih pomorščakov je Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (VŠ NOV in POJ) izdal štabu IV. operativne cone Hrvaške ukaz o ustanovitvi Sekcije za vojno mornarico kot organa cone. Naloga sekcije je med drugim bila, da izvede prostovoljno mobilizacijo mornarjev, mornariških častnikov in podčastnikov z namenom, da se ustanovijo mornariški odredi na Jadranu.[3]

Pomembno prelomnico v narodnoosvobodilnem boju je predstavljala kapitulacija Italije septembra 1943. Vrhovno poveljstvo nemške vojske je kapitulacijo pričakovalo in bilo nanjo pripravljeno. Že konec julija 1943 je nemško vrhovno poveljstvo združilo vse dotedanje operativne načrte v nov načrt »Achse«. Hitler se je odločil, da bo večino novih sil poslal v osrednji del Balkana, od koder bi posredovale ob morebitnem zavezniškem izkrcanju na vzhodni jadranski obali. Načrt se je začel izvajati 8. septembra 1943 ob 21. uri.[4] Po nemški zasedbi italijanskega okupacijskega območja sta bila zahodni in severni Jadran podrejena poveljniku Nemške mornariške komande za Italijo,[5] Dalmacija in južni Jadran pa poveljniku Jadrana.[6] 1. oktobra 1943 je bila organizacija nekoliko preurejena, severni Jadran je prišel pod pristojnost poveljnika Jadrana.[7]

18. oktobra 1943 je VŠ NOV in POJ ustanovil Mornarico NOVJ. Na dolžnost poveljnika mornarice je bil imenovan Srećko Manola, na položaj načelnika štaba pa Velimir Škorpik. 24. oktobra je VŠ NOV in POJ izdal novo odredbo, s katero je bil na dolžnost poveljnika mornarice imenovan Josip Černy, Srećko Manola je postal njegov namestnik, Uroš Manderšić

2 Jovan Vasiljević, *Mornarica narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije* (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1972), 34.

3 »Naređenje Vrhovnog komandanta NOV in PO Jugoslavije od 18. decembra 1942 god. štabu Četvrte operativne zone Hrvatske o formiranju Sekcije za ratnu mornaricu pri štabu i njenim zadacima,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 1, odg. ur. Fabijan Trgo, (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1959), 13.

4 Tone Ferenc, »Kapitulacija italijanske vojske v Jugoslaviji,« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 23, št. 1/2 (1983): 141–42; Vasiljević, *Mornarica narodnooslobodilačke vojske*, 108.

5 Nem.: *Deutsches Marine-Kommando Italien.*

6 Nem.: *Kommandierender Admiral Adria.*

7 Rok Filipčič, »Mornariški odred NOVJ Koper,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 3 (2010): 39.

pa je prevzel dolžnost načelnika štaba. Štab mornarice je bil podrejen VIII. korpusu NOV in POJ.[8]

Da bi bilo poveljevanje partizanskim mornariškim enotam učinkovitejše, je bilo med rekama Sočo in Bojano formiranih pet pomorsko-obalnih sektorjev (POS). I. POS je obsegal Slovensko primorje, Istro, Kvarnerske otoke do črte Starigrad, vključno z otokoma Grujico in Rabom; II. POS je bil južno od te linije pa do rta Ploče; med rtom Ploče in otokom Hvarom je bil III. POS; IV. POS je zajemal območje južne Dalmacije do Boke Kotorske; V. POS pa od tu do reke Bojane.[9] 10. novembra 1943 je bila opravljena nova razdelitev obale. Namesto petih pomorsko-obalnih sektorjev jih je bilo poslej šest: I. POS (tržaški), II. POS (kvarnerski), III. POS (zadarsko-šibeniški), IV. POS (splitski), V. POS (pelješki) ter VI. POS (bokeljski). I. POS, ki je obsegal območje med Sočo in Limskim kanalom, ter VI. POS nista bila povezana s preostalo vzhodno jadransko obalo, saj sta bila novembra 1943 še v rokah nemške vojske. Morebitne naloge v teh dveh sektorjih bi izpolnili pripadniki sosednjih pomorsko-obalnih sektorjev.[10]

V drugi polovici leta 1944 se je položaj na evropskih bojiščih vse bolj obračal v korist protinemške koalicije. Junija je prišlo do izkrcanja anglo-ameriških sil v Normandiji. Sredi septembra so zavezniške sile v bitki za Rimini (operacija Oliva) prebile gotsko linijo, vendar pa je nato njihov prodor nekoliko zastal. Ni jim uspelo prekoračiti reke Pad. Ta zastoj so v poveljstvu nemške vojske razumeli kot možne priprave na izkrcanje v zaledju svojih sil, med drugim v Tržaškem zalivu in Istri.[11] Nemški strah pred izkrcanjem v severnem Jadranu ni bil neosnovan. Po zmagi v Afriki so imeli britanski vojaški in politični krogi Istro nenehno pred očmi. Winston Churchill se je zavzemal za amfibijski vpad iz Ancone ali Benetk v Istro, od tam pa bi po uspešnem izkrcanju napredovali proti Madžarski in Avstriji.

8 »Naredba Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije od 24. oktobra 1943 god. o postavljanju komandnog kadra mornarice,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 1, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1959), 126.

9 Janez Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki* (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1974), 130.

10 »Izveštaj štaba Mornarice NOVJ od 10. novembra 1943. god štabu Osmog korpusa NOVJ o organizaciji mornarice,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 1, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1959), 198–99.

11 Aldo Pirih, *Pomlad na obali: Komanda mesta Koper* (Koper: Občinski odbor ZZB NOV, Domicilni odbor Komande mesta Koper, 1990), 107.

Na ta način bi Britanci dosegli, da ne bi vsa srednja in južna Evropa prišla pod sovjetski vpliv. Glede izkrcanja v Istri sta Tito in Churchill govorila 12. in 13. avgusta 1944 na sestanku v južni Italiji. Tito je sogovorniku dal vedeti, da bi v primeru operacije proti Istri sodelovale partizanske enote iz Slovenije in Hrvaške.[12]

Že 4. marca 1944 so v poveljstvu mornarice razmišljali o ustanovitvi I. POS, kjer bi kot organizator deloval kapetan Franc Potočnik. V Glavnem štabu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (GŠ NOV in POS) naj bi mu dali na razpolago vse častnike, podčastnike in mornarje bivše jugoslovanske mornarice.[13] VŠ NOV in POJ je na predlog odgovoril negativno in ukazal, naj kapetan Franc Potočnik ostane na svoji dotedanji dolžnosti.[14] Do spremembe v odnosu do ustanovitve I. POS je prišlo po pogovorih med Titom in Churchillom. V vodstvu jugoslovanskega osvobodilnega gibanja se je pojavil strah, da želijo Britanci slovenskemu in hrvaškemu narodu odreči pravico do priključitve Istre in primorskih pokrajin k Jugoslaviji. Že oktobra 1943 je bil namreč na Zboru odposlancev slovenskega naroda sprejet sklep o priključitvi Slovenskega primorja Sloveniji. Ustanovitev mornariških enot, ki bi v omenjenem delu Jadrana prevzele vojno-pomorsko oblast, se je pokazala kot nujnost. Sledil je ukaz VŠ NOV in POJ z dne 30. avgusta 1944, ki je govoril o ustanovitvi mornariških enot na obalnem pasu med Sočo in Limskim kanalom.[15]

12 Dušan Biber, *Tito – Churchill: strogo tajno* (Ljubljana: Delo, 1981), 275, 280, 309; Nadja Terčon, *Usidrali smo se na morje: vzpostavitev slovenskega pomorstva 1945–1958* (Piran: Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano, 2015), 56.

13 »Izvod iz knjige depeša štaba mornarice upučenih Vrhovnom štabu NOV i PO Jugoslavije u februaru i martu 1944,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 2, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1961), 167.

14 »Izvod iz knjige depeša mornarice NOV Jugoslavije primljenih od Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije u februaru i martu 1944 godine,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 2, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1961), 162.

15 Zdravko Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945* (Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1999), 191; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 503.

Mornariška grupa pri IX. korpusu in Mornariški odred

Konec septembra 1944 sta na položaj štaba IX. korpusa na Lokvah prispela majorja Janez Tomšič in Slavko Kavšek.[16] Tam ju je že pričakovala skupina mornarjev, ki so bili izbrani iz različnih enot. Sledila je ustanovitev Mornariške grupe pri IX. korpusu pod poveljstvom majorja Janeza Tomšiča, ki je imela nalogo izvesti organizacijske in kadrovske priprave za ustanovitev I. POS, izbrati mornariški in strokovni kader in formirati mornariške enote.[17] Kader za nastajajoče mornariške naj bi prišel iz drugih partizanskih enot. Sklenjeno je bilo tudi, da Mornariška grupa do prihoda prvih mornarjev ostane pri štabu IX. korpusa, nato pa se od njega izdvoji, a ostane v bližini štaba. Dne 26. septembra 1944 je prišlo do spremembe meje med I. in II. POS. K slednjemu je bil pripojen obalni pas med Limskim kanalom in izlivom reke Mirne.[18]

Da bi Mornariška grupa dobila vpogled v situacijo v Trstu, ki je bilo največje pristanišče v severnem Jadranu, je bil 29. septembra poročnik Ratko Pečovnik poslan na obveščevalno točko IX. korpusa, kjer je pričel s zbiranjem informacij, zanimivih za mornarico, in s širjenjem obveščevalne mreže. Konec leta 1944 je izvedel premik v samo mesto, kjer je pričel z oblikovanjem skupin za preprečitev rušenja pristaniških objektov ter s pripravami za ustanovitev luške kapitanije.[19] Kmalu se mu je pridružil tudi Adolf Kalčič, pomorski častnik, ki je bil odgovoren za vsa vprašanja v zvezi s pomorskim prometom v tržaški luki.[20]

16 »Izvještaj delegata mornarice pri Glavnom štabu NOV i PO Slovenije od 12. oktobra 1944. štabu mornarice NOV Jugoslavije o radu Mornaričke grupe pri devetom korpusu NOV Jugoslavije,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 3, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1961), 189.

17 Zdravko Marenčič, »Mornariški odred NOVJ Koper,« *Slovensko morje in zaledje* 7, št. 6/7 (1984): 10.

18 »Obavještenje štaba mornarice NOV Jugoslavije od 28. septembra 1944. štabu četvrtog pomorskog obalskog sektora o izmjeni granice između prvog i drugog obalskog sektora,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 3, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1961), 115.

19 Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1387, Učešće Mornaričke grupe IX. korpusa u borbama za oslobođenje slovenačkog Primorja, 2; »Poročilo Mornariške skupine pri IX. korpusu NOVJ z dne 13. januarja 1945 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o organizaciji in dosedanjem delu,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem*, knjiga 1 (18), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1995), 290–91.

20 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1402, Poročilo Janeza Tomšiča o delu na področju 1. POS-a štabu jugoslovanske mornarice, 8. 3. 1945.

8. oktobra 1944 so nemške enote pričele z ofenzivo »Partisanenwoche«. Mornariška grupa se je bila prisiljena s štabom IX. korpusa in nekaterimi drugimi skupinami umakniti z Lokev na Kozje stene v Trnovskem gozdu. V ofenzivi je bilo udeleženih približno 3500 nemških vojakov ter nekaterih kolaborantskih enot, ki jih je spremljalo 15 tankov in nekaj drugih vozil.[21] Ofenziva je bila bolj kot proti enotam IX. korpusa usmerjena proti civilnemu prebivalstvu. S požiganjem hiš in drugim nasiljem so želeli Nemci doseči, da bi se civilno prebivalstvo odvrnilo od partizanskega gibanja.

Mornarji so v Mornariško grupo pričeli prihajati sredi oktobra 1944. Borci, ki so prihajali v grupo, so bili neprimerno opremljeni za zimske razmere, bosi, brez zimskih plaščev. Mnogi so bili tudi brez orožja.[22] Njihovo število je kmalu tako naraslo, da se je Mornariška grupa osamosvojila od štaba IX. korpusa. Iz prispelih mornarjev je bila 1. novembra 1944 ustanovljena prva mornariška četa, ki jo je sestavljalo 35 partizanov. Poveljnik čete je postal Janez Papler, njen politični komisar pa Rudi Zupan.[23] 1. decembra 1944 je major Janez Tomšič pripravil dopis štabu IX. korpusa, v katerem je predstavil naloge in potrebe Mornariške grupe. Mornariške enote naj bi na področju I. POS skrbele za prevzem mornariških zgradb in objektov, vzpostavitev pomorskega prometa, prevzem ladjevja, zavarovanje obale in pristanišč, vzpostavitev službe zvez na obali, prevzem obalne artilerije ter mobilizacijo pomorščakov in pomorskih strokovnjakov. Tedaj je Mornariško grupo sestavljalo 111 pripadnikov, od katerih jih 30 ni bilo sposobnih za operativne naloge. V poveljstvu grupe so pričakovali, da bo število pripadnikov naraslo na 240 za boj sposobnih partizanov. Pojavile so se tudi zamisli, da bi se formirala mornariška brigada, ki pa bi bila začasno uvrščena v operativne enote IX. korpusa.

21 »Relacija štaba 9. korpusa NOVJ od 18. oktobra 1944. dostavljena Glavnom štabu NOV i PO Slovenije o borbama na Trnovskoj planoti,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, Tom VI, knjiga 16, ur. Fabijan Trgo (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969), 869–70; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 513.

22 »Poročilo Mornariške skupine pri IX. korpusu NOVJ z dne 13. januarja 1945,« 293.

23 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1387, Učešće Mornaričke grupe IX. korpusa u borbama za oslobođenje slovenačkog Primorja, 2–3; Franjo Bavec-Branko, *Bazoviška brigada* (Ljubljana: Odbor Bazoviške brigade in Partizanska knjiga, 1970), 437–38; Klanjšček, *Deveti korpus*, 192.

Po osvoboditvi Primorske bi se brigada razformirala v enote, ki so bile po formaciji predvidene za I. POS.[24]

Poveljstvo IX. korpusa se je strinjalo s predlogom Mornariške grupe za ustanovitev brigade in pobudo posredovalo GŠ NOV in POS. Sočasno je poveljstvo Mornariške grupe pobudo poslalo tudi poveljstvu Mornarice NOVJ. Slednje se je strinjalo, a ne z ustanovitvijo brigade, temveč odreda: »*Soglašamo. Formirajte mornariški odred v sestavi divizije, ki deluje na območju Slovenskega primorja, a ne samostojno brigado. Naloge ostanejo iste. Sporočite izvršitev!*«[25] GŠ NOV in POS se je strinjal z ustanovitvijo brigade, a poveljstvo Mornariške grupe je medtem na podlagi usmeritve poveljstva Mornarice NOVJ že predlagalo ustanovitev odreda. Major Janez Tomšič je v poročilu z dne 9. januar 1945 poročal, da je bil »*na podlagi odobritve Glavnega štaba NOV in PO Slovenije in povelja štaba Mornarice NOVJ formiran Mornariški odred 1. Pomorskega Obalnega Sektorja*«.[26] Štab odreda so predstavljali poveljnik kapetan Ludvik Bradeško, politični komisar Dušan Ravhekar, pomočnik političnega komisarja Rudi Zupan ter operativni častnik podporočnik Nikolaj Safonov.

Na operativnem področju, na katerem je delovala Mornariška grupa, je prišlo konec leta 1944 do nekaterih sprememb. Zaradi ofenzive Rdeče armade je bilo na vzhodno fronto poslanih nekaj nemških enot. Je pa bilo to ozemlje zaradi svoje lege, bližine italijanskega bojišča in komunikacij, ki so vodile do tja, za nemško vojsko zelo pomembno. Zato so na Primorsko prispele nekatere kolaborantske enote, ki so nadomestile tiste enote, ki so odšle. Po podatkih korpusnih obveščevalcev se je v nemških garnizijah na področju med Gorico, Pivko ter obalo med reko Mirno in zalivom Žavlje pri Trstu v tistem času nahajalo več kot 35.000 pripadnikov raznih vojaških enot.[27]

Stanje na terenu je v začetku leta 1945 nakazovalo potrebo po ustanovitvi posebnega centra, ki bi zbiral obveščevalne podatke v Koprskem in Tržaškem zalivu ter na območju Tržiča (Monfalcone) in jih posredoval poveljstvu Mornariške grupe. V ta namen je bila na Kras poslana posebna patrulja, ki je imela nalogo preučiti možnosti za ustanovitev informativnega centra. Na osnovi pozitivnih ugotovitev je štab IX. korpusa sprejel od-

24 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1400, Pregled nalog in potreb Mornariške grupe, 1. 12. 1944.

25 Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 621.

26 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1401, Mornariška grupa pri IX. korpusu NOV in POJ, dokument št. 39, 9. 1. 1945.

27 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1393, Pregled neprijateljskih garnizona na sektorju slov. Primorja na dan 26. jan. 1945.

ločitev o ustanovitvi Mornariškega informativnega centra. Za vodjo centra je bil imenovan Mario Segolin, ki se je 19. januarja 1945 s petimi soborci odpravil iz Gorenje Trebuše v Rubije pri Komnu, kjer je bil pripravljen prvi bunker Mornariškega informativnega centra. Kasneje se je sedež informativnega centra preselil v Škofe pri Komnu in na Krasu se je začela razvijati mornariška obveščevalna mreža, ki je pridobila številne pomembne podatke o stanju na terenu.[28]

23. januarja 1945 je prišlo do spremembe v formaciji Mornariškega odreda. Ta se je preimenoval v 1. bataljon pomorske pehote I. POS-a. Postal je del XXX. divizije, kateri je bil operativno, disciplinsko in ekonomsko podrejen, v strokovnem pogledu pa je bil bataljon podrejen I. POS-u.[29] Slab teden kasneje, 28. januarja 1945, je na podlagi odobritve štaba IX. korpusa prišlo do ponovnega oblikovanja Mornariškega odreda. Za v. d. poveljnika odreda je bil imenovan Ratko Kosmač, politični komisar je postal Dušan Ravhekar, za v. d. namestnika poveljnika je bil imenovan Avgust Starc, položaj v. d. namestnika političnega komisarja pa je zasedel Rudi Zupan.[30] Nova mornariška formacija je imela enake naloge kot bataljon.

Do sprememb je prišlo tudi v sami Mornariški grupi pri IX. korpusu. Major Janez Tomšič, poveljnik Mornariške grupe, je bil premeščen na položaj poveljnika Pomorske komande severnega Jadrana. Za novega poveljnika Mornariške grupe je bil imenovan major Baldomir Saje iz GŠ NOV in POS, ki je dolžnost prevzel 6. februarja.[31]

Bojna pot Mornariškega odreda se je pričela z nemško ofenzivo v severni Primorski, poimenovano »Rübezahl«, ki je potekala v treh fazah in je bila prvenstveno usmerjena v uničenje partizanskih oskrbovalnih skladišč in bolnišnic, da bi se s tem zmanjšala operativna sposobnost enot IX. korpusa.[32] Prva faza ofenzive se je začela 7. februarja 1945 in je bila usmerjena

28 Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 640–43.

29 »Odredba Glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 23. januarja 1945 štabom IX. korpusa NOVJ in Prvega pomorskega obalnega sektorja o preimenovanju mornariškega odreda v prvi bataljon mornariške pehote,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem,* knjiga 1 (18), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1995*)*, 335–36.

30 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1393, Odredba Mornariške grupe pri IX. korpusu NOV in POJ št. 128, 28. 1. 1945.

31 Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 654–56.

32 »Povelje višjega vodje SS in policije v Operacijski coni Jadransko Primorje z dne 2. februarja 1945 komandi 10. SS policijskega polka za akcijo Rubezahl na območju Trnovskega gozda,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni*

v sektor Ajdovščina–Dol–Otlica–Predmeja–Trnovo–Šempas. Mornariški odred je bil dan po začetku ofenzive vključen v sestav 18. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade (Bazoviška brigada) kot brigadni bataljon. Ob vključitvi odreda v Bazoviško brigado je njegova prva četa dobila ukaz za zasedbo Oblega vrha, druga četa pa se je nahajala na Predmeji v bližini štaba XXX. divizije. Pripadniki Mornariškega odreda so na Oblem vrhu vztrajali do 11. februarja. Nemška ofenziva bi se tega dne sicer morala končati, a najbrž ni potekala povsem po načrtih, saj je bila podaljšana za nedoločen čas. Glavna naloga nemških enot je bil skoncentrirani napad na naselje Vojsko.[33] Bazoviška brigada je v noči na 13. februar izvedla premik na Vojsko. Nemške enote so do 15. februarja prodrle do linije Čepovan–Lokve–Mala Lazna–dolina Belce. Mornariški odred je istega dne posedel položaje ob cesti Mrzla Rupa–Vojsko, kjer je skupaj s 5. bataljonom Bazoviške brigade varoval Vojsko pred prodorom nemških enot iz Idrije in Otlice preko Mrzle Rupe. V jutranjih urah naslednjega dne je približno 300 nasprotnih vojakov prodiralo proti položajem odreda. Njegovi pripadniki so pustili, da se nasprotnik približa njihovim položajem, nato pa so ga odločno napadli. Po začetnem neuspehu so se nasprotne sile reorganizirale in ponovno napadle Mornariški odred, ki se je skupaj s 5. bataljonom umikal ob cesti Vojsko–Na Ogalcah. Sredi dneva je prišlo do novega spopada, ki se je končal z umikom prodirajočih sil. Bazoviška brigada je uspela na vsem svojem operativnem območju ustaviti manevre nasprotnika proti položajem njenih enot. Zaradi stalnega partizanskega pritiska so se nemške enote morale umakniti na svoje izhodiščne položaje. S tem je bila končana druga faza ofenzive »Rübezahl«.[34]

na Slovenskem, knjiga 1 (18), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1995), 843–44.

33 »Povelje višjega vodje SS in policije v Operacijski coni Jadransko Primorje z dne 11. februarja 1945 komandi 10. SS policijskega polka za podaljšanje akcije Rubezahl na območju Trnovskega gozda,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem,* knjiga 1 (18), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1995), 848.

34 »Poročilo štaba XXX. divizije z dne 24. februarja 1945 štabu IX. korpusa NOVJ o situaciji in bojni aktivnosti podrejenih enot v februarju,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem,* 619; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 657–60.

Mornariški odred je bil 17. februarja napoten na počitek na Vojsko, kjer je preživel štiri dni. V tem času je poveljstvo IX. korpusa pripravilo načrte za protinapad. XXX. divizija je dobila ukaz za napad na nemške postojanke na robu Trnovskega gozda in v Vipavski dolini. Prva akcija je bila usmerjena proti Trnovem. Ko so bile vse za napad določene enote na svojih izhodiščnih položajih, je bilo ugotovljeno, da so se nasprotne enote umaknile proti Grgarju. Pot v Vipavsko dolino je bila tako prosta, zato so enote IX. korpusa dobile nalogo, naj napadejo nasprotnika v dolini. Bazoviška brigada naj bi uničila postojanko Tabor. Njeni bataljoni so se razmestili med Črničami in Potočami. Postojanka je bila 25. februarja zavzeta praktično brez boja. Sledili pa so spopadi, ki so se razvili praktično na celotni liniji Ajdovščina–Šempas. Pripadniki Mornariškega odreda so 26. februarja zjutraj zavzeli položaje zahodno od zaselka Lozarji in napadli nemško enoto, ki je štela približno 300 mož. Po zaustavitvi prodirajoče nemške kolone je odred izvedel premik na položaje nad Lozarje. Naslednji dan se je odred ponovno spopadel z nemško kolono in jo prisilil, da se umakne proti izhodiščnim položajem. 28. februarja je štab XXX. divizije podrejenim enotam izdal ukaz, da se umaknejo iz Vipavske doline in zasedejo nove položaje ob robu Trnovskega gozda, med Ravnico in Oblim vrhom. Mornariški odred je imel svoje položaje med Krnico pri Vitovljah in Čavnom.[35]

V trenutkih bojnega zatišja je nemška stran pripravila načrt za tretjo fazo ofenzive »Rübezahl«. 2. marca 1945 je bil oblikovan Združeni odred Löwe, ki sta ga sestavljali bojni skupini Zuschneid in Köstemann.[36] Dne 4. marca je prodor nemških sil proti Lokvam prisilil Bazoviško brigado, da se je umaknila s svojih položajev proti Laznam. Brigadni bataljoni so zavzeli položaje na liniji Lokve–Lazne, Mornariški odred pa je ostal na koti 1046 v brigadni rezervi. Nemški bojni skupini sta izvedli taktično uspešen manever in sklenili obroč okoli Bazoviške in Kosovelove brigade. Brigadi sta brez Mornariškega odreda in še nekaterih drugih enot skušali prebiti obroč pri Mrzli Rupi. Sledila je sprememba načrta in brigadi sta se skušali

35 Pomorski muzej Sergej Mašera Piran, (PMSMP), fond Mornariška grupa pri IX. korpusu, Osnivanje i razvoj (od 1. POS-a do POK Trst), 29. 10. 1945, 7–8; Bavec, *Bazoviška brigada*, 446–52.

36 »Ukaz višjega vodje SS in policije v Operativni coni jadranskega Primorja z dne 2. marca 1945 za formiranje Združenega odreda 'Löwe',« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem,* knjiga 2 (19), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1997), 753.

premakniti preko Gorenje Trebuše na Vojsko. Zaradi nasprotnikove zasede so ti partizani obtičali v grapi Trebuščice ves dan. Štab XXX. divizije je nato poslal divizijsko rezervo v napad na Gorenjo Trebušo; s tem se je sprostil nemški pritisk in brigadi sta se lahko izvlekli iz grape ter se napotili na Vojsko. Mornariški odred se je medtem skupaj s spremljevalno četo in štabnimi odseki Bazoviške brigade iz kote 1185 umaknil na Vojsko, kjer je pričel nadzorovati cesto Idrija–Vojsko. Celotna Bazoviška brigada se je ponovno zbrala na Vojskem 7. marca 1945. Z uspešnim umikom Bazoviške in Kosovelove brigade se je tudi končala tretja faza ofenzive »Rübezahl«. Nemške enote so v ofenzivi zasedle deset postojank na robu Trnovskega gozda, iz katerih so si prizadevale nadzorovati prehode iz osvobojenega ozemlja IX. korpusa proti Soški dolini, Vipavski dolini in na Notranjsko. 13. marca je krenila nemška izvidniška kolona iz Idrije proti Vojskarski planoti. Pripadniki Mornariškega odreda so se za boj razmestili po položajih med Rovtarjevim hribom in koto 1061. Okrog 15. ure se je razvnel boj, v katerem pa partizani Bazoviške brigade niso uspeli nasprotnika potisniti proti izhodišču. Ob pomoči okrepitev iz XXX. divizije jim je to uspelo šele naslednji dan. Poveljstvo mornarice NOVJ je v času omenjenega spopada odločilo, da se major Slavko Kavšek, načelnik štaba Mornariške grupe, premesti v štab mornarice, na njegovo dolžnost pa je imenovalo poročnika Franca Dermoto, poveljnika Mornariškega odreda Koper. Zamenjava za poročnika Franca Dermoto v Mornariškem odredu je bil kapetan Edvard Logar.[37] Štab IX. korpusa je po koncu nemške ofenzive sklenil, da bo izvedel protiofenzivo, s katero bi partizanske enote potisnile nemške enote iz njihovih postojank v Trnovskem gozdu. V bojih so sodelovali tudi pripadniki Mornariškega odreda.

Po izkrcanju zahodnih zaveznikov v južni Franciji avgusta 1944 je bila nevarnost njihovega izkrcanja v severnem Jadranu morda manjša, a je nemško vrhovno vojaško poveljstvo še nadalje utrjevalo obalo, skupaj s civilno upravo pa skrbelo za graditev več utrjenih linij.[38] Nemško vrhovno poveljstvo se je tudi jasno zavedalo, da obramba severnega Jadrana ne bo učinkovita, dokler se bodo v zaledju predvidenih obrambnih polož-

37 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Mornariška grupa pri IX. Korpusu NOV in POJ štabu MOK, št. 271, 15. 3. 1945. Vojaška situacija v slovenski Istri Francu Dermoti ni dovoljevala poti proti položajem Mornariške grupe IX. korpusa pri Cerknem, zato je do konca vojne ostal pri Mornariškem odredu Koper kot pripadnik grupe.

38 Tone Ferenc, »Priprave na konec vojne,« v: *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996), 9.

jev zadrževale močne partizanske sile. Ker pa so bili dotedanji poskusi uničenja enot IX. korpusa neuspešni, so za njihovo uničenje pripravili podroben načrt ter za njegovo izvedbo angažirali tako število vojaštva, kot ga niso še nikoli dotlej. Ofenziva je bila sestavljena iz dveh delov. V prvem delu, ki je bil poimenovan »Frühlingsanfang«, naj bi očistili Cerkljansko in Gorenjsko, v drugem delu, poimenovanem »Winterende«, pa Trnovski gozd, Banjško planoto ter Čepovansko dolino.[39] Štab IX. korpusa se je ob pričetku nemškega ofenzivnega delovanja nahajal, skupaj z vodstvom Mornariške grupe in nekaterih drugih enot, na desni strani Idrijce. Nemški pritisk in vzpostavitev zaporne črte sta bila tako nenadni dejanji, da so se partizani, zavezniška misija pri štabu korpusa ter nekateri politični organi s težavo umaknili iz Cerknega preko Zakriža in Šentviške Gore v Gorenjo Trebušo. Skoraj istočasno, ko so nemške in kolaborantske enote obkoljevale Cerkljansko, so enote, ki so sestavljale ofenzivo »Winterende«, pričele obkoljevati Banjško, Šentviško, Trnovsko in Vojskarsko planoto. Načrt je bil, da zasedejo izhodiščne položaje na robu planot in nato s koncentričnimi napadi skušajo uničiti partizanske enote na tem področju. Predvsem je bila na udaru Bazoviška brigada, ki je imela svoje položaje pred Colom. Najpomembnejša taktična točka njenih položajev je bil Sinji vrh, ki je v naslednjih dneh med hudimi boji večkrat zamenjal »gospodarja«. 25. marca je Mornariški odred zasedel položaje južno od Tisovca, na območju kote 1068. S teh položajev je odred nadzoroval Malo goro, okrepljeni vod odreda srednji odsek ceste Col–Mrzla Rupa, mornariška zaseda pa moči voda pa poti, ki so vodile iz Idrijske Bele proti Colu in Predmeji. Zaradi težavne vojaške situacije se je Mornariška grupa pri IX. korpusu skrčila na le dva člana, poveljnika majorja Baldomirja Sajeta in njegovega namestnika, Avgusta Starca. Preostali pripadniki grupe so odšli na položaje štaba Bazoviške brigade. Tam se je 30. marca skupaj s štirimi novimi mornarji, ki so prispeli z Bele krajine, zbralo 36 mornarjev, ki naj bi se priključili Mornariškemu odredu. Istega dne je v Mornariško grupo prispel nov politični komisar Viljem Klemenc.

Nemški pritisk je prisilil štab IX. korpusa k iskanju rešitev. Odločil se je za delitev na tri kolone in preboj v smereh proti Pivki, Banjški planoti in preko Vojskarske planote in Šebreljske planote na Cerkljansko. Tako so bile partizanske enote okretnejše in hitrejše, kot če bi se skušale prebiti v eni sami koloni. Smer na Cerkljansko je bila določena koloni, ki so jo sestavljali štab korpusa, XXX. divizija brez Kosovelove brigade,

39 Stanko Petelin, *Osvoboditev slovenskega Primorja* (Nova Gorica: Soča, 1965), 113.

Gradnikova brigada, Mornariški odred, artilerija IX. korpusa brez topov ter pripadniki raznih oblastnih ustanov in organov. Še pred poskusom preboja je bila iz raznih štabnih odsekov in oddelkov formirana štabna četa, ki sta jo vodila poveljnik in politični komisar Mornariške grupe. Kolona XXX. divizije je na pot krenila 31. marca ob 22. uri. Pri tem pohodu pa ni sodeloval Mornariški odred, ki je iz neznanih razlogov ostal na svojih položajih na koti 1068. 36 pomorščakov, ki so bili iz Mornariške grupe napoteni v Mornariški odred, se ni priključilo odredu, temveč prištabnim enotam Bazoviške brigade in so v njenem sestavu ostali do konca ofenzive. Na območju Vojskarske planote je kolona zašla v pas nasprotnikovih globinskih zased. V bojih, ki so potekali od jutra do noči 1. aprila, je bilo na partizanski strani veliko padlih, med njimi tudi poveljnik Mornariške grupe pri IX. korpusu, major Baldomir Saje. Štab Mornariškega odreda se je potem, ko je ostal sam na položajih, samoiniciativno odločil za premik odreda v smeri ostalih enot XXX. divizije. Odred je dne 1. aprila zjutraj prispel v Razazije zahodno od Vojskega, kjer je naletel na 3. bataljon Gradnikove brigade. Dve uri kasneje so pripadniki odreda skušali z ostalimi divizijskimi enotami nadaljevati premik proti severu, a so se zaradi napada nasprotnika vrnili na stare položaje, s katerih so se poskusili prebiti na Vojsko. Ker pa je bilo Vojsko že v nemških rokah, so se umaknili v okolico Mrzle Rupe. Štaba IX. korpusa in Bazoviške brigade sta se nato odločila za premik enot na Šentviško planoto. S tem so presenetili nasprotno stran, tako da se je večina partizanov brez boja umaknila izven območij zased. Mornariški odred se je v noči na 2. april premaknil iz položajev pri Mrzli Rupi mimo Vojskega v zaselek Na Krnicah. 3. aprila zjutraj so pomorščaki prečkali Idrijco pri Otaležu. Pot proti južnim zaselkom Davče so zaradi konspiracije nadaljevali zvečer. Pred pohodom je bil sklenjen dogovor, da se v primeru ponovnega napada nasprotnih sil enota zbere na Črnem vrhu. 4. aprila je med premikom odred naletel na nemško kolono, ki ga je presekala na dva dela. 13 pripadnikov Mornariškega odreda se je s poveljnikom odreda uspela prebiti na Črni vrh, skupina 25 pripadnikov Mornariškega odreda pa se je vrnila nazaj proti Trnovskemu gozdu. Skupina na Črnem vrhu je 7. aprila dobila informacijo, da se je dan prej Bazoviška brigada vrnila na Vojsko, in se je takoj napotila na njene položaje, ki pa jih je dosegla šele 10. aprila. Tam se je že nahajala druga skupina ter 16 od 36 pripadnikov Mornariškega odreda, ki so ofenzivo preživeli skupaj s prištabnimi enotami brigade. Mornariška grupa pri IX. korpusu je imela pred pričetkom ofenzive proti

enotam korpusa na Trnovski planoti 128 pripadnikov, po končani ofenzivi pa jih je imela le še 86.[40]

Po koncu nevarnosti je štab IX. korpusa ponovno osamosvojil Mornariško grupo in ji dodelil Mornariški odred. Štab IX. korpusa se je tudi strinjal, da poročnik Ratko Pečovnik začasno prevzame dolžnost poveljnika Mornariške grupe. Mornariški odred je bil nato priključen zaščitnemu bataljonu štaba IX. korpusa, 15. aprila pa je bil neposredno podrejen Mornariški grupi. Istega dne je štab IX. korpusa tudi ukazal Mornariški grupi, naj se pripravi za premik na Kras in za izvršitev nalog pri osvobajanju Trsta in Slovenskega primorja.[41]

27. aprila je britanska 8. armada prekoračila reko Adižo in pričela prodirati proti Trstu. VŠ NOV in POJ je tega dne poslal štabu 4. armade brzojavko, ki je zahtevala angažiranje 30. in 31. divizije IX. korpusa v bojih za Trst.[42] Tako so bile tudi enote IX. korpusa vključene v »tekmo za Trst«.

Hkrati so potekale priprave na vstajo v samem mestu. V ta namen je bil februarja 1945 Trst razdeljen na štiri sektorje, za katere so bili imenovani štabi. Vsak sektor je imel tudi svoje delavske bataljone in akcijske skupine, katerih osnovna naloga je bilo zbiranje orožja. Aprila 1945 je imela Komanda mesta Trst okrog 3000 borcev, organiziranih v šestnajstih bataljonih in eni samostojni četi.[43] Nekaj pripadnikov Mornariške grupe je bilo napotenih v Trst in so okrepili sektorske enote. V mestu je deloval Adolf Kalčič, ki je imel s svojo skupino nalogo, da ob vstaji prevzame upravo nad kapi-

40 SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1387, Vili Klemenc: Učešće Mornaričke grupe IX. korpusa u borbama za oslobođenje slovenačkog Primorja, 6; »Poročilo štaba 30. divizije z dne 28. marca 1945 štabu IX. korpusa o bojih na območju Col – Predmeja,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem,* knjiga 2 (19), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1997), 202; »Poročilo štaba 18. SNOUB Bazoviška z dne 20. aprila 1945 štabu 30. divizije o bojni aktivnosti v marcu in prvi polovici aprila,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem,* knjiga 2 (19), 455; Klanjšček, *Deveti korpus*, 401; Petelin, *Osvoboditev slovenskega Primorja*, 148–49; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 674–92.

41 Klanjšček, *Deveti korpus*, 193; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 694.

42 Petelin, *Osvoboditev slovenskega Primorja*, 196.

43 »Ukaz Komande mesta Trst z dne 29. aprila 1945 podrejenim štabom sektorjev za oboroženo vstajo in sodejstvovanje z enotami 4. armade Jugoslovanske armade,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem,* knjiga 2 (19), ur. Jože Novak et al. (Ljubljana: FDV, 1997), 601.

tanijo tržaškega pristanišča in luškimi zastopstvi med Trstom in Tržičem. V Trst sta bila napotena tudi politični komisar čete Mornariškega odreda Slavko Cesnik in še en pripadnik odreda. Ker se iz mesta nista javila, sta jima 23. aprila sledila politični komisar Mornariške grupe Viljem Klemenc in informativni častnik Mornariškega odreda. Po prihodu v Trst štiri dni kasneje sta bila vključena v štab bataljona 2. tržaškega sektorja, ki je med vstajo deloval v blokadi utrdb Sv. Ivan in Sv. Just.[44]

Preostali pripadniki Mornariške grupe in Mornariškega odreda niso neposredno sodelovali v bojih za Trst. 1. maja zjutraj so se s Predmeje napotili preko Ajdovščine in mimo Štanjela v Sežano. Enoto je vodil operativni častnik Mornariške grupe, poročnik Ratko Pečovnik. 2. maja zjutraj so že bili v Trstu in vzpostavili stik s Pomorsko obalno komando Trst (POKT), kakor se je preimenoval I. POS. POKT je vodil Kazimir Renčelj, politični komisar pa je bil Viljem Klemenc. Mornariški odred je pričel izvajati naloge, ki jih je predvidel GŠ NOV in POS. Odred je bil razdeljen na dve skupini: prva je zasedala vse mornariške objekte v pristanišču in javna skladišča, druga pa ladje, ki so ostale v pristaniščih. Isti dan je bila vzpostavljena tudi luška kapitanija Trst, pomorska milica pa je prevzela nadzor nad pomorskim potniškim in tovornim prometom. Signalno postajo na vhodu v tržaško pristanišče so zasedli pripadniki voda za zveze Mornariškega odreda. Ustanovljen je bil tudi štab POKT--a. Načelnik štaba je postal poročnik Ratko Pečovnik, operativni častnik Mario Segolin, namestnik političnega komisarja Rudi Zupan, personalni referent Dušan Ravhekar in finančni referent Janez Kržišnik, vsi pripadniki Mornariške grupe pri IX. korpusu.[45] Patruljni čoln PČ-8 pod poveljstvom Pera Čubranića je bila prva partizanska ladja, ki je priplula v tržaško pristanišče. Omeniti velja, da je bila tistega dne, 5. maja 1945, pred pristaniščem gosta mreža minskih polj ter da severnega Jadrana še niso zapustile vse nemške vojaške ladje, tako da plovba proti Trstu ni bila brez nevarnosti.[46]

44 Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 767–68.

45 Ibid., 783–85; Terčon, *Usidrali smo se na morje*, 62.

46 Dušan Vesić, »PČ-8 je prvi vplul v Trst,« v: *Morje gneva in svobode: zbornik partizanske borbe na Jadranskem morju*, ur. Ćiro Čulić (Ljubljana: Borec, 1961), 229–31.

Mornariški odred NOVJ Koper

23. septembra 1944 je štab IX. korpusa posredoval Komandi istrskega vojnega področja (KIVP) odredbo GŠ NOV in POS, s katero jih je seznanjal z delovanjem posebnega oddelka mornarice pod poveljstvom majorja Janeza Tomšiča, ki ima za nalogo pripraviti vse potrebno za formiranje mornariške enote na obalnem sektorju Slovenskega primorja in Istre. V odredbi je bilo zapisano pričakovanje, da bo KIVP nudila vso pomoč pri ustanovitvi te enote.[47] Za formiranje mornariške enote je bil določen poročnik Franc Dermota, ki je 24. septembra prispel na položaj KIVP na Sviščakih in se takoj lotil svojega dela. Za pomoč pri organizaciji obveščevalne službe v Istri mu je bil dodeljen kapetan Edvard Logar.[48] Kdaj sta se poročnik Franc Dermota in kapetan Edvard Logar še z dvema mornarjema odpravila iz Sviščakov proti Istri, ni povsem znano, dejstvo pa je, da je bila skupina 15. oktobra že pri Komandi mesta Koper (KMK), ki se je nahajala v bližini Topolovca v dolini reke Dragonje. Še isti dan se je skupina premaknila v Lopar, ki velja za kraj ustanovitve Mornariškega odreda NOVJ Koper (MOK), čeprav enota 15. oktobra še ni nosila tega naziva.[49] Poročnik Franc Dermota je sicer predlagal, da bi se enota imenovala Mornariška skupina pri KMK in je ta naziv tudi uporabljal v svoji korespondenci.[50]

Pripadniki mornariške enote so se v svojem delovanju naslonili na KMK, ki je imela v slovenski Istri že izgrajeno mrežo sodelavcev. Tudi v političnem smislu so bili podrejeni KMK. Uresničevanje nalog, zaradi katerih je bil ustanovljen MOK, je bilo sicer jeseni 1944 zaradi številčne nemške vojske na območju delovanja odreda precej oteženo. Bojni krst so mornarji doživeli 4. novembra, ko so bili skupaj s pripadniki KMK napadeni. Nasprotniku presenečenje ni povsem uspelo, saj so se zaradi pozornosti patrulj pravočasno umaknili na nove položaje in napad ni terjal nobenih žrtev.[51] 6. novembra je bil izdan ukaz o poimenovanju mornariške enote pri KMK v Mornariški odred NOVJ Koper. Odredu je bilo dodeljeno območje

47 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Odredba štaba VII. Korpusa Komandi istrskega vojnega področja, št. 663, 23. 9. 1945.

48 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Informativni oficir mornarice za Istro MG pri IX. korpusu, poročilo št. 4.

49 Nadja Terčon, *Mornariški odred Koper* (Piran: Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano, 2012), 20.

50 Pirih, *Pomlad na obali*, 128; Aleš Primožič, »France Dermota (1914–1988),« *Železne niti* 12 (2015): 184.

51 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Mornariška skupina pri KMK MG pri štabu IX. korpusa, poročilo št. 15, 6. 11. 1944.

delovanja, ki se je raztezalo od Milj do reke Mirne. Na tem področju naj bi MOK izvajal akcije na morju, obali in kopnem ter organiziral prometno in tehnično službo, zveze ter flotiljo.[52] Konec leta 1944 in v začetku leta 1945 so pripadniki MOK nadaljevali svoje delo v smeri prevzema oblasti na posameznih predelih obale. V začetku februarja so nemške enote pričele z obsežno ofenzivo s ciljem uničenja osvobodilnega gibanja v slovenski Istri. Odred se je nasprotniku uspešno izmikal, je pa približno 500 nemških vojakov obkolilo bunker, v katerem se je nahajalo šest pripadnikov KMK. Ko je partizanom pričelo zmanjkovati streliva, je komandant KMK Franc Planinc - Frenk svojim borcem ukazal izpad iz bunkerja, sam pa si je, da ne bi padel v roke nasprotnika, vzel življenje. Izpad partizanom ni uspel in so bili zajeti ter odpeljani v koprske zapore. Med prevozom je enemu pripadniku KMK uspelo pobegniti, za ostalimi pa se je sled izgubila v tržaški Rižarni.[53]

Konec februarja je MOK izvedel drzno akcijo, s katero je opozoril na prisotnost slovenskih partizanov v slovenski Istri. Skupina pod poveljstvom Guerrina Degrassija - Darka je vdrla v Izolo ter iz urada Landschutza odnesla nekaj potrebne opreme.[54] 15. marca je prišlo do reorganizacije poveljstva MOK. Poročnik Franc Dermota je bil imenovan za novega načelnika štaba Mornariške grupe, na položaj poveljnika odreda pa je bil imenovan kapetan Edvard Logar.[55] Na samo delovanje odreda ta reorganizacija ni vplivala.

Konec marca 1945 je nemška vojska začela zmanjševati število postojank v slovenski Istri. Pripadnike postojank je premeščala na obrambne položaje pred 4. armado NOVJ, ki je prodirala iz hrvaške smeri proti Primorski in Trstu. Zmanjšan vojaški pritisk v slovenski Istri je omogočil lažje in s tem bolj učinkovito delovanje odreda. V noči iz 14. na 15. april sta dve skupini pripadnikov MOK v Izoli napadli objekta policije in Landschutza. Kljub skromni oborožitvi sta bili obe skupini uspešni. Brez žrtev so zasegli puškomitraljez, brzostrelko, več kot 50 pušk, dve pištoli, strelivo in nekaj vojaške opreme.[56] Uspešna akcija je imela več pozitivnih učinkov. Morda je bil še bolj kot zaplenjeno orožje pomemben propagandni učinek, ki je

52 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, MG pri štabu IX. korpusa MG Koper, 6. 11. 1944.

53 Pirih, *Pomlad na obali*, 166–73.

54 Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 647–48.

55 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Mornariška grupa pri IX. Korpusu NOV in POJ štabu MOK, št. 271, 15. 3. 1945.

56 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Štab MOK štabu MG pri IX. korpusu, poročilo št. 16, 17. 4. 1945.

sprožil tudi mobilizacijski sunek. Novi vojaki so dnevno prihajali v odred. Poročnik Franc Dermota je v svojem poročilu iz 27. aprila zapisal, da je »*Mornariški odred Koper s trenutnim stanjem usposobljen, da prevzame pomorsko oblast v vseh pristaniščih, ki spadajo v njegovo območje delovanja*«.[57]

Pripadniki MOK so aktivno sodelovali pri osvobajanju krajev v slovenski Istri. Del pripadnikov odreda je sodeloval pri osvoboditvi Izole. Izhodiščni položaj za napad je predstavljala vzpetina nad vasjo Malija. Prvič so borci odreda poskusili z napadom v noči na 29. april. V samo mesto so prišli brez težav. Del borcev se je razmestil po položajih v Izoli, del pa je zasedel položaje ob cesti Koper–Piran. Preko dneva pa jih je presenetila nemška motorizirana kolona, ki se je umikala iz Pulja proti Trstu. Del pripadnikov odreda je napadel kolono, a se je po krajšem spopadu umaknil proti Maliji, enako pa so storili tudi tisti borci, ki so bili razmeščeni na položajih v Izoli. Akcija za dokončno osvoboditev Izole se je začela v noči iz 30. aprila na 1. maj. Nemški vojaki so se brez boja na čolnih umaknili v Trst. Še pred umikom pa so razstrelili pristaniški pomol in obalo.[58]

Izhodišče za napad na Piran je bila ravno tako Malija oz. njena bližnja okolica. Pripadniki MOK so se proti Piranu odpravili v noči na 1. maj. Na poti niso naleteli na odpor, saj so se nemški vojaki iz Pirana in Portoroža že umaknili. V Piranu je tako ostalo le nekaj karabinjerjev, ki pa niso vršili prehudega odpora. Partizanski borci so na glavni piranski trg vkorakali na praznik dela dopoldne. Zasegli so eno oboroženo trabakulo s protiavionskimi topovi, v Portorožu pa motorni čoln MAS. Toda s to akcijo mir še ni povsem nastopil. V noči po osvoboditvi je v piransko pristanišče priplula oborožena ladja s 44 nemškimi mornarji. Partizani so jih pričakali v zasedi in jih skupaj z barko zajeli.[59] Poročnik Franc Dermota je 2. maja končno lahko poročal: »*Mornariški odred Koper je dne 28.4. t.l. očistil od okupatorja Isolo in jo zasedel. Dne 1.5. je Odred zasedel mesta in pristanišča Piran ter Portorose. V Isoli in v Piranu in Portorosah je Odred prevzel Vojaško oblast tudi nad mestom. Isti dan so spostavljena zastopništva v sledečih pristaniščih: Koper, Isola, Piran in Portorose*«.[60]

57 Ibid.

58 Vid Vremec, Maks Zadnik in France Dermota, »Osvoboditev,« v: *Slovenska Istra v boju za svobodo, druga, dopolnjena izdaja,* ur. Vid Vremec (Koper: Založba Lipa, 1998), 689–90; Italo Dellore Gambini, *Isola d'Istria a ritroso nel tempo* (Pasian di Prato: Campanotto, 2000), 112.

59 Vremec, Zadnik in Dermota, »Osvoboditev,« 690.

60 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Načelnik štaba MG pri IX. korpusu komandantu 1. obalnega sektorja, prej šef MG pri IX. korpusu, 2. 5. 1945.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Članek temelji na arhivskih virih in literaturi, navedenih v seznamu virov in literature.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 1848, Deveti korpus narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, 1943–1945.

Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera«
Piran – Pirano (PMSMP)

Fond Mornariška grupa pri IX. korpusu.
Fond Mornariški odred Koper.

Objavljeni viri

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Tom VI, knjiga 16, ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom VIII, knjiga 1, ur. Fabijan Trgo. Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1959.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom VIII, knjiga 2, ur. Fabijan Trgo. Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1961.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom VIII, knjiga 3, ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1962.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Tom XIII, knjiga 1, ur. Miloš Krstić. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969.

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, knjiga 1 (18), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc. Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1995.

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, knjiga 2 (19), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc. Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede 1997.

Literatura

Bavec-Branko, Franjo. *Bazoviška brigada.* Ljubljana: Odbor Bazoviške brigade, Partizanska knjiga, 1970.

Biber, Dušan. *Tito – Churchill: strogo tajno*. Ljubljana: Delo, 1981.

Dellore Gambini, Italo. *Isola d'Istria a ritroso nel tempo*. Pasian di Prato: Campanotto, 2000.

Ferenc, Tone. »Kapitulacija italijanske vojske v Jugoslaviji.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 23, št. 1/2 (1983): 139–153.

Ferenc, Tone. »Priprave na konec vojne.« V: *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*, ur. Aleš Gabrič, 7–36. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.

Filipčič, Rok. »Mornariški odred NOVJ Koper.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 3 (2010): 37–52.

Klanjšček, Zdravko. *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1999.

Marenčič, Zdravko. »Mornariški odred NOVJ Koper.« *Slovensko morje in zaledje 7*, št. 6/7 (1984): 7–38.

Petelin, Stanko. *Osvoboditev slovenskega Primorja.* Nova Gorica: Soča, 1965.

Pirih, Aldo. *Pomlad na obali: Komanda mesta Koper*. Koper: Občinski odbor ZZB NOV, Domicilni odbor Komande mesta Koper, 1990.

Primožič, Aleš. »Franc Dermota (1914–1988).« *Železne niti* 12 (2015): 165–194.

Terčon, Nadja. *Mornariški odred Koper*. Piran: Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano, 2012.

Terčon, Nadja. *Usidrali smo se na morje: vzpostavitev slovenskega pomorstva 1945–1958*. Piran: Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano, 2015.

Tomšič, Janez. *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1974.

Vasiljević, Jovan. *Mornarica narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1972.

Vesić, Dušan. »PČ-8 je prvi vplul v Trst.« V: *Morje gneva in svobode: zbornik partizanske borbe na Jadranskem morju*, ur. Ćiro Čulić, 229–231. Ljubljana: Borec, 1961.

Vremec, Vid, Maks Zadnik in France Dermota. »Osvoboditev.« V: *Slovenska Istra v boju za svobodo*, druga, dopolnjena izdaja, ur. Vid Vremec, 679–694. Koper: Založba Lipa, 1998.

Operations of Partisan Naval Forces in Slovenia in the Final Year of the War

Summary

In the Slovenian Littoral and the coastal belt, the national liberation struggle had a somewhat different pace than in the rest of the eastern Adriatic. Whereas the first naval operations in Montenegro took place as early as the summer of 1941 and the Partisan navy was formally established in the autumn of 1943, the Partisan naval units in Slovenia were established only in the autumn of 1944. The key factors in the founding of naval units in Slovenia were the surrender of the Italian army in the autumn of 1943 and the fear that Anglo-American forces, after a landing in the North Adriatic, which was advocated particularly by the British prime minister, Churchill, and was in principle approved by the leader of the Yugoslav national liberation movement, Tito, would deny the right of the Slovenian and Croatian nations to territories on the eastern coast of the North Adriatic that were populated by the two nations and had been part of the Italian state after the end of the First World War. It was thus necessary to establish naval units that would take over military and naval authority in that territory before the arrival of Anglo-American forces.

In September 1944, a Naval Group was established in the IX Corpus; subsequently, a Naval Detachment was formed within. In the final year of the Second World War, these two naval units were involved in many battles against German units. German offensives took a heavy death toll in the Partisan navy, too. In mid-April 1945, the two units were sent to Trieste but did not directly take part in the fighting for the city itself. Its members were active in taking over naval authority in the port, however.

In the Istrian village of Lopar, the Koper Naval Detachment was established in the autumn of 1944, with an area of operations from Muggia to the Mirna river. As the number of its members rose, its operations gradually transcended the collection and analysis of intelligence data to include battle operations. At the end of the Second World War, the detachment was actively involved in liberating towns and villages in the coastal area of the Slovenian part of Istria. Thus, in the night before 1 May 1945, members of the detachment liberated Izola and Piran, then used confiscated military vessels to sail the free Slovenian sea.

1.01 izvirni znanstveni članek
DOI: 10.55692/D.18564.26.2
CC BY-NC-ND 4.0

Klemen Kocjančič*

From Freedom Fighters to Imperialistic Agents: Slovenian Members of the French Foreign Legion during the Second World War and in Post-War Yugoslavia

Abstract

This article deals with Slovenians who fought in the ranks of the French Foreign Legion during the Second World War. While some of them joined the Legion in years immediately before the outbreak of the Second World War (or at least the German invasion of France), most of them became legionnaires after the 1940 invasion. In fact, the largest group of Slovenians were previously mobilized in Italian or German armed forces and then deserted to the Legion during the war or joined it from prisoner-of-war camps. With the end of the war, some stayed in the Legion, while most of them returned to their homeland, where some faced persecution from the communist regime.

KEYWORDS: *Slovenians in foreign militaries, French Foreign Legion, Second World War, foreign legion, intelligence*

* Dr. Klemen Kocjančič, univ. dipl. teol., mag. obr., dr. zgod., znanstveni sodelavec; podsekretar za vojaško tehnologijo, raziskave in razvoj, Ministrstvo za obrambo, Vojkova cesta 55, SI–1000 Ljubljana; znanstveni sodelavec, Obramboslovni raziskovalni center, Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani; docent, Fakulteta za državne in evropske študije, Nova univerza; klemenkocjancic@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-5206-6405.

Izvleček

Članek obravnava Slovence, ki so se med drugo svetovno vojno borili v vrstah francoske tujske legije. Medtem ko so se nekateri legiji pridružili v letih tik pred izbruhom druge svetovne vojne (ali vsaj nemške invazije na Francijo), je večina pristopila k legionarjem po invaziji leta 1940. Največja skupina Slovencev je bila namreč pred tem mobilizirana v italijanske ali nemške oborožene sile, nato pa je med vojno dezertirala v legijo ali se ji pridružila iz vojno-ujetniških taborišč. Ob koncu vojne so nekateri ostali v legiji, večina pa se je vrnila v domovino, kjer so nekateri naleteli na preganjanje s strani komunističnega režima.

KLJUČNE BESEDE: *Slovenci v tujih vojskah, francoska tuja legija, druga svetovna vojna, tujska legija, obveščevalna dejavnost*

Introduction

In the period between the two world wars, France was a refuge for different social groups facing persecution in their homelands. With the (fear of the) outbreak of the Second World War, some foreign nationals decided that they would fight for the French principles of *Liberté, égalité, fraternité*. The logical step was to join the military formation, steeped in the tradition and history of foreigners, serving French interests: the famous *Légion étrangère* – French Foreign Legion (FFL).[1] After the start of the war, about 100,000 foreigners enlisted in the French military; the majority (around 73,000) joined the FFL.[2] Among these foreigners were also soldiers from (current day) Slovenia.

Based on archival sources and literature, this article analyses the paths and fates of Slovenians who had joined FFL and fought in its ranks during the Second World War. At the same time, it addresses the lack of research on Slovenians in the FFL, compared to other Allied formations

1 For more on the FFL, see: David Jordan, *The History of the French Foreign Legion: From 1831 to the Present Day* (Staplehurst: Spellmount, 2005); John Parker, *Inside the Foreign Legion: The Sensational Story of the World's Toughest Army* (London: Judy Piatkus Publishers, 1998); Douglas Porch, *The French Foreign Legion: A Complete History of the Legendary Fighting Force* (New York: Skyhorse Publishing, 2010).

2 Alfred Vagts, "The Foreigner as Soldier in the Second World War, II," *The Journal of Politics* 9, no. 3 (1947): 394.

during the Second World War, especially regarding their treatment in the postwar Yugoslavia.[3] Veterans, returning to now communist-led Yugoslavia, became suspects in the eyes of the agents of the Yugoslav secret services, as they were suspected of (still) being in the service of Western states (e.g., France).

Escaping trouble

There were several different ways in which Slovenians entered the ranks of the FFL. Some did so in a traditional way: they saw the Legion as a means to make a living, to be part of an adventure, or to escape from any (legal) trouble in their homeland.

Their exact number will never be known, especially because some of them were Italian citizens or considered (just) Yugoslavs, as the majority of current-day Slovenia was part of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (SHS), later the Kingdom of Yugoslavia. During the interwar years, most of the Slovenians came from the current-day Slovenian Littoral, which was legally part of the Kingdom of Italy between 1918 and 1945.

Slovenians faced persecution first from Italian nationalists, and then from fascists, so some of them escaped to France and joined the Legion. Even then, the possibility of joining the FFL was known to Slovenians, also through the reports of legionnaire Stojan Cirk on life in the FFL and in North Africa, which were published in the newspaper newspaper *Jutro*.[4]

Very few Slovenians joined the Legion during the First World War and remained part of it until the next war. One such example is Anton Jankovič, who fought during the First World War as an Austro-Hungarian soldier

3 For example, see: Blaž Torkar, "Vojaško urjenje slovenskih pripadnikov misij Special Operations Executive (SOE) med leti 1941 in 1945," *Annales: Series historia et sociologia* 16, no. 1 (2006): 31–42; Blaž Torkar, "Delovanje jugoslovanskih sekcij ameriške obveščevalne službe OSS v severni Afriki in južni Italiji", *Acta Histriae* 20, no. 4 (2012): 809–26; Blaž Torkar, "Slovenci in Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon," *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, no. 1 (2014): 144–57; Blaž Torkar and Gorazd Bajc, "Slovenci v vrstah britanskih komandosov," *Acta Histriae* 28, no. 1 (2020): 161–84.

4 Branko Marušič, "O Slovencih, ki so bili vojaki v tujih vojskah (1918–1941). Gradivo," in: *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*, ed. Darja Mihelič and Matjaž Bizjak (Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011), 346.

on the Soča (Isonzo) Front,[5] until he deserted to the Italian side. There, he decided to join the FFL. During the outbreak of the Second World War, he was a non-commissioned officer (sergeant) in the 3rd Foreign Infantry Regiment (*3e Régiment étranger d'infanterie*).[6]

Later Slovenians joined the FFL for multiple different reasons: economic, political, adventuristic, and professional (military).

Looking for a better life

A typical case of a Slovenian who joined the FFL in search of a better life is that of Marko Babič, born in 1905 near Maribor. He worked as a house painter and then as a driver in Slovenia and Croatia, but in 1937 he decided to look for a better job in France. When he came to Strasbourg, he saw a poster regarding the FFL and on 21 June 1937 joined the Legion (alongside two other Slovenians and one Serbian, whom he met while in France). As it was customary, he was sent to North Africa, where he stayed until 1939. In October of that year, he volunteered for the European "front"; after the long period of "phony war", he faced the German attack in May 1940. In June 1940, while defending the town of Saint-Germain by Toul, he was wounded while commanding an antitank battery. He was sent to the hospital in Èpinal, where he became a German prisoner of war (POW). In late October of the same year, he learned that he was on a list of POWs to be transported to Germany, so he escaped from the hospital to the unoccupied French zone. Until March 1943 he worked as a driver for a local physician and then joined the French Resistance. But already in June 1943, his unit was betrayed, and he was caught. A military court sentenced him to 5 years in the concentration camp, but in November 1943 he managed to escape with two other French prisoners from the German city of Köln. When they reached Alsace, he rejoined

5 The Soča Front (also known as the Isonzo Front) was part of the Italian front during the First World War, following the course of the Soča River. The primary belligerents, between 1915 and 1917, were Austria–Hungary on one side (with the support of the German Empire) and Italy (with British and French support). See: Gaetano V. Cavallaro, *Futility Ending in Disaster: Diplomatic, Military, Aviation and Social Events in the First World War on the Austro-Italian Front 1917* (Bloomington: Xlibris, 2009); Dunja Dobaja and Damijan Guštin, "Slovenski spomin na soško fronto", *Sodobni vojaški izzivi* 20, no. 1 (2018): 33–43.

6 Marušič, "O Slovencih, ki so bili vojaki v tujih vojskah," 346; Rajko Cibic, *Spomini Slovenca v tujski legiji* (Ljubljana: Slovenska matica, 1998), 57.

the resistance and fought until the end of the war. On 2 May 1945, he was demobilized (with the rank of sergeant), awarded 10,000 francs, and sent to the Yugoslav mission in Paris for transport back to Yugoslavia. In August 1945, he came back to Ljubljana, where he wrote his life story at the repatriation base.[7]

Communist in the Legion

Another example of a Slovenian seeking refuge in the FFL is Rajko Cibic (1914–2010). Born in Savogna d'Isonzo,[8] a village in Italy populated by Slovenians, he left Italy due to fascist oppression and traveled to Ljubljana, where he became a communist. In 1935, he barely escaped arrest by the Yugoslav police and went back to Italy. But there, as an Italian citizen, he was subject to military recruitment, so he continued his journey westward—to France. At first, he was a dock worker in Marseille, where he also joined the Communist Party of France. As a communist, he participated in the election campaign for the legislative elections of 1936, until he was arrested by the police and fired from the docks. The next day, he joined FFL[9]

After initial training and military education, he was assigned to the 3rd Foreign Infantry Regiment. In this regiment, he was witness to the French capitulation. The FFL had to turn in all the modern weapons and performed only garrison duties in North Africa. With the successful Allied invasion of Morocco (Operation Torch) in November 1942, he wanted to fight the Germans and Italians, so he requested a transfer to the Marching Regiment of the Foreign Legion (French: *Régiment de Marche de la Légion Etrangère*). With the regiment, he landed on French soil on 5 October 1944. He fought against the Germans until 2 February 1945, when he was wounded in a fight for Colmar Pocket. For his service, he was promoted to the rank of second lieutenant. After a month of recuperating, he rejoined the war effort. His unit then captured Leinfelden, Müsberg, Stuttgart, Waldsee, Bregenz; he received news about the German capitulation in Feldkirch.[10]

7 Arhiv Republike Slovenje (ARS), SI AS 1931, t. e. 1120, interrogation report of Marko Babič, 19 October 1945.
8 Sl.: Sovodnje ob Soči, village south of Gorizia.
9 Cibic, *Spomini Slovenca v tujski legiji*, 9–35.
10 Ibid., 36–94.

He thought about leaving and going back to Slovenia, but he changed his mind and stayed in the FFL. He volunteered for service in the Far East. For France, he then fought in Indochina and Algeria, until he left the service with the rank of captain on 30 April 1957, and moved to Reims.[11]

From officer to prisoner

Others came to France due to the Spanish Civil War (1936–1939), where more than 500 Slovenians fought as part of the International Brigades, and some in the ranks of Italian military units. When the Brigades were dissolved in September 1938, foreign volunteers escaped to France, where some joined the FFL. Others tried to come to Spain but joined the Legion instead.[12]

Stojan Cirk (1906–1984), who was an artillery officer in the Yugoslav Royal Army, was sent in late 1937 by the Slovenian communist party to join the fight in Spain (even though he was not a communist), but due to the deteriorating military situation there and bad traveling arrangements, he decided to join the FFL in December 1937. At first, he was sent to the 1st Foreign Regiment (Fr. *1er Régiment étranger*) to Algeria (Sidi Bel Abbès, Ain El Hadjar, and Oran). In 1940, he was attached to the 1st Foreign Cavalry Regiment (Fr. *1er Régiment Étranger de Cavalerie*) and sent to Tunisia, where his unit was tasked with the defense of the coast; here, he and his unit received news about France's capitulation. After that, they were used only for garrison duties. But the successful Allied invasion of Morocco gave legionnaires the chance to fight the Germans. Cirk's unit engaged the German *Afrika Korps* and suffered heavy losses. Reformed with American help (in armament and equipment), he became a member of the newly-formed Marching Regiment of the Foreign Legion. With it, he participated in the liberation of France itself, from the initial landing at Dramont until he was heavily wounded during fighting in Alsace. He then requested and was granted to leave the legion (with the rank of Second Lieutenant) to serve as a volunteer in the Yugoslav military mission in Marseille.[13]

11 Ibid., 95–145.

12 Marušič, "O Slovencih, ki so bili vojaki v tujih vojskah," 344–45.

13 Stojan Cirk, *Dežela brez pravic* (Radenci: Macirk, 2008), 119. The work was originally published in France, in 1982, as "Goulag en Yougoslavie aussi." For his wartime record, see also: *Vojakovi spomini* (Koper: Lipa, 1975).

On 5 August 1945, he returned to Slovenia aboard a railway convoy of 1,200 Yugoslavs (Marseille–Strasbourg–München–Salzburg–Jesenice) and was immediately met with hostility. He was accused of being a returning collaborator with the Germans, was accosted because of his American-made uniform, and threatened with the secret service and even liquidation.[14] After some days, several former colleagues from the military, now officers in the Yugoslav Army, told him that they "*can't speak with him, because he served in the imperialistic army!*"[15]

Even though he was an active officer in the former Yugoslav Royal Army and later an officer in the FFL, he was not welcomed into the new army. So, he found work as a keeper of his family's vineyard, a guard for the UNRRA transports,[16] supervisor for the agriculture ministry, forest warden and, finally, as an editor, translator, and librarian of the Republican association of agricultural rural communities.[17]

In 1946, he wanted to establish an association of soldiers who had helped to liberate France, as members of the FFL, French Forces of the Interior (French: *Forces Françaises de l'Intérieur*; FFI), or communist-led *Francs-Tireurs et Partisans Français* (FTPF). Several dozens were war invalids but were not entitled to the same benefits as the former Slovenian Partisan invalids. But his request was denied by the Slovenian interior minister himself, because "*our relationship with France is hostile, such association is unwanted and against our policy*."[18]

Due to his work position, he was in constant contact with foreign publishers and institutions (in the Soviet Union, France, Germany, Czechoslovakia, etc.), while also maintaining contact with French people in Slovenia (students and officials of the French consulate in Ljubljana opened in 1947) and some former friends in France itself.[19]

His French past and connections, alongside his criticism of some agriculture projects and the fact that he was not a member of the communist party,

14 Cirk, *Vojakovi spomini*, 11–13.

15 Ibid., 30–31.

16 The United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) was an international relief organization that was formed in 1943 and was active until 1947, helping the victims of the war. For more on UNRRA, see: Kornelija Ajlec, "UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji," *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, no. 2 (2013): 79–99.

17 Cirk, *Dežela brez pravic*, 41–50.

18 Ibid., 86, 120. For more on Slovenians in the French Resistance, see: Monika Kokalj Kočevar, "Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943–1945" (PhD diss., Faculty of Arts, University of Maribor, 2016), 229–31.

19 Cirk, *Dežela brez pravic*, 87.

resulted in his arrest on 31 May 1949.[20] The arrest warrant stated that he was spreading "*enemy propaganda*" and that he was spying for foreigners.[21] After a week of interrogations, he was then accused of "*spreading the upsetting news among his friends and acquaintances, regarding devaluation of a dinar and falling purchasing power of employees and workers, and preparation of action to destroy current-day order*";[22] the prosecutor demanded the death penalty. Later, they wanted him to confess that before the war, he was spying for the Gestapo, and now for France and the United States. His case never came to trial; on 2 October 1949, he was administratively sentenced to 24 months of "*community service work*".[23]

For the next two years, he worked as a construction worker on several public work programs in Ljubljana, building a police complex, apartment buildings, and a dam with a hydroelectric power plant. For some time, he was even a domestic worker for the interior minister. Among other political prisoners, who were used as a labor force, he also encountered two fellow FFL veterans. On 15 December 1951, he was released from the prison camp.[24]

For two years, he tried to get or keep a job, but in 1953 he decided to leave Slovenia for France. He established contact with the FFL and obtained an entry visa from the French embassy in Belgrade and a tourist passport from Yugoslav authorities. In early March 1954, he left Slovenia and entered his second homeland – France.[25]

Companion of the Liberation

A small number of Slovenians who lived in France during the German attack on the country in May–June 1940 also decided to fight against the aggression as soldiers of the Foreign Legion.

20 The June 1948 split between the Soviet Union (and its allied countries) and Yugoslavia resulted in mass arrests of foreigners and Yugoslavs with foreign connections. Among them were also veterans of different Allied armies, both on the Western and Eastern fronts. For more, see: Aleš Gabrič, "Informbirojevstvo na Slovenskem," *Prispevki za novejšo zgodovino* 33, no. 1/2 (1993): 163–75; Avgust Lešnik, "Informbirojevski spor leta 1948 – spor dveh različnih modelov socializma?" *Časopis za zgodovino in narodopisje* 69=34, no. 2 (1998): 287–302.

21 Cirk, *Dežela brez pravic*, 98–100.

22 Ibid., 109.

23 Ibid., 156.

24 Ibid., 166, 198.

25 Ibid., 207–09.

The best example of this group is Stanislav Natlačen (1913–2004). Natlačen entered the Catholic seminary in Ljubljana and continued his studies (theology and philosophy) at the *Institut Catholique de Paris*. In 1937, he finished his studies and was ordained into the priesthood. Later, he returned to Paris to work on his doctorate, remaining there when the Germans attacked France. He moved to the seaside village of Plougasnou in Bretagne, from where he sailed across the Channel to join the Free French Forces. As a military chaplain with the rank of lieutenant (and under the name Jean Baptiste Malec), he was assigned to the 13th Demi-Brigade of the Foreign Legion (French: *13e Demi-Brigade de Légion Étrangère*) and participated in the demi-brigade's battles in North Africa and Italy. For his service during the war, he received the Order of Liberation (in the only rank of the Companion of the Liberation), as one of only 14 foreigners. He was also decorated with *Croix de Guerre* with 3 citations and *Légion d'Honneur*. On 24 October 1945 he was demobilized (with the rank of captain), started to work with displaced persons and war refugees, and then decided to immigrate to Australia.[26]

Former enemy, today's comrade

But the largest contingent of Slovenians that enlisted in the FFL during the Second World War were forcefully mobilized Slovenians in Italian or German Armed Forces that were stationed in France and Italy during 1943–1945. While some of them deserted and joined the ranks of the French Resistance, others were captured by the Western Allies (United States, United Kingdom, and France) and then decided to join the Allied cause.

In July 1942, Anton Ajtnik, born in 1924, was sent into the Reich Labour Service (German: *Reichsarbeitsdienst*; RAD),[27] the mandatory work

26 Muki Malec, *An Unaffected Butterfly. A Memoir* (Victoria: FriesenPress, 2011), 325–32. Among the factors involved in his decision not to return home is also the murder of his father, Marko Natlačen (1886–1942), the last Governor of the Drava Banovina before the war, by the communists during the war.

27 Slovenians who lived in German-occupied Slovenian lands were subject to mobilization first into RAD and then into the German military. For more see: Damijan Guštin, "Die deutsche Zwangsmobilisierung in Slowenien (1942–1945)," in: *L'incorporation de force dans les territoires annexés par le IIIe Reich = Die Zwangsrekrutierung in den vom Dritten Reich annektierten Gebieten: 1939–1945*, eds. Frédérich Stroh and Peter M. Quadflieg (Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg, 2016); Klemen Kocjančič, "Fighting for the Enemy: Recruitment and Mobilisation of Slovenians for the Waffen-SS During the Second World War," in: *The Impact of War Experiences in Europe: The Conscription of Non-German Men and Women into*

programme for young people, and in December of the same year, he was mobilized into the Wehrmacht. He was involved in fighting for Monte Cassino in 1944, and in May of that year he deserted and joined the FFL. He was sent to Morocco and assigned to the 3rd Foreign Infantry Regiment. In October 1946 he returned home to Slovenia (by way of Susak and Zagreb) and was shortly interviewed at the "Repatriation base" in Ljubljana.[28]

Jože Bevk, born in 1917, was also mobilized by the Germans into their armed forces in April 1943. As a German soldier, he was captured in Italy and, in May 1944, sent to a prisoner of war camp in Africa. There he volunteered to join the FFL, where he stayed until November 1945, when he was demobilized and then returned to Yugoslavia.[29]

From the files of the post-war Slovenian secret police, similar notes about nine other Slovenians who were mobilized into the German army, were then captured, and joined the FFL from captivity, can be found.

Coming home or not

Due to different reasons why they joined the Legion, their decisions differed. Some decided to continue serving as soldiers for France, and they fought on for their adopted country in Indochina, Korea, and Algeria. Others left the French military but did not want to go back to Slovenia/Yugoslavia, which was now under a communist regime; they stayed in France as civilians or immigrated to other countries. But most of the Slovenian legionaries wanted to go back home. Immediately after the war, the new Yugoslav authorities called on all expatriates to return home and contribute to the rebuilding of their homeland.[30]

The treatment of the returning soldiers in foreign armies by the Slovenian (or Yugoslav) authorities, especially its secret police,[31] depended on the

the "Wehrmacht" and "Reichsarbeitsdienst" (1938–1945), eds. Nina Janz and Denis Scuto (Berlin, Boston: de Gruyter Oldenbourg, 2025) 61–82; Monika Kokalj Kočevar, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017).

28 ARS, SI AS 1931, t. e. 1120, interrogation report of Anton Ajtnik, 19 October 1946.

29 ARS, SI AS 1931, t. e. 1120, biographical note on Jože Maks Bevk, undated.

30 Cirk, *Dežela brez pravic*, 38.

31 In 1941 the Slovenian Communist Party formed the Security & Intelligence Service (Slovenian: *Varnostno-obveščevalna služba*, VOS), which was in 1944 renamed into the Department for People's Protection (Slovenian: *Oddelek za zaščito naroda*;

circumstances of their entry in the foreign armies and in which army (or armed formation) they served. The warmest welcome was given to (former) soldiers of the Soviet Red Army and then to the members of different resistance movements, especially those led by or affiliated with communists.

More suspicion was placed on former soldiers who had served in the armed forces of Western Allies, including France, while the worst treatment was meant for former soldiers in Axis service.[32] In the immediate aftermath of the Second World War, when the Cold War already started to evolve between former allies and Yugoslavia was under a strong Soviet influence, returning soldiers were viewed as undesirables.

Cooperating with the state

Most of the returned legionnaires did not face prosecution (as previously mentioned by Cirk), especially if they cooperated with the state. One such case was Ivan Bakan. In March 1940, Bakan had come to France as a seasonal worker but then joined the FFL. He was in Northern Africa and then fought in France, in the same unit as the aforementioned Cibic. After the end of the war in Europe, he volunteered to fight against Japan but was then sent to Indochina. Because his 5-year contract expired in December 1946, he was sent back to Europe, demobilized in March 1947, and in October of the same year, he returned to Yugoslavia. In 1960 he became a focus of interest of the Slovenian secret police, *Uprava državne varnosti*, because he contacted the Legion's command about getting treatment for his wartime wounds. He was approached by the secret police and he agreed "to always share any correspondence from France or from the French embassy."[33] The

OZNA). This was in 1946 once again reformed into the Directorate for State Security (Slovenian: *Uprava državne varnosti*; UDV) and in 1966 finally renamed to State Security Service (Slovenian: *Služba državne varnosti*; SDV). For more on VOS, OZNA, VDV, UDV, and SDV, see Klemen Kocjančič, "Intelligence, Insurgency, and Counterinsurgency: Slovenian Partisans versus German Occupiers in World War II," *The International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 39, no. 1 (2026): 132–51; Ana Šela, David Hazemali, and Tadeja Melanšek, "Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja," *Studia Historica Slovenica* 20, no. 3 (2020): 811–38.

32 Monika Kokalj Kočevar, "Vračanje prisilno mobiliziranih v nemško vojsko," *Studia Historica Slovenica* 16, no. 2 (2016): 467–98.

33 ARS, SI AS 1931, t. e. 1120, report on the conversation with Ivan Bakan, 28 July 1960.

secret police would also "*translate the documents for him and give him advice on how to deal with them*."[34] In his file, the secret police official also wrote: "*With this, we will have full control over his contacts, as stated. He immediately agreed. He was asked why he hadn't come to us sooner; he replied that he was afraid that he would be in trouble because he had been in the Foreign Legion.*"[35]

Based on the supplementary documents in the archive of the secret service on the Slovenians in FFL, it is clear that surveillance and interrogations with former legionnaires and/or their relatives were conducted as late as January 1963. While Second World War veterans were also monitored, most of the archive deals with the still serving legionnaires or with those who joined the Legion after the end of the Second World War. Between 1963 and December 1972, there were no new reports on them, so these documents were archived.

This change of attitude toward France could be attributed to the new French position on the Third World (their former colonies) and role in NATO. Some saw the new French role inside the Western (democratic) world in the same way as the Yugoslavian role in the Eastern (communist) world from the 1948 split from the Soviet Union.[36]

Enemies of the communist state

Some (former) legionnaires who had returned to Yugoslavia after the Second World War were faced with suspicion and were also persecuted by the socialist regime. One such notable case was that of Jože Arih (1911–1981). Arih was born in Podkoren and decided to become a professional soldier. In 1928, he started his career in the Yugoslav Royal Army, but in 1932 he was imprisoned for distributing communist literature; when facing another arrest, he decided to emigrate. After a long and difficult trip, he joined the FFL in January 1933. He served for five years, spending

34 Ibid.
35 Ibid.
36 Katarina Todić, "A Traditional Friendship? France and Yugoslavia in the Cold War World, 1945–1969" (PhD diss., McMaster University, 2015), 220–21.

his tour of service fighting for France in North Africa. Afterwards, he decided to stay in France, where he started a family and business career. After the end of the Second World War, he relocated to Slovenia with his whole family.[37]

Immediately upon arriving to Slovenia, he encountered difficulties with the new regime. He could not exchange the French money he brought with him, and he was not issued a new passport to leave Yugoslavia; he wanted to visit his parents-in-law living in Trieste (Italy) and to return to France to settle remaining affairs. Subsequently, he found employment with youth-volunteer construction projects, building railroads in Bosnia. In 1947, he was arrested for the first time, because he mentioned to the political commissar of the youth construction brigade that Yugoslavia and Soviet Union should part ways, as Yugoslavia could be the first target in the new world war between Western Allies and communist countries. He was found guilty of spreading propaganda with the goal of changing the regime and sentenced to one year of imprisonment with forced labour. Later, he was arrested and sentenced several times, for the last time in 1976. While outside prison, he was also monitored, having been (falsely) accused of being a (former) agent of the French intelligence service.[38]

Conclusion: legionnaires as a symbol

Slovenian legionnaires fought in the ranks of the French Foreign Legion as part of worldwide efforts to combat the oppression and destruction by the Axis powers. Their exact number is unknown, but current estimates are in the range of a few hundred. A minority of them were in the Legion already at the start of the French–German hostilities, but the majority joined the FFL only after the 1940 invasion and occupation, mostly as former German soldiers.

Examples presented in this article show that Slovenians fought bravely in the course of the war, while protecting French (and Allied) interests, with

37 Uroš Košir, *Na nasprotni strani: življenje legionarja Jožefa Ariha (1911–1981)* (Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije in Družina, 2022), 40–41.

38 Košir, *Na nasprotni strani*, 178–344.

some of them rising to officer ranks and even getting decorated with the highest French (military) awards.[39] While some remained in the FFL after the war, most Slovenians returned home.

But the communist regime in Slovenia/Yugoslavia regarded the returned legionnaires with suspicion due to their service in the armed forces of a Western, democratic country, which was after the war regarded as an adversary of the communist Yugoslavia. Most of the legionnaires severed any ties with the French or cooperated with the state authorities regarding their French contacts, but some faced persecution, prison, and hard labour.

Legionnaires can be described also as a symbol of post-war French–Yugoslav relations. While at first hostile, they became warmer after some time, and the Slovenian legionnaires could live in peace.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Članek temelji na arhivskih virih in literaturi, navedenih v seznamu virov in literature.

39 While lately, scholarly research on Slovenian military chaplains has been expanding, Stanislav Natlačen, one of the highest decorated military chaplains, still remains without a comprehensive study of his life and work. For example, see: Angelika Dörfler-Dierken and Mats Nowak, "Military Chaplaincy in Slovenia in the Light of Military Chaplaincy in Other States in Western Europe," *Sodobni vojaški izzivi* 27, no. 3 (2025): 51–69; Klemen Kocjančič, "Med religijo in oboroženimi silami: vojaški duhovniki Slovenske vojske v luči civilno-vojaškega sodelovanja," in: *Kriza, varnost, vojska: preplet teoretičnih in empiričnih spoznanj*, ed. Marjan Malešič (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede), 165–81; Renato Podberšič, "Naši vojaški kurati med prvo svetovno vojno: ob stoletnici začetka strašne morije," *Koledar Mohorjeve družbe* (2014): 74–77; Liza Primc, "Religious and Spiritual Care in the Slovenian Armed Forces: A Scoping Literature Review," *Bogoslovni vestnik* 85, no. 1 (2025): 97–118; Teodora Tea Ristevska and Jelena Juvan, "Enhancing military chaplaincy in Slovenia: a comparative analysis and recommendations from four NATO allies," *Sodobni vojaški izzivi* 27, no. 3 (2025): 33–49; Miha Šimac, "'Dušni blagor' soške armade: oris duhovne oskrbe na soškem bojišču 1915–1917," *Studia Historica Slovenica* 18, no. 3 (2018): 687–715; Miha Šimac, "Between bullets and prayers: Slovenian military chaplains in Galicia at the beginning of World War I (1914/1915)," in: *Wielka wojna wyzwań duchowych: kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920*, eds. Tomasz Pudłocki and Kamil Ruszała (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze "Historia Iagellonica," 2020), 95–113.

»JUTRO« št. 163 7 Nedelja, 16. VII. 1939

Pod zelenim baldahinom palmovim

Pismo slovenskega legionarja iz Afrike

Ne da bi se bila kdaj vtisnila, niti je ni. Orle pozna le oni prav pri-vilegirani delavec in brez cehov. Poznal mal mojster slovenskega lehnat dvajset grup, ozvezdnih na zidovu. A. Debeljak

Sidi Bel Abbes, 27. junija 1939

Spomladanski poletniki dogodki so vrezi-Bordo vse svet. Tudi zemo so dovedli v legionarsko oktetnik in zavarovalnistvo, da sem izgubil tla pod nohti. Legionarske živ-ljenje me kar ogusnilo. Subotnica vabi-la bolj in bolj vlece v sobotno brezdelje. Le v veliko volje se borim, da odtrgam svoje nevezanost, zunanje je le dobrega v sej.

Letos je bilo pri nas obilo lepih dni, slavnosti, veselic. A vsemi ni do veselic, fe-pese je vidno polno okoli sebe. Pisal bi vam, kako so tekle te zabave. Toda kot bivden upravovalec teh prireditev bi pre-čel nekaka pronabopevno.

Naš ogled je zadnje čase silno razsel. Posebno rdeči, ko se pripravlja polzdruz-ni svet med na velko panado v Paris na di-žavni praznik 14. julija. Imenuje seno bil v Alžiru pri spremstvu g. Daladiera med častno četo z polkovnik. častnikom na celu. Tam smo dodivelo tudi trenutki, da se bi dalec vse to nal k kot kratna zanje ne. Ko je bil ta dan ves Alžir v zastavah, bela, rdeča, modra, bi nas prepričal, bi nas s konjic-stici, slovenskim razlepek se pa udeleži sa-mo peščica. Cerveli mnogo je bo peščeci, ker nam je Alžir zajeznik arabskega konjica. Pred dvema mesecema smo prejeli v motorizirani konjički k oklopnim avto-mobilom. Ta sel je prav dobro. Ali kakor sem spremenjeno, bi to najrajši gustil in se vrnil k peščem, samo da bi smel v Paris na mimohod.

Cas prinaša dosti spremembe. Če bi nas vsak dan le samo malokal, kakršni smo, bi nastala kaj prikupna kasjica. Zivljenje v mirnem Bel Abbesu nudi veliko razmišanji-ali! Vendar si moget mislite, bolje, da nam-rahli prosti tan za čitanje ali za odmor, kakor da bi poklicanci kuštrano tovarišo-je njihove znalaje.

Na kratko se je vsemu dotaknem prednosti. Zdaj smo tam že proti do dvoga, po-znam nijh mišljenje. Nemec na primer se drživa docela hvaljo, niti rahlo nasprotii stalnotnim, kolegialni pa so nasprotni nem-škim govoricam. Angleže je malo, so pa vsi vsi gentlemani. Kralje Amerikanci se-ga, kakovodje severnjaki v barak, kader jih filica prime. Francozi so prazni dobri, to-variški, sekreni. Vzasih jih prime sovaško, katerega se vsakdo ta hitro nalaze, ako ga ni že v sebi prismel. »Kdenda je fudi-na mladenka, ki je nabo vojaka v glavo. Navadi pregovarjanja nemalokrat je ko-nkaki navadno ubeli delov sveta dosleg le eno mogli upri nobenega prizorka, to Sval pozrenne nemu po njenih stranih ulicah za Cerviski mogočno (pri) hamari-zirani oni tega Sacrcinga nikakoka v vojs-kame slovarje. F. Dostojevskim, Angel dre Podlan, Paris, 1918. op. tiskarja). Kafar je narapidnalnik, krpanjeg, kupovanje, ne-gotovost, dovoljenje, kazanje, prizakovanja nemogočih dogodkov. V legionarski slu-bene nas do dnigim obdaja, zdravnja pa je ni. Kadar kdo bolnje na to kugo, je pozne pri sebe, se tepenje ga. Dragače se vsa-ne takoj prenje. Bolnik pomoče dizelnika in ga nakloniti. Drugim se ne prvoj ogle-dalo, kader ne nastopijo znaki bolezni. Se-nenje bolnišnice v Sidi-bel-Abbesu je Flanci se nekaj nekaj nekaterih dobrih fantov, ali de vsi vsaprvidnih, nujno domotrvek. Holandci so redki, Finci, Svedi, Estonci. La-tovci so Kiajeda (Nemci) so zlobo zastop-pari. Najbolj privlačno nam vsete vdirani Španci, ki so tehnično precej grofi. Pose-nejo za po konjanik vajah ostopajo v spe-tnikne nalaje v Bel Abbesu zavzema godo-delje na teksi ali pa na tog. Od vseh sti-ročnih zapisje Španec odlično tovarišt in odlično vojaka. Italijani so me prezanetili. Vse so uglašeni proti ka konačije. A zvo-jo domovino nalo hladno. Vzasko so po ve-dini spodobni nadrepbrzeni, pravzaje so poprzitno. Cehi, kar je starih legionarjev, ne jeko zase niteo tudi Nemci. Poljaken so nalo: te so mo zapet dobro »bok tekne hrbte zdelkom. Sovjetski pred sporazumskim mrtvih, kjer je povzdrnih bodo na čele delegacije polodil venec in vdaleč-ko polo-nastavil. Nato letimo v bitanje, vsakor-pada, znajdes se na spredaj skupaj, kam-ceri v Beogu. Cerničkom so na vsi strani ljubeznivi, ker so vsi vsi vsi vsi vsi vsi vsi-ni odjemalci in privatni vsi Bel Abbes do-sprem. Pomembski so skutali spati zvoje v jame. Ispravno so bardi in obnovljive čtudilnjah, ga se je spodilo sasvim na-pradal so moramo vsakko vsetlo!

Madžari kot tovarišt niso slabi, vendar z sikanar se dobro sodelovanje zavedniških ali političnih vprašanj. O tem se ta zpluh ne govori, vsak drži svoj z sec.

Vprašali me kaste: Kaj pa Jugoslovani? Kot vojak ne bi mogoče mel najboljšega. Posebno stari. S seboj je vse odlikovanje, kar jih Francija more dati: srebrna zvezda, zlo- zajec križec, odlikuje mnogokrat nebo-ma, kolonialno odlikuje za nadzor ali bral-zmat v mnogokrat vojni zni. Vedlanosa so to obdelali in vzet vsakega. O domovino po navadi nočejo ali vedeti. V dotiku sem pri-bel celo s takim, ki bi ga bil ustrelil ali za nikgovor poslejo. Toda pravice nimam zastopati kot sodnik. Legija krije vse. Kaki je legal — zavrda v Srnjo — tudi Slovenec iz Posavja?

Po previdni pavdanju: najhelje bo, da se Jugoslovenci ta se pozanimo. Tak ljudi se dodalje bolj ogibljivo: kader zaženo pijeva-ti na dosvede stvari, bi se moral tegati z njimi. Zadržati se moram in jim pokazati hrbet.

Vedkrat prejemen je dosmivine pismo s precudnim naslovom. Vprašujejo me: kako se bojuje v legiji? Ker sem v legiji vedno le opisoval in vrsdno, da naša kri vse prelivamo za tujo zemljo, so mislili, da bi jim moral že sveat se take pripovedovati. Vsakdo lahko predstje dosna ali pa sveta s katerim koli drugim takoj začeti. Ampak v legiji tako-ko pride zelo le tega pekle, pa naj si bo iz sovraga jelše. Legionar stoji na straži, obnovljen stroj z hajonetom in prazno pu-ško. Dremoti se nezamogne ne sta pogo-ohranba. Mislite si sel: Arabci nomadi, sahajski, strašne so felaserski progi pa zato, kaze nabojev pri sebi. Tako lahko ga nabijo pri zasedanju s prevenanjem ra-nja. In to bi mu dali naboje, v drževni vrednosti, ko ga sredi noči obide sratarja, bi si srtvičnim pogral v mulgane! Da mu bi mel pri peščeju na to mesta, če danes bi bil oprtnik. Vsako stvar nade ti, čas ima zelo pelen, tere bodi ljubna, za nas. Cim delje jeleze, tem bolj ljubna. In nevar-nejša prej ovrsena zlikovec: ti morda vsaj, ne se nemu nisili, ali vedati, kaspen bi mu ne nasmeu niti pogledati, vse se ne-ni niti nemeni, kot da je vse svet obnovil s tej vojni svetel.

Cepav bo letos bil let, odkar sosedni nik-nio lažno, se mi vse te svpakovanje vsil-tako nenavadno, da sem se vesel, kosec sem gosi uscda po teh kasarnah. Saj nisem bil nikdar delavec nepriden. Vsaki se nisem ne-sedil vegibanje v pisme in se ga nesnda tu-di ne bom. Kje bi nisem slabi delal? Tu-naiiva, letalstva, pehota, konjica, sedaj bodi, in skupni svet. Z vsemi sogoditve vendjem sem se pobratil in ga znam zabiti. Jeli ke kje kdo na svetu vsaki v tolikanih vrstah? Catudi danes gladko predvsem to-varišem. Ne bremzi ali napadalnih vsaki-v francoščini, Poljakom in Cehom pa v nem jeziki ali češčini, — izvedim vsjaki kvak ni je imitil vse zobe — ferneli sem vlolil to-liko truda, ni bilo trampga napeha se do-ne na trku). Dnesa sem odloben, da na ostanem v legiji; podal sem prošnjo,ljje za tako trdo življenje.

Nikjer se bolje kakor to ne naučil ob-vladati samega sebe, kazati hladno kri, ga tejel v tolki kipi in pazn, da bi zajezil hladnik v sper. Niti v obesni ne trenel, se ne bi mogel ne ne bi se mogel ne bi se mo-mega sebe ostanel. Pomiri se ne sam ne-ti trenbnega pomena, drugače si hitro bom-glava zvoz in fadalje bajl pogajdal, dokler popolnoma se zabredel kot pijanec, dnes nesrečnež za delo — nalik mnogim legio-narjem, ki se zalil na slabo pota kljub pre-povedim in ostrim kaznim. Posledice so ob-ljutne: klateživa in bolezni, ko se poslovil od legije. Saj smrnoga sendo prepec ne-delali nekih 15 do 20 let, da si nabali bor-no pokojnino. Pa tudi ti spokojenci so ve-fidel mnogi hratci, brez vsije, slasti dosle-lnili v Tunizie. Onoli je vsaka smrtna nev-varna. Prežijeni so piti vino in razne dro-go. Za dni bivre pa ne morejo. Taka jim alkohol prido v navado in vse gre na-ravno. Ostanejo je brez vsake pomoči, ki se poslijejo v daljno Azijo utrinjeno možno po veličest sloliti v Alžiru, Marsku ali Si-rih. Strelen prijeka, takšu pomaljo jih ona alkohola, nekaj vsotnine, da se vrnejo v Evropo, kot bodisi napoteni. V obsotno-sti, kliti se ne bodo mogli več vrniti v le-gijo, ker so jih vsaki prodali, dokler so jih imeli. Tonkina vzmi bataljon stanih legio-narjev, ki so se vrnili iz Indokine. Vsi so bili v tem pokliče. Za odhod imeta Nemci, Ita-lijani, Španci in Jugoslovenci. Ki sta nad 10 let v tem pokliče. Za odhod imeta Maročin-hoche v Bila z Abd-el-Krimom, Saharo, Si-rijo, Sudan, Somalijo in Indokino. Vsa-ka ima se v Hanlongu. Pripovedujete mi o svetovnem Japonskije in prezrej mnogo spomnjenja. Domačih zavir na vsaka. Takoj bi mogel nekaj ne vprašati o sem. Ne-kaj, pometa sanih čezvikov. Kar vem, nem bom povedal, morda pa zal ne. dohvezan. Kvenili smo v čitalnici, da smo čitali 9 dni stari časopis iz Beograda. Pri enem mi-nino pred Domom postavili vratjski konzert in ko sem prišel, Zgovornejši Tudarovič in Sevčinko. Mimovrice mi je odrtal usado in-ko sem prišel, Zgovornejši Tudarovič in Sevčinko. Mimovrice mi je odrtal usado in-tino. Sedaj sem v zmoli in budem. Vsa-ka sta se v Hanlongu. Pripovedujete mi o svetovnem. Japonskije in prezrej mnogo spomnjenja. Domačih zavir na vsaka. Takoj bi mogel nekaj ne vprašati o sem. Ne-kaj, pometa sanih čezvikov. Kar vem, nem bom povedal, morda pa zal ne. dohvezan. Kvenili smo v čitalnici, da smo čitali 9 dni stari časopis iz Beograda. Pri enem mi-nino pred Domom postavili vratjski konzert in

Slovenec piše zgodovino tujske legije

Druga plat zvona — Izkušnje in doganjanja legionarja Stojana Cirka

Akademiki v Apaški kotlini

Delovni narodno-obrambni tabor v Stogovcih

Tri marele — en obraz

Tragična smrt mladega fanta

Figure 2: Stojan Cirk provided also photographs (or postcards), depicting the scenes from the life of a French legionnaire (*Jutro*, 20 August 1939, p. 14).

Sources

Archival sources

Archives of the Republic of Slovenia (ARS)

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2006.

Literature

Ajlec, Kornelija. "UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji." *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, no. 2 (2013): 79–99.

Cavallaro, Gaetano V. *Futility Ending in Disaster: Diplomatic, Military, Aviation and Social Events in the First World War on the Austro-Italian Front 1917*. Bloomington: Xlibris, 2009.

Cibic, Rajko. *Spomini Slovenca v tujski legiji*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.

Cirk, Stojan. *Dežela brez pravic*. Radenci: Macirk, 2008.

Cirk, Stojan. *Vojakovi spomini*. Koper: Lipa, 1975.

Dobaja, Dunja, and Damijan Guštin. "Slovenski spomin na soško fronto." *Sodobni vojaški izzivi* 20, no. 1 (2018): 33–43.

Dörfler-Dierken, Angelika, and Mats Nowak. "Military Chaplaincy in Slovenia in the Light of Military Chaplaincy in Other States in Western Europe." *Sodobni vojaški izzivi* 27, no. 3 (2025): 51–69.

Gabrič, Aleš. "Informbirojevstvo na Slovenskem." *Prispevki za novejšo zgodovino* 33, no. 1/2 (1993): 163–175.

Guštin, Damijan. "Die deutsche Zwangsmobilisierung in Slowenien (1942–1945)." In: *L'incorporation de force dans les territoires annexés par le IIIe Reich = Die Zwangsrekrutierung in den vom Dritten Reich annektierten Gebieten: 1939–1945*, edited by Frédérich Stroh and Peter M. Quadflieg, 87–98. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg, 2016.

Jordan, David. *The History of the French Foreign Legion: From 1831 to the Present Day*. Staplehurst: Spellmount, 2005.

Kocjančič, Klemen. "Med religijo in oboroženimi silami: vojaški duhovniki Slovenske vojske v luči civilno-vojaškega sodelovanja." In: *Kriza, varnost, vojska: preplet teoretičnih in empiričnih spoznanj*, ed. Marjan Malešič, 165–181. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kocjančič, Klemen. "Fighting for the Enemy: Recruitment and mobilization of Slovenians for the Waffen-SS during the Second World War." In: *The Impact of War Experiences in Europe: The Conscription of Non--German Men and Women into the "Wehrmacht" and "Reichsarbeitsdienst" (1938–1945)*, edited by Nina Janz and Denis Scuto, 61–82. Berlin, Boston: de Gruyter Oldenbourg, 2025.

Kokalj Kočevar, Monika. "Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943–1945." PhD diss., Faculty of Arts, University of Maribor, 2016.

Kokalj Kočevar, Monika. *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017.

Kokalj Kočevar, Monika. "Vračanje prisilno mobiliziranih v nemško vojsko." *Studia Historica Slovenica* 16, no. 2 (2016): 467–498.

Lešnik, Avgust. "Informbirojevski spor leta 1948 – spor dveh različnih modelov socializma?,"*Časopis za zgodovino in narodopisje* 69=34, no. 2 (1998): 287–302.

Malec, Muki. *An Unaffected Butterfly. A Memoir*. Victoria: FriesenPress, 2011.

Marušič, Branko. "O Slovencih, ki so bili vojaki v tujih vojskah (1918–1941). Gradivo." In: *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*, edited by Darja Mihelič and Matjaž Bizjak, 335–350. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011.

Parker, John. *Inside the Foreign Legion: The Sensational Story of the World's Toughest Army*. London: Judy Piatkus Publishers, 1998.

Podberščič, Renato. "Naši vojaški kurati med prvo svetovno vojno: ob stoletnici začetka strašne morije." *Koledar Mohorjeve družbe* (2014): 74–77.

Porch, Douglas. *The French Foreign Legion: A Complete History of the Legendary Fighting Force*. New York: Skyhorse Publishing, 2010.

Primc, Liza. "Religious and Spiritual Care in the Slovenian Armed Forces: A Scoping Literature Review." *Bogoslovni vestnik* 85, no. 1 (2025): 97–118.

Ristevska, Teodora Tea, and Juvan, Jelena. "Enhancing military chaplaincy in Slovenia: a comparative analysis and recommendations from four NATO allies." *Sodobni vojaški izzivi* 27, no. 3 (2025): 33–49.

Šela, Ana, Hazemali, David, and Tadeja Melanšek. "Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja." *Studia Historica Slovenica* 20, no. 3 (2020): 811–838.

Šimac, Miha. "'Dušni blagor' soške armade: oris duhovne oskrbe na soškem bojišču 1915–1917." *Studia Historica Slovenica* 18, no. 3 (2018): 687–715.

Šimac, Miha. "Between bullets and prayers: Slovenian military chaplains in Galicia at the beginning of World War I (1914/1915)." In: *Wielka wojna wyzwań duchowych: kapelani wojskowi na froncie wschodnim 1914–1920*, edited by Tomasz Pudłocki and Kamil Ruszała, 95–113. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze "Historia Iagellonica," 2020.

Todić, Katarina. "A Traditional Friendship? France and Yugoslavia in the Cold War World, 1945–1969." PhD diss., McMaster University, 2015.

Torkar, Blaž, and Bajc, Gorazd. "Slovenci v vrstah britanskih komandosov." *Acta Histriae* 28, no. 1 (2020): 161–184.

Torkar, Blaž. "Delovanje jugoslovanskih sekcij ameriške obveščevalne službe OSS v severni Afriki in južni Italiji." *Acta Histriae* 20, no. 4 (2012): 809–826.

Torkar, Blaž. "Slovenci in Jugoslovanski kraljevi gardni bataljon." *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, no. 1 (2014): 144–157.

Torkar, Blaž. "Vojaško urjenje slovenskih pripadnikov misij Special Operations Executive (SOE) med leti 1941 in 1945." *Annales: Series historia et sociologia* 16, no. 1 (2006): 31–42.

Vagts, Alfred. "The Foreigner as Soldier in the Second World War, II." *The Journal of Politics* 9, no. 3 (1947): 392–416.

Od borcev za svobodo do imperialističnih agentov: slovenski pripadniki francoske tujske legije med drugo svetovno vojno in v povojni Jugoslaviji

Povzetek

Prispevek analizira vlogo in usode Slovencev, ki so med drugo svetovno vojno služili v francoski tujski legiji, ter njihovo obravnavo v povojni Jugoslaviji. Namen članka je osvetliti raznolike poti vstopa Slovencev v to francosko vojaško formacijo, njihove vojaške izkušnje ter politične in družbene posledice, s katerimi so se soočili po vrnitvi domov. Raziskava temelji na pregledu arhivskih virih, spominov in relevantne literature ter se umešča v širši kontekst vprašanja slovenskih pripadnikov zavezniških vojaških enot med drugo svetovno vojno in povojnih represivnih praks proti njim s strani komunističnega režima. Raziskava izhaja iz ugotovitve, da slovenski pripadniki francoske tujske legije niso predstavljali enotne politične, ideološke ali socialne skupine. V legijo so vstopali iz različnih razlogov in v različnih obdobjih vojne: kot politični begunci pred fašizmom in nacizmom, ekonomski migranti, posamezniki, ki jih je privlačil avanturizem ali možnost socialnega vzpona, pa tudi kot nekdanji pripadniki italijanske oziroma nemške vojske, ki so po dezertiranju, ujetništvu ali političnem preobratu prestopili na stran zaveznikov. Prispevek opozarja, da je bila tujska legija za številne Slovence hkrati prostor vojaške discipline, osebnega preživetja, politične transformacije in vključitve v širši protifašistični boj.

Na podlagi konkretnih življenjskih zgodb avtor analizira vojaške poti slovenskih legionarjev v Severni Afriki, na Bližnjem vzhodu, v Franciji, Italiji in Nemčiji. Posebna pozornost je namenjena njihovemu sodelovanju v zavezniških operacijah, odnosom z drugimi jugoslovanskimi vojaki ter vprašanju identitete in nacionalne pripadnosti znotraj francoske vojaške strukture. Prispevek izpostavlja tudi posamezne primere hitrega vojaškega

napredovanja, pridobitve visokih francoskih odlikovanj ter vključevanja nekaterih Slovencev v odporniške in obveščevalne dejavnosti med vojno.

Osrednji del članka se posveča povojnemu obdobju in obravnavi nekdanjih legionarjev v socialistični Jugoslaviji. Na podlagi arhivskega gradiva Službe državne varnosti avtor pokaže, da so bili povratniki iz francoske vojaške službe pogosto obravnavani kot politično sumljivi posamezniki zaradi svojih povezav z zahodnimi zavezniki, bivanja v tujini ali domnevnih stikov z obveščevalnimi službami zahodnih držav. Čeprav večina slovenskih legionarjev ni bila sodno preganjana, so bili mnogi podvrženi nadzoru, zasliševanjem, omejitvam pri zaposlovanju, politični stigmatizaciji ali prisilnemu delu. Nekateri so bili krajši čas zaprti, drugi pa so se zaradi političnega pritiska ponovno odločili za emigracijo.

Prispevek se umešča v širši raziskovalni okvir vprašanja slovenskih pripadnikov zavezniških vojaških enot med drugo svetovno vojno ter povojnih represivnih praks komunističnega režima do posameznikov, ki niso sodili v dominantni narativ partizanskega boja. Hkrati opozarja na kompleksnost vojnih odločitev posameznikov ter na pogosto ambivalenten odnos socialistične države do ljudi, ki so se med vojno borili proti silam osi, vendar zunaj jugoslovanskega partizanskega gibanja.

Avtor v zaključku ugotavlja, da slovenski pripadniki francoske tujske legije predstavljajo pomemben, a dolgo marginaliziran del slovenske vojne in vojaške zgodovine. Njihove življenjske zgodbe razkrivajo preplet osebnih odločitev, vojne mobilnosti, mednarodnih političnih in vojaških povezav ter povojnih ideoloških napetosti. Prispevek tako odpira prostor za nadaljnje raziskave slovenskih izkušenj v tujih vojaških formacijah ter vprašanja odnosa povojne Jugoslavije do različnih oblik protifašističnega in vojaškega delovanja zunaj partizanskega okvira.

1.01 izvirni znanstveni članek
DOI: 10.55692/D.18564.26.3
CC BY-NC-ND 4.0

Domagoj Novosel*

Mons. Leopold Rusan i župa Remete 1944. – 1945.

Izvleček

V maju 1945 so sile Jugoslovanske armade izvajale sklepne operacije na območju osrednje in severozahodne Hrvaške. Vojaško delovanje je zajelo tudi območje mesta Zagreb in njegove okolice. Prigorske vasi v severni zagrebški okolici so bile vključene v večdnevne boje. Celotno območje je služilo umiku nemških sil in njihovih zaveznikov. Prav v tej regiji se je nahajal niz starih rimokatoliških župnij, od Stenjevca na zahodu do Granešine na vzhodu. Vojno in povojno dogajanje v letih 1944–1945 je zabeleženo tudi v arhivskem gradivu posameznih župnij. Remete so bile kot svetišče in sedež dekanata osrednje naselje Zagrebškega prigorja. Na podlagi dostopnega arhivskega gradiva je namen tega dela prikazati usodo remetskega župnika in dekana Remetskega dekanata Leopolda Rusana v zadnjih vojnih letih in povojnih mesecih leta 1945. Hkrati bodo skozi njegovo prizmo prikazani dogodki v župniji Remete v navedenem obdobju.

KLJUČNE BESEDE: *župnija Remete, Zagreb, Leopold Rusan, druga svetovna vojna*

* Dr. sc. Domagoj Novosel, znanstveni suradnik, Hrvatski institut za povijest, Opatička 10, HR–10000 Zagreb, Hrvaška, domagoj.novosel5@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0196-4472.

Abstract

In May 1945, the forces of the Yugoslav Army were carrying out final operations in central and northwestern Croatia. The area of Zagreb and its surroundings were also encompassed by the military actions. The Prigorje villages in the northern vicinity of the city were affected by the fiercest fighting, as this area served as a retreat route for German forces and their allies. It was precisely there that a whole series of old Roman Catholic parishes were located, from Stenjevec in the west to Granešina in the east. Wartime and post-war events in 1944–1945 were also recorded in the archival material of certain parishes. As a sanctuary and centre of the deanery, Remete was the central settlement of the Zagreb Prigorje area. Based on the available archival material, this paper aims to present the fate of the Remete parish priest and dean of the Remete Deanery, Leopold Rusan, during the final war years and the post-war months of 1945. Furthermore, through his perspective, the events in the Remete parish during the specified period will also be presented.

KEYWORDS: *Remete Parish, Zagreb, Leopold Rusan, World War II*

Uvodna razmatranja

Kraj Drugoga svjetskoga rata Europi donio je završetak najvećih ljudskih i materijalnih stradanja koji je stari kontinent doživio u svojoj povijesti. No upravo je njegova završna faza bila svjedokom ponajvećih tragičnih događaja koji su se odvijali prilično velikom brzinom. Ratna i politička zbilja izmjenjivala su se u mjesecima, tjednima, a kako se svršetak rata bližio kraju i dnevnim ritmovima. Događaji koji će biti obuhvaćeni temom referirat će se na razdoblje druge polovice rata i neposrednog poraća. Jer ono što britanski povjesničar Ian Kershaw naziva "Nagovještaj strave" započelo je za Njemačku i njene saveznike znatno ranije od okončanja samoga rata, gotovo godinu dana ranije.[1] Iako u svojoj knjizi razmatra prije svega slom Hitlerovog političkog i vojnog sustava, Kershaw se u znatnoj mjeri dotiče stradanja civilnog pučanstva na ratom zahvaćenim područjima. Psihoza i strahovi koju zahvatili pučanstvo od jeseni 1944. godine širili su se prodo-

1 Više o slomu Njemačke u Drugome svjetskome ratu vidi u: Ian Kershaw, *Kraj: Slom Hitlerove Njemačke 1944. – 1945.* (Zagreb: VBZ, 2018).

rom Crvene armije prema zapadu. U tom kontekstu odvijali su se i događaji na jugoistoku Europe gdje su ideološki sukobi, možda više nego drugdje, bili dodatno protkani ranije akumuliranim nacionalnim i vjerskim netrpeljivostima.

U kolopletu munjevitih zbivanja koje su nekima nosila slobodu, nekome nove poraze, a mnogima fizički i materijalni gubitak, ogledale su se i mnoge životne sudbine "malih" ljudi. Tema ovoga rada vezana je uz djelovanje i sudbinu svećenika Katoličke crkve na području Zagrebačke nadbiskupije, uže gledajući Katedralnog ahiđakonata, a još uže gledajući Remetskog dekanata. Riječ je o mons. Leopold Rusanu, remetskom župniku i dekanu Remetskog dekanata.[2] Remetskom su dekanatu pripadale još župe Šestine, Čučerje, Markuševec, Granešina i Dubrava. I dok su unutar crkvene administrativne podjele navedene župe bile okupljene u istom dekanatu, naselja na čijem su se teritoriju nalazila bila su razdijeljena na četiri jedinice lokalne samouprave. Župa Remete nalazila se unutar Upravne općine Remete, župa Šestine unutar Upravne općine Šestine, župa Markuševec unutar Upravne općine Markuševec, a župe Čučerje, Granešina i Dubrava unutar Upravne općine Sesvete.[3] Sve župe i općine bile su dio povijesne regije Zagrebačko prigorje, a koje je u vrijeme Drugog svjetskoga rata bilo dio šire gradske periferije u podnožju južnih obronaka planine Medvednice.[4] Na višoj administrativnoj razini koja je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bila organizirana u župe, sve su navedene općine bile sastavni dio Velike župe Prigorje sa sjedištem u Zagrebu.[5] Naselja su ujedno bila i obrazovna središta svoga područja te su se u njima nalazile i zgrade pučkih

2 O dosadašnjim spoznajama o Leopoldu Rusanu vidi više u: Vlado Čutura, "Remetski župnici i zagrebački (nad)biskupi od osnutka župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama 1812. godine," u: *Pod okriljem Majke Božje Remetske. Zbornik radova u povodu 200. obljetnice utemeljenja župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama: 1812. – 2012.*, ur. Jure Zečević (Zagreb: KIZ, 2016.), 235–44; Vjenceslav Mihetec, "Uz četrdesetu obljetnicu smrti župnika remetskog mons. Leopolda Rusana 1881. – 1963.," *Advocata Croatiae*, br. 22 (2003): 8–9; Domagoj Novosel, "Život i djelovanje mons. Leopolda Rusana između dva svjetska rata," *Gazophylacium* XIX–XXI, br. 1–4 (2014–2016): 313–37.

3 O djelovanju upravnih općina na području Zagrebačkog prigorja u prvoj polovici 20. stoljeća vidi u: Domagoj Novosel, *Jesen Prigorja: Stanovništvo Upravne općine Gračani- Remete 1918.–1941.* (Zagreb: Despot infinitus, 2019).

4 O povijesnom razvoju prigorskih sela vidi u: Lelja Dobronić, *Stari vijenac sela oko Zagreba* (Zagreb: MGZ, 2003).

5 Hrvoje Matković, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2002), 87.

škola.[6] U njima su nastavu vjeronauka držali lokalni župnici. Osim što su bila vjerska, politička i gospodarska središte Zagrebačkog prigorja navedena su sela bila i centar kulturnog života. U njima su se nalazila seljačka pjevačka društva koja su cijeloj regiji dala snažan pečat te značaj koji se širio izvan lokalnih granica.[7] Društva su bila mjesta okupljanja domicilnog pučanstva te često mjesto političkog aktivizma, prije svega onog oporbenog, u međuratnom razdoblju. Sve do konca Drugoga svjetskoga rata za mjesne se elite smatralo bogatije seljake, često nositelje vodećih dužnosti unutar navedenih društava, učitelje te naravno svećenike. To su ujedno bile i najobrazovanije osobe u seoskim sredinama toga doba. Samim time od njih se i najviše očekivalo u društvenom životu te su oči seljaštva bile uprte u njihovom smjeru.

Početak Drugoga svjetskoga rata u svakodnevnom životu donio je nastavak međuratnih odnosa u selima Zagrebačkog prigorja. Status seoskih elita u samom je društvu ostao nepromijenjen. Svećenstvo i učiteljstvo zadržalo je svoj dotadašnji ugled prije svega zbog obrazovanja i duboko ukorijenjenog poštovanja prema institucijama, a koje su bile ugrađene u mentalitet prigorskih seljaka. S druge strane imućniji su seljaci ugled prije svega imali zahvaliti svojem imetku, čime su bili na glasu kao dobri i uzorni gospodari. Početne godine rata nisu dakle donijele znatnije promjene u životnom ritmu stanovnika sjeverne okolice Zagreba. Ratna zbilja bila je daleko od pitomih prigorskih sela. Idilu su kvarile tek obavijesti o smrti muških članova obitelji diljem bojišta, a koji su ratovali u sklopu oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske ili njemačke vojske. No kako se rat bližio kraju tako je i sva njegova problematika postala sastavni dio svakodnevice. Početkom 1944. godine započinju i borbena djelovanja savezničkih zrako-

6 O osnovnom školstvu na širem području Zagreba od samih začetaka do 1945. godine više vidi u: Mihaela Topolovec, "Povijesni razvoj osnovnih škola na širem području grada Zagreba – dokumenti Državnog arhiva u Zagrebu (1859.–1945.), I. dio," *Anali za povijest odgoja*, br. 4 (2005): 135–50.

7 O osnutku pjevačkih društava u Zagrebačkom prigorju vidi u: Domagoj Novosel, *Gračanska kronika* (Zagreb: Župa Gračani, 2008), 106–7. Osnivanje pjevačkih društava započelo je još u 19. stoljeću te se postupno širilo selima zagrebačke okolice. U Šestinama je 1895. godine osnovano Hrvatsko seljačko pjevačko društvo *Sljeme*, tek nekoliko mjeseci kasnije iste godine osnovano je Hrvatsko kulturno prosvjetno društvo *Bosiljak* u Čučerju, u Gračanima Hrvatsko seljačko pjevačko društvo *Podgorac* 1907. godine, remetsko Hrvatsko seljačko pjevačko društvo *Frankopan* osnovano je 1920. godine., a Hrvatsko kulturno umjetničko društvo *Markuševec* 1923. godine.

plova nad zagrebačkim nebom, a ratne nedaće postaju sve veće.[8] Kulminacija je uslijedila u 1945. godini kada se kraj rata na teritoriju Hrvatske odvio upravo na području sela sjeverne periferije Zagreba.

Nemirne godine

Najnovija arheološka istraživanja pokazala su kako je prvotna crkva u Remetama građena početkom 14. stoljeća.[9] No sama župa puno je mlađa te utemeljena po zagrebačkom biskupu Maksimilijanu Vrhovcu 1812. godine.[10] Župa je posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije te je ujedno bila i svetište Majke Božje Remetske. Također je bila i središte Remetskog dekanata. Sve navedeno statusom ju je izdvajalo od susjednih župa, a njeni su župnici uživali poseban ugled unutar crkvenih krugova.

U povijesti remetske župe i svetišta Leopold Rusan ostavio je dubok trag. Sama činjenica kako je na župi službovao duže od svih svojih prethodnika i nasljednika tome jasno govori u prilog. Rođen je 12. studenog 1881. godine u selu Karivaroš, župa sv. Jurja u Gornjoj Stubici. Ondje je završio osnovnoškolsko obrazovanje te nakon toga preselio u Zagreb. U Zagrebu je redom polazio Gornjogradsku i Donjogradsku gimnaziju te Nadbiskupski licej. Nakon velike mature nastavio je studirati filozofsko-teološke znanosti na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Za svećenika je zaređen 15. srpnja 1906. godine, a mladu misu slavio je u župnoj crkvi sv. Jurja u Gornjoj Stubici 22. srpnja iste godine.[11] Nakon toga službuje u Pakracu i Magjarevu.[12] Zahvaljući prvenstveno lobiranju Svetozara Rittiga, tada župnika crkve sv. Marka, zagrebački nadbiskup Antun Bauer 20. studenoga 1916. godine imenuje Lepolda Rusana župni-

8 O borbenom djelovanju savezničkog zrakoplovstva na području Hrvatske i Zagreba u Drugom svjetskom ratu više vidi u: Marica Karakaš Obradov, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu*: *Savezнички zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.–1945.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008); Sašo Radovanovič, *Savezničko bombardiranje Zagreba 1944.–1945.* (Zagreb: Despot infinitus, 2025).

9 Boris Mašić, "Crkve u Remetama: Svjedočanstva pavlinske ustrajnosti," u: *Pod okriljem Majke Božje Remetske, Zbornik radova u povodu 200. obljetnice utemeljenja župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama: 1812.–2012.*, ur. Jure Zečević (Zagreb: KIZ, 2016), 163–82.

10 Ante Sekulić, *Remete.* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1986), 114.

11 Mihetec, "Uz četrdesetu obljetnicu," 8–9.

12 Arhiv župe Remete (AŽR), Spomenica župe Remete 1890.–1929., bez numeracije.

kom župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama.[13] U trenutku imenovanja Rusan je napunio tek 35 godina života te vjerojatno nije ni slutio da će Remete biti njegovo posljednje namještenje. Iako su Remete bile poznato marijansko svetište i renomirana župa, ipak su na koncu bile seoska župa. Blizina Zagreba i nadbiskupskog dvora Rusanu su u ipak nametale određene ambicije, koje će on tek djelomično ispuniti dobivanjem određenih dužnosti i službi. Iz Rusanovih zapisa teško je razaznati je li doista želio napredovati ili se samo pokoravao svojim nadređenima. Ponekad se pak čini kako je samo bio umoran od dugogodišnje službe u istoj župi te je vapio za novim poslovima i izazovima. Ipak, može se zaključiti kako je gajio i određene ambicije, ali je uvijek želio ostaviti dojam skromne osobe poslušne nadređenima. Ono što je sasvim sigurno nije smatrao kako će u Remetama ostati do kraja svećenićke službe o čemu najbolje svjedoči njegov zapis iz siječnja 1944. godine, a u kojem ističe kako na toj dužnosti kani ostati do prosinca 1946. godine.[14] Rusan je imao bliske i dobre odnose s zagrebačkim nadbiskupima Antunom Bauerom, Alojzijem Stepincem i Franjom Šeperom s kojima se često susretao i razgovarao. Štoviše djelovao je često kao i njihov savjetnik, osobito u slučajevima Stepinca i Šepera.[15] Bio je blizak i s redovnicima, prije svega franjevcima za koje je mislio kako će jednoga dana naslijediti župu Remete i preuzeti ulogu nekadašnjeg pavlinskog reda.[16] Osim pastoralnog rada Rusan je bio aktivan i na promociji svetišta pa je 1925. godine napisao i objavio knjižicu "Gospa Remetska", a koja je prije svega bila namijenjena širokim hodočasničkim masama.[17] Godine 1938. nadbiskup zagrebački Alojzije Stepinac imenovao je Leopolda Rusana začasnik kanonikom Prvostolnoga Kaptola zagrebačkoga. Rusan je bio iznenađen i zatečen udijeljenom mu čašću: "*Tomu se nijesam nadao. Ima mnogo vrijednih i starijih u nadbiskupiji, pa bi mi bilo milije da je tko od tih postao uz one, koji su sada uz mene imenovani. Ponavljam: bilo bi mi milije. Čujem da su četvorica imenovanih stariji od mene, a jedan mlađi.*"[18]

13 AŽR, Spomenica župe Remete 1890.–1929., bez numeracije.
14 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963, 138.
15 Mihetec, "Uz četrdesetu obljetnicu," 8–9.
16 Unatoč njegovim željama da Remete preuzmu franjevci, 1959. godine u Remete doseljava red karmelićana, a koji nakon Rusanove smrti 1963. godine preuzima i upravljanje župom.
17 Leopold Rusan, *Gospa Remetska* (Zagreb: Književno društvo sv. Jeronima, 1925).
18 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 67.

U siječnju 1943. godine Rusan je imenovan dekanom novoosnovanog Remetskog dekanata te je u srpnju iste godine održao prvu koronu.[19] Prije no što je imenovan dekanom Rusan je 1942. godine bio kandidat za službu župnika župe sv. Marka u Zagrebu. Dana 27. veljače 1942. godine Rusanu je u posjet došao svećenik Vilim Cecelja, zamjenik vojnog vikara oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske.[20] Razlog njegova dolaska bilo je ispražnjeno mjesto župnika župe sv. Marka u Zagrebu. Naime umirovljenjem dotadašnjeg župnika mons. Svetozara Rittiga intenzivno se tražilo njegova nasljednika.[21] S obzirom na značaj same župe sv. Marka i društveni ugled koji je imao njen župnik, za tu je dužnost bio planiran ugledan i uspješan župnik. Svojim dotadašnjim radom Rusan je očito ostavio dojam osobe koja može preuzeti tako uglednu župu i naslijediti Rittiga. Uz kraći nagovor od strane Cecelje Rusan je idući dan predao svoju molbu nadbiskupu Alojziju Stepincu te se time i formalno prijavio na natječaj. Uz Rusana, na natječaj su se javila još četvorica svećenika. No budući je grad Zagreb kao patron župe uz potporu Ante Pavelića tražio imenovanje svog kandidata, ogulinskog svećenika Ivana Mikana, nitko od petorice prijavljenih na natječaj nije imenovan, a župu sv. Marka preuzeo je 1943. godine Ivan Erjavec.[22] Rusan je očito ostao razočaran takvim raspletom događaja, nadao se odlasku iz Remeta, a tjeskobu mu je dodatno pojačala ratna atmosfera i neizvjesnost koja je sve više rasla: "*U Remetama mi je već jako teško, ne tjelesno već duševno. Sve pada i propada, pa me to boli. Non recuso laborem (ne odbijam rad), ali želim dalje. Drugdje bih opet kao pomlađen poradio novim silama. Ovdje bi, mislim, došla jako dobro promjena. Revan i ozbiljan svećenik podignuo bi opet duh, koji ruši blizina grada i duh vremena.*"[23]

Unatoč osobnom razočaranju Rusan je ostao remetskim župnikom te na toj dužnosti dočekao turbulentan konac Drugoga svjetskoga rata. Jedan od zanimljivijih opisa Rusanovog života koncem Drugoga svjetskoga rata ostavio je poljski Pavlin Salezije Strzelec koji je u siječnju 1944. godine

19 AŽR, Dekanatski ured kotara Remetskoga, Zapisnik prve korone Remetskog dekanata, 7. 7. 1943.

20 "Vilim Cecelja," u: *Tko je tko u NDH* (Zagreb: Minerva, 1997), 66.

21 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 121.

22 Više o navedenom događaju izbora novog župnika župe sv. Marka u Zagrebu vidi u: Mira Kolar Dimitrijević, "Nadbiskup Alojzije Stepinac i župna crkva sv. Marka u Zagrebu 1942. godine," *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb*, br. 23 (1990): 265–68; Margareta Matijević, *Između partizana i pristojnosti – Život i doba Svetozara Rittiga (1873.–1961.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2019), 183–84.

23 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.– 963., 143.

posjetio Hrvatsku.[24] Između ostalih mjesta zagrebačke okolice Strzelec je u društvu zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca obišao i Remete. O susretu s Rusanom zapisao je između ostalog i sljedeće:

> Po završetku službe Božje upoznajemo se s mjesnim župnikom, prelatom Rusanom. Stariji je to već čovjek, prešao je šezdesetu, no ipak je pun energije i posvećen, s velikom ljubavlju, svojemu poslu. […] Objasnivši nam povijest crkve, župnik nas vodi do nekadašnjega samostana koji je trenutačno u službi župnoga dvora. Hodnici. stubište, sobe – sve to odiše starim pavlinskim duhom. Župnik stanuje skromno! Nigdje se ne može vidjeti udobnosti niti komfora, premda Remete pripadaju jednoj od najbogatijih župa u nadbiskupiji. Njegova se skromnost također vidi i u načinu na koji je primio nadbiskupa i nas. Jednostavno nas nudi, stojeći, jabukama i čašicom vina! No, doista nam sve to nudi iskreno i sa srcem. stoga prihvaćamo takvo gostoprimstvo sa zahvalnošću. U međuvremenu nam pokazuje svoja blaga – knjige! Uživa u starim knjigama. Govori kako se osjeća za nekoliko godina mlađim kad ih uzima u svoje ruke. To su njegovi prijatelji s kojima provodi vrijeme. Skida s polica sva izdanja velikoga oblika te nam tumači njihovu vrijednost. O svakoj zna nešto reći. Donosi nam stari misal, čini mi se iz 1555. godine. Pokazuje njegove inicijale, tumači njihovo značenje, ljepotu itd., a ne zaboravlja i na njegove dogmatske vrijednosti; ističe u rubrikama misala izraz transsubstantiatio, kojim se označavala pretvorba kruha i vina, u godinama koje su predhodile zaključcima Tridentskoga sabora. […] Samo je mjesto smješteno u blizini Zagreba! Udaljeno je od njega nekih 5 km. A od posljednjeg tramvajskog stajališta možda nekih 2 km. Samostan je smješten u vrlo ugodnom, zdravom i mirnom okruženju. Njegova Preuzvišenost, nadbiskup, želio bi tu u budućnosti otvoriti središte za duhovnu obnovu za svećenstvo, pod vodstvom otaca Pavlina – koje ovdje u narodu zovu bijelim fratrima.[25]

24 Članak je izvorno objavljen u Poljskoj ubrzo nakon autorovog povratka u Hrvatsku. Pisan je u formi svojevrsnog putopisa: Salezy Strzelec, "Wrazenia z Chorwacji," *Vox eremi*, br. 1 (1945): 18–26; Salezy Strzelec, "Wrazenia z Chorwacji," *Vox eremi*, br. 2 (1945): 26–37. Hrvatski prijevod objavljen je u novije doba: Salezy Strzelec, "Dojmovi iz Hrvatske," *Tkalčić: Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, br. 11 (2007): 473–508.

25 Strzelec, "Dojmovi iz Hrvatske," 479–81.

Zapis poljskoga pavlina slikovito je opisao svu skromnost Rusanova doma i načina života. No ujedno oslikava i njegovu posvećenost službi unatoč već poodmakloj životnoj dobi. Ratna zbilja, koja je do tada bila ipak daleko od samih Remeta, u rano proljeće 1944. godine postaje realnost. Dana 22. veljače angloamerički zrakoplovi prvi su puta napali Zagreb, što je za posljedicu imalo 67 smrtno stradalih osoba.[26] Osim smrtno stradalih osoba posljedica je bila i masovan bijeg stanovništva u sjevernu okolicu grada, prvenstveno Remete, Šestine i Gračane, što je zabilježio i Rusan u župnoj Spomenici.[27] Tijekom bombardiranja Zagreba 30. lipnja smrtno je stradala i jedna osoba iz sela Gračana, župe Remete, prilikom rada u polju.[28] Krajem rata na prostoru župe Remete, u svim selima župe, sve je više vojnih postrojbi njemačke vojske i snaga Nezavisne Države Hrvatske. Sve do 1944. godine u samim Remetama nije bilo trajno stacioniranih njemačkih postrojbi. U susjednim Gračanima koji su pripadali remetskoj župi nalazile su neke pozadinske jedinice starijih godišta te Stražarski sklop Poglavnikova tjelesnog sdruga (PTS), a koji je bio zadužen za osiguranje Vile Rebar u kojoj je Pavelić stanovao tijekom druge polovice rata.[29] U kasnu jesen i zimu 1944. godine određene ustaške jedinice, smještene u Remetama počele su s nasiljem i represalijama prema civilnom stanovništvu, ali i vojnim osobama. Tako su prema Rusanovim zapisima 19. listopada ustaški vojničari ubili domobrana u predjelu Remeta zvan Fučkov jarek.[30] Nepunih mjesec dana kasnije, 13. studenog isti su vojničari noću opljačkali i usmrtili obitelj Kadović te njihove podstanare. U kući su vatrenim i hladnim oružjem surovo ubijene tri odrasle osobe te dvoje djece od osam i pet godina.[31] Rusan je u svojim zapisima bio vrlo oštar prema počiniteljima oba zločina te između ostaloga zapisao: "*Ti nesretnici imaju prolaznu stanicu u barakama na Vivatu blizu novog groblja tj preko ceste novog groblja. Ti su u Udarnoj diviziji a svojim vladanjem zaplašili Remete. Što će od njih biti poslije rata, to zna samo dobri Bog.*"[32] "*Išao sam osobno na odgovorna mjesta da se stvar istraži, a narod umiri. Kad je već sada tako, što će biti po ratu? Zbog tih istih vojničara pobjegao je nadbiskupov vinogradar, jer su stalno dolazili noću pit i grozili se smrću i pucali po kući.*"[33]

26 Karakaš Obradov, *Angloamerička bombardiranja Hrvatske*, 191–93.
27 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 140.
28 Ibid., 142.
29 Domagoj Novosel, "Završne operacije za grad Zagreb 1945.," *Vojna povijest: Magazin za vojnu povijest*, br. 66 (2016): 11.
30 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 146.
31 Ibid., 147.
32 Ibid., 146.
33 Ibid., 148.

Rusan je doista intervenirao kod samog vrha ustaških vlasti, odnosno Eriha Lisaka, ustaškog pukovnika i dužnosnika.[34] O tome je svjedočio i nakon rata kada se očitovao na optuženičkoj klupi pred komunističkim vlastima, ne skrivajući kontakte s Lisakom. Štoviše naveo je kako mu je Lisak daljnji rođak: "*Lisak mi je daljni rođak. K njemu sam morao, da branim narod od podavanja masti i hrane, dok je bio veliki župan. Kad je bio ravnatelj za javni red i sigurnost išao sam k njemu, jer su mi Luburićevci zadavali strah i trepet po Remetama, a osobito kad su 13. studenoga pobili na Remetskoj cesti 5 ljudi, a od toga dvoje nevine dječice. Luburićevci su maknuti za 24 sata.*"[35]

Moguće kako je Rusanova intervencija kod Lisaka stvarno urodila plodom jer ne postoje podaci o daljnjim represijama ustaša sve do konca rata. Izuzetak je tek slučaj u kojem je život izgubio jedan dječak iz Gračana, zbog nesmotrenog baratanja oružjem od strane ustaškog vojničara.[36]

Konac 1944. godine donio je pad zrakoplovne bombe na krov župne crkve 13. prosinca, no srećom ista se nije aktivirala pa su je stručne službe skinule s tornja te odnijele u Zagreb.[37]

U godini strepnje i straha

Već rano proljeće 1945. godine donijelo je nemir i iščekivanje za stanovništvo Zagreba i njegove okolice. S jugoistoka su konstantno pristizale nove njemačke jedinice koje su napučile privatne seoske kuće. Njemački su vojnici koristili i prostorije društvenog doma, a prehrana im je bila vrlo skromna.[38] Uslijed niskih temperatura i potrebe za ogrjevom pustošili su privatne šume pa tako i nadarbinsku šumu župe Remete.[39] Tijekom ožujka i travnja 1945. godine na područje župe Remete stižu nove kolone njemačkih vojnika. Svi smještajni kapaciteti po seoskim kućama su već ranije ispunjeni pa se Nijemci useljavaju u školske zgrade Remeta i Gračana. U svojim zapisima Rusan slikovito opisuje teškoće i nemoć njemačkih vojnika u tim posljednjim mjesecima rata. Ne štedeći ih u kritici pravi distinkciju među njima na osnovu vjerske pripadnosti:

34 "Erih Lisak," u: *Tko je tko u NDH*, (Zagreb: Minerva, 1997), 234.
35 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 154.
36 Ibid., 149.
37 Ibid., 148.
38 Ibid., 150.
39 Ibid., 149.

> 16. ožujka pridolaze novi Nijemci. Povlače se, kako se čini iz Srbije i Grčke. Svi razumni, a to su katolici, vide, da je sve propalo, a zadrti lutorani još ne vjeruju. 3. travnja opet novi Nijemci. Bijeda. Propast. Radi Nijemaca škola I. i II. razreda ovdje na hodniku, a učitelj drži (nastavu) u šupi za drva. Nijemci su u Domu. Nijemci u školi. Kamo su došli, silom su došli. Donijeli odluke, koje su sami izdali.[40]

Remete i okolna sela tih su mjeseci bila velika gradilišta na kojima su kopani rovovi, streljački jarci i zidani bunkeri. Sve su još u zimi 1944. godine počeli izgrađivati vojnici, ali i civilni službenici na koje je Rusan imao primjedbe zbog lošeg ponašanja.[41] Plan obrane Zagreba izrađen 1944. godine počivao je na tri obrambene zone: I. zona: Remete – Gračani – Bukovac – Dubrava – Savica do Leskovca – Stenjevec– Podsused, II. zona: Maksimir – Kanal – Horvati – Rudeš – Kustošija – Šestinski Dol – Mirogoj – Donji Bukovac. III. zona: predviđena za povlačenje snaga iz prve i druge zone u Gornji grad i Tuškanac.[42] Samim takvim rasporedom remetska je župa u nadolazećem sukobu trebala predstavljati prvu i drugu liniju bojišta. Planinarski domovi na obližnjoj Medvednici također su bili zaposjednuti od oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske te je cijelo područje zapravo militarizirano.[43] Kasna zima, odnosno rano proljeće 1945. Godine, bilo je turbulentno za Rusana i na osobnoj razini. Dana 4. veljače nakon nedjeljne mise u dvorištu ispred crkve predali su ustaški logornici Logora Zagreb I. i II. odlikovanje Red za zasluge I. stupnja, župniku Leopoldu Rusanu.[44] Razumije se kako ovakav čin neposredno pred sam svršetak rata nikako nije išao u korist Rusanu nakon dolaska komunista na vlast, te mu je predstavljao otegotnu okolnost u novim političkim uvjetima. No odbijanje odlikovanja također bi vjerojatno dovelo do osobnih problema s još uvijek aktualnim ustaškim režimom. Travanjski dani 1945. za remetsku župu i svetište protjecali su u iščekivanju nadolazećeg vala Jugoslavenske armije s istoka. Remetska crkva postaje odredište mnogih građana Zagreba, ali i izbjeglica koje su se danonoćno slijevale u njega. Svi su oni tražili duhovni mir, utjehu i nadu pred vremenom koje dolazi. Rusan je ostavio više zapisa o tome, a možda je najupečatljiviji onaj od 21. travnja:"*Došla kongregacija*

40 Ibid., 151.
41 Ibid., 149.
42 Ivan Košutić, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu, II. dio* (Zagreb: Privredni marketing, 1994), 313.
43 Ibid., 313–14.
44 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 149.

građanske škole iz samostana. Moli Čudotvorku za što manje stradanja. jer je jasno, da je sila njemačka slomljena, a po tom i svi, koji su se u nju pouzdali. Bog neka čuva duše."[45]

Početkom svibnja započinju završne operacije Jugoslavenske armije na području Zagreba. Dana 7. svibnja jedinice 1. armije dobivaju naredbu za ofenzivna djelovanja prema samom gradu.[46] S obzirom na prostranost župe Remete na njenom su teritoriju određena borbena djelovanja XXI. divizije, I. divizije i VI. proleterske divizije.[47] Gledajući samo uže, selo Remete, ono je bilo na smjeru udara VI. proleterske divizije. 8. svibnja prve jedinice Jugoslavenske armije ulaze u Remete. Riječ je bila o 3. brigadi VI. ličke divizije, koja je neposredno prije toga u Maksimiru imala okršaj s zaostalim jedinicama Ustaške obrane.[48] O dolasku Jugoslavenske armije u Remete, ali i atmosferi straha svjedoči i Rusanov zapis iz 8. svibnja: "*8. svibnja popodne došle u Bukovac i Remete prve čete Jugoslavenske armije. 6. svibnja pobjegla hrvatska vlada. Naroda u Zagrebu ovdje se sakupilo veliko mnoštvo jer nastaje strava zbog bijega vlade. Čujem da vojska bježi u Sloveniju, a za njom mnoštvo naroda.*"[49]

Iako su snage Jugoslavenske armije ovladale središtem Zagreba i uspostavile kontrolu nad njegovim većim dijelom, podnožje Medvednice te sama planina biti će poprište sukoba još nekoliko dana. Unatoč tome što su jedinice 3. brigade VI. ličke divizije 8. svibnja ušle u Remete, a kasnije će im se pridružiti i njihova 2. brigada, te su snage 9. svibnja napustile selo i spustile se prema Zagrebu kako bi nastavile borbu s raspršenim ustaškim i njemačkim jedinicama.[50] No zbog proboja njemačkih i ustaških postrojbi iz smjera istoka prema Remetama i Gračanima, navedene su jedinice još istoga dana vraćene na početne položaje.[51] Njima su se pridružile snage I., XXI. i XLII. divizije.[52] S obzirom na veliku koncentraciju zaraćenih strana 9. svibnja započinje bitka na cijelom području Zagrebačkog prigorja, a osobito Remetskog dekanata.

45 Ibid., 152.
46 Bojan Dimitrijević i Radovan Cukić, *Zagreb: svibanj 1945.* (Zagreb: Despot infinitus, 2020), 22.
47 Ibid., 22–23.
48 Novosel, "Završne operacije za grad Zagreb 1945.," 12.
49 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 152.
50 Novosel, "Završne operacije za grad Zagreb 1945.," 12.
51 Ibid., 12.
52 Dimitrijević i Cukić, *Zagreb: svibanj 1945.*, 24.

Rusanov zapis od 9. svibnja je kratak, ali opisuje trenutno stanje na terenu, kako vojske tako i civilne strane: "*9. svibnja počela (JA) oštru borbu s vojskom njemačkom i hrvatskom, koja se povlači preko Markuševca, Gračana i Šestina. Jugoslavenska armija potukla ih grozno. Narod je preplašen.*"[53]

Borbe su bile teške, s mnogo žrtava za obje strane, a njemačke i ustaške jedinice pružale su ogorčen otpor te odbijale predaju o čemu svjedoče sjećanja sa strane Jugoslavenske armije:

> Do kasne večeri 9. maja njemačke i ustaške jedinice su na južnim i jugoistočnim padinama Medvednice, u rajonu Remete - Fučkov Jarak - Gračani imali više od 400 mrtvih i ranjenih. Gubici, sve strašniji, nisu primorali komandu da izvjesi bijele barjake. Od 232 zarobljena uveče 9. maja ni jedan nije zarobljen bez otpora, tako da je 1. brigada imala 8 mrtvih i 27 ranjenih. Narednog dana, 10. maja, gubici 1. brigade su povećani: čak 14 mrtvih. Ranjenih je bilo nešto manje nego 9. maja: 21. Izginula je čitava grupa stražara, koji su, s nedovoljno opreza, čuvali zarobljenike. U noći im se prikrala grupa ustaša i sve ih pobila.[54]

Borbena djelovanja u Remetama završila su 10. svibnja, iako je VI. lička divizija sve do 13. svibnja vodila operacije čišćenja terena te manjih sukoba s preostalim pripadnicima oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske.[55] Remete su nakon sukoba bile prepune leševa vojnika raznih formacija, kao i uništene mehanizacije te vojne opreme. Iako prožeti ideologijom kasniji zapisi vojnih kroničara Jugoslavenske armije oslikavaju stanje Remeta početkom svibnja 1945. godine:

> Neprijateljske su se snage, dakle noću 8/9. maja potpuno povukle iz Zagreba pravcem preko Markuševca. Glavne snage Prve armije, među njima i naša divizija, ustremile su se, s ciljem da mu ne dozvole da se probije na severozapad i umakne. Sa ovim neprijateljem vođena je žestoka borba čitav dan 9. maja. Pred noć je ona okončana potpunim neprijateljevim porazom. Zaplenjena je ili uništena sva tehnika i naoružanje tih jedinica. Zarobljen je velik broj vojnika i oficira, među kojima je bilo i generala. A na borbenom poprištu kod Remeta je bilo pravo groblje neprijateljeve vojske i tehnike: izmešani leševi Nemaca, ustaša

53 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 152.

54 Jovo Popović, *Prva lička proleterska narodnooslobodilačka brigada Marko Orešković* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988), 563.

55 Novosel, "Završne operacije za grad Zagreb 1945.," 13–14.

> i četnika i ostalih njihovih pomagača, te njihovih kamiona, automobila, artiljerije i ostalog naoružanja – ostavljali su uverljivu sliku detalja neminovnog kraja jedne vojske najokorelijih razbojnika i palikuća.[56]

Takva je bila slika Remeta u prvim poratnim satima i danima iz perspektive pobjednika. No pobjednikov represivni aparat također je počeo djelovati vrlo brzo. Poslijepodne 10. svibnja grupa časnika Jugoslavenske armije dolazi u župni ured kako bi obavila obavijesni razgovor s župnikom Rusanom. Prvotne optužbe bile su prilično teške, a Rusanov zapis jasno je ocrtao njegov strah, ali i odlučnost:

> Oko jedan po podne imam strašnih neugodnosti, jer me neka zla duša tužila, ne samo da sam ustaša nego i ustaški pukovnik. Niti sam bio jedno, niti drugo. Od četvorice oficira dvojica su si dala dokazati, a ja molim Boga, da me izvede iz toga, jer nisam kriv. Budući da sam nevin ne mičem se sa župe, pa došlo što mu drago. Pomoć je naša u Imenu Gospodnjem. Uzdam se u Čudotvorku Remetsku![57]

Nakon razgovora časnici Jugoslavenske armije napustili su župni ured. Izgleda kako su u tom prvom naletu jedinice Jugoslavenske armije opljačkale župnu crkvu i svetište o čemu govori dopis upućen Nadbiskupskom stolu iz 1951. godine, a u kojem je navedena otuđena i oštećena imovina.[58] Već idućeg dana Rusan je uhićen i pritvoren.[59] Dana 16. svibnja ujutro odveden je prvo u Vilu Borščak, a potom poslijepodne, zajedno sa svećenikom Julijem Vajdom, odvezen u sjedište OZN-e. Idući dan su obojica preslušani, Vajda je pušten, a Rusan nadalje zadržan u pritvoru. Rusan je u pritvoru napisao iskaz o svom radu i djelovanju tijekom rata te u njemu opisao susrete s mnogim osobama iz vrha ustaškoga pokreta, te otklanjući odgovornost za sve što ga se teretilo.[60] Rusanovo uhićenje spominje i dopis koji je Nadbiskupski duhovni stol 5. lipnja poslao Predsjedništvu vlade

56 Nikola Vukobratović, "Borbe za oslobođenje Zagreba," u: *Šesta proleterska divizija*, ur. Josip Barković, Dragan Grubor i Ante Kovačević (Zagreb: Epoha, 1964.), 502.

57 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 152.

58 Stjepan Kožul, "Oštećene crkve i crkveni spomenici u Zagrebačkoj nadbiskupiji u Drugom svjetskom ratu i poraću," *Tkalčić: Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, br. 4 (2000): 26.

59 Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-310, Fond Komisije za odnose s vjerskim zajednicama (KOVZ), Dopis Nadbiskupskog duhovnog stola Komisiji za vjerske poslove od 14.9.1945., br. 6534/45.

60 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 153–54.

Federalne Hrvatske, a u kojem se navode slučajevi narušavanja vjerskih sloboda.[61] Nakon Rusanovog uhićenja po remetskoj, ali i okolnim župama kolao je glas kako je Rusan ubijen. S obzirom da o njemu nije bilo nikakvih obavijesti glas se sve više širio. Napokon, 18. lipnja Rusan je dobio pravo da se pismom javi iz zatvora, pa su sumnje o najgorem scenariju otklonjene.[62] Suđenje je trebalo započeti 24. srpnja, ali se 16. srpnja dogodio nesvakidašanji događaj, a koji je prema mišljenju Rusana, ali i njegovih suvremenika rezultirao oslobađajućom presudom te puštanjem na slobodu. Toga je dana oko 350 žena župe Remete nakon hodočašća u Mariju Bistricu odlučilo intrevenirati za Rusanovu slobodu. U velikoj grupi pošle su u Zagreb i na Zrinjevcu prosvjedovale uz poklike "*Hoćemo župnika*".[63] Bio je to vrlo hrabar čin, a koji je ujedno svjedočio o tome koliko je Rusan bio omiljen kod svojih župljana. U protestu su sudjelovale samo ženske osobe, budući je procjena župljana bila kako bi muškarce vlasti uhitili.[64] Vlasti su naravno odbile puštanje Rusana na slobodu. No navedeni je događaj između ostaloga odgodio suđenje s 24. na 30. srpnja.[65] Od samog uhićenja, preko pritvora do sudskoga procesa, Rusan se nije žalio na postupanje vlasti: "*Na jednom i drugom mjestu imao sam s objektivnim i razumnim ljudima posla, pa mi nije bilo teško dokazati svoju nekrivnju.*"[66]

Optužnica je teretila Rusana za podršku ustaškom režimu, skrivanje Mile Budaka u vrijeme monarhističke Jugoslavije te bliske odnose i susrete s Pavelićem.[67] Rusan je oslobođen svih optužbi te 30. srpnja pušten na slobodu: "*Branio sam se istinom, suci su bili ljudi, a izašao sam 30. srpnja iza rasprave na slobodu, jer sam riješen obtužbe. Hvala Bogu, Čudotvorki Remetskoj, sv. Josipu, biskupu Langu i molitvama dobrih ljudi.*"[68]

Na taj je način koncem srpnja završilo razdoblje najveće neizvjesnosti za remetskog župnika. Je li Rusanovo oslobođenje od optužbi bio rezultat poštenog suđenja i pritiska njegovih župljanki, što je oboje malo vjerojatno ili je kao što opravdano možemo sumnjati postojao i neki treći čimbenik, ne možemo sa sigurnošću utvrditi. Za vrijeme Rusanovog odsutstva mjesto

61 Miroslav Akmadža, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.–1980.* (Zagreb/Slavonski Brod: Despot Infinitus/Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013), 27.
62 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 155.
63 Mihetec, "Uz četrdesetu obljetnicu," 8–9.
64 Ibid., 12.
65 AŽR, Spomenica župe Remete 1930.–1963., 153.
66 Ibid., 153.
67 Ibid., 153–54.
68 Ibid., 154.

župnika nije bilo prazno. Župom su isprva upravljali franjevci s Kaptola, a potom do 26. kolovoza kapelan župe sv. Marka Ante Havoić. Nakon toga sve do Rusanovog povratka župom je upravljao vlč. Karlo Lukaš.[69] Rusan je za to vrijeme otišao na odmor i liječenje pa se u jesen 7. listopada trajno vratio u Remete te ponovno preuzeo upravljanje župom i svetištem.[70] Na mjestu remetskog župnika i upravitelja svetišta Uznesenja Blažene Djevice Marije, Rusan će ostati sve do svoje smrti 2. kolovoza 1963. godine.[71]

Zaključak

Mons. Leopold Rusan, remetski župnik, dekan i začasni kanonik ostavio je dubok trag u povijesti Zagrebačke nadbiskupije. Kao upravitelj župe Remete djelovao je neprekidno gotovo pola stoljeća. Na mjestu dekana upravljao je Remetskim dekanatom više od dvadeset godina. U svom dugogodišnjem djelovanju i radu aktivno je sudjelovao u društveno-političkim kretanjima. Susretao s cijelim nizom osoba iz samog vrha crkvenih i civilnih vlasti. U svojim je zapisima ostavio mnoga sjećanja iz tih brojnih susreta, dajući svoj dojam o osobama i događajima. Pri tome niie zanemario opis svakodnevnog života svojih župljana, narodnih običaja i promjena koje su nastajale uslijed blizine grada i duha vremena koji je činio svoje. Političke, ekonomske, demografske, religijske promjene, sve su one sažete u Rusanovoj pisanoj ostavštini. Preživio je četiri različita režima, od monarhističkih Habsburške Monarhije i Kraljevine Jugoslavije preko totalitarnih sustava Nezavisne Države Hrvatske i komunističke Jugoslavije. Kroz svoja vlastita viđenja zapravo je ocrtao povijest vlastite župe, ali i cijeloga Zagreba u prvoj polovici 20. stoljeća. Za njega osobito teško razdoblje bio je konac Drugoga svjetskoga rata i poraća u kojem je pokušao, koliko je bilo moguće, balansirati između dva totalitarna režima. Onog ustaškog kojem je i sam jasno nazirao kraj te novog komunističkog koji je neminovno nastupao. Bio je kritičan prema jednima i drugima, ali je zbog svojeg položaja nastojao održavati korektne odnose s vlastima Nezavisne Države Hrvatske. Koristio je činjenicu kako su Ante Pavelić i Mile Budak bili njegovi župljani, a Erih Lisak daljnji rođak. S mnogobrojnim se političarima poznavao još od studentskih dana pa je često intervenirao kod njih kako bi spasio svoje župljane od nasilnog ponašanja ustaških vojnika, a koja su

69 Ibid., 155.
70 Ibid., 154–55.
71 Ibid., 367.

krajem rata postajala sve učestalija. U tome je bio uspješan, ali mu je takav rad dolaskom komunističkih vlasti priskrbio stigmu ustaškog suradnika. Shodno tome rezultat je bio pljačka crkvene imovine, uhićenje i sudski proces. Unatoč svemu bio je oslobođen i pušten na slobodu. Nakon toga je s novim komunističkim vlastima također nastojao održati korektne odnose kao i sa svim ranijim režimima. Pri tome nikada nije išao kontra odluka crkvenih vlasti i hijerarhije, strogo poštujući odluke svojih nadređenih. To se osobito odnosilo na osobu zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca kojeg je izuzetno cijenio te bespogovorno slušao poštujući njegov autoritet.

FINANCIRANJE

Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta „Samo je promjena stalna“: Razvoj i život hrvatskih gradova u 19. i 20. stoljeću – ŽIVGRAD, koji financira Europska unija programom NextGenerationEU 380-01-02-23-47.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Članek temelji na arhivskih virih in literaturi, navedenih v seznamu virov in literature.

Slika: Remetski župnik Leopold Rusan prigodom pedesete godišnjice svečenićkog ređenja (Fotografija iz privatne zbirke autora).

Izvori i literatura

Arhivski izvori

Arhiv župe Remete (AŽR):

Dekanatski ured kotara Remetskoga. Predmetni spisi.
Spomenica župe Remete, 1890.– 929.
Spomenica župe Remete, 1930.–1963.

Hrvatski državni arhiv (HDA):

Fond Komisije za odnose s vjerskim zajednicama (HR-HDA-310).

Objavljeni izvori i literatura

Akmadža, Miroslav. *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980*. Zagreb/Slavonski Brod: Despot Infinitus/Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.

Čutura, Vlado. "Remetski župnici i zagrebački (nad)biskupi od osnutka župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama 1812. godine." U: *Pod okriljem Majke Božje Remetske, Zbornik radova u povodu 200. obljetnice utemeljenja župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama: 1812. – 2012.*, ur. Jure Zečević, 235–244. Zagreb: KIZ, 2016.

Dimitrijević, Bojan i Radovan Cukić. *Zagreb: svibanj 1945.* Zagreb: Despot infinitus, 2020.

Dobronić, Lelja. *Stari vijenac sela oko Zagreba*. Zagreb: MGZ, 2003.

Karakaš Obradov, Marica. *Angloamerička bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu: Savezнички zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943. – 1945.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008.

Kershaw, Ian. *Kraj: Slom Hitlerove Njemačke 1944. – 1945.* Zagreb: VBZ, 2018.

Kolar Dimitrijević, Mira. "Nadbiskup Alojzije Stepinac i župna crkva sv. Marka u Zagrebu 1942. godine." *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb*, br. 23, (1990): 265–268.

Košutić, Ivan. *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu, II. dio*. Zagreb: Privredni marketing, 1994.

Kožul, Stjepan. "Oštećene crkve i crkveni spomenici u Zagrebačkoj nadbiskupiji u Drugom svjetskom ratu i poraću." *Tkalčić: Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, br. 4, (2000): 7–76.

Mašić, Boris. "Crkve u Remetama: Svjedočanstva pavlinske ustrajnosti." U: *Pod okriljem Majke Božje Remetske, Zbornik radova u povodu 200. obljetnice utemeljenja župe Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama: 1812. – 2012.*, ur. Jure Zečević, 163–182. Zagreb: KIZ, 2016.

Matijević, Margareta. *Između partizana i pristojnosti – Život i doba Svetozara Rittiga (1873. – 1961.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2019.

Matković, Hrvoje. *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2002.

Mihetec, Vjenceslav. "Uz četrdesetu obljetnicu smrti župnika remetskog mons. Leopolda Rusana 1881. – 1963." *Advocata Croatiae,* br. 22, (2003): 8–9.

Novosel, Domagoj. "Završne operacije za grad Zagreb 1945." *Vojna povijest: Magazin za vojnu povijest*, br. 66, (2016): 6–19.

Novosel, Domagoj. "Život i djelovanje mons. Leopolda Rusana između dva svjetska rata." *Gazophylacium,* XIX – XXI, br. 1–4 (2014.–2016.): 313–337.

Novosel, Domagoj. *Gračanska kronika*. Zagreb: Župa Gračani, 2008.

Novosel, Domagoj. *Jesen Prigorja: Stanovništvo Upravne općine Gračani- Remete 1918.–1941.* Zagreb: Despot infinitus, 2019.

Popović, Jovo. *Prva lička proleterska narodnooslobodilačka brigada Marko Orešković*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.

Radovanovič, Sašo. *Savezničko bombardiranje Zagreba 1944. – 1945.* Zagreb: Despot infinitus, 2025.

Rusan, Leopold. *Gospa Remetska*. Zagreb: Književno društvo sv. Jeronima, 1925.

Salezy, Strzelec. "Dojmovi iz Hrvatske." *Tkalčić: Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, br. 11 (2007): 473–508.

Sekulić, Ante. *Remete*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1986.

Strzelec, Salezy. "Wrazenia z Chorwacji." *Vox eremi*, br. 1, (1945): 18–26.
Strzelec, Salezy. "Wrazenia z Chorwacji." *Vox eremi*, br. 2 (1945): 26–37.

Tko je tko u NDH. Zagreb: Minerva, 1997.

Topolovec, Mihaela. "Povijesni razvoj osnovnih škola na širem području grada Zagreba – dokumenti Državnog arhiva u Zagrebu (1859.–1945.) I. dio." *Anali za povijest odgoja,* br. 4, (2005): 135–150.

Vukobratović, Nikola. "Borbe za oslobođenje Zagreba." U: *Šesta proleterska divizija*, ur. Josip Barković, Dragan Grubor, i Ante Kovačević, 498–503. Zagreb: Epoha, 1964.

Monsignor Leopold Rusan and the Parish of Remete, 1944–1945

Summary

Monsignor Leopold Rusan, parish priest of Remete, dean, and honorary canon, left a deep mark on the history of the Archdiocese of Zagreb. He served continuously as the administrator of the Remete parish for almost half a century. As dean, he managed the Remete Deanery for more than twenty years. In his long-standing activity and work, he actively participated in socio-political movements. He met with a whole array of people from the very top of both ecclesiastical and civil authorities. In his writings, he left many memories of these numerous encounters, presenting his impressions of the people and events. In doing so, he did not neglect to describe the everyday life of his parishioners, folk customs, and the changes that arose due to the proximity of the city and the spirit of the times, which was taking its toll. Political, economic, demographic, and religious changes – all of them are summarized in Rusan's written legacy. He survived four different regimes, from the monarchical ones of the Habsburg Monarchy and the Kingdom of Yugoslavia to the totalitarian systems of the Independent State of Croatia and communist Yugoslavia. Through his own observations, he essentially outlined the history of his own parish, but also of the whole of Zagreb in the first half of the 20th century. A particularly difficult period for him was the end of the Second World War and the post-war era, during which he tried, as much as possible, to balance between the two totalitarian regimes: the Ustaša one, whose end he clearly foresaw, and the new communist one, which was inevitably taking hold. He was critical of both, but due to his position, he sought to maintain correct relations with the authorities of the Independent State of Croatia. He used the fact that Ante Pavelić and Mile Budak were his parishioners, and Erih Lisak was a distant relative. He had known many politicians since his student days, and he often intervened with them to save his parishioners from the violent behaviour of Ustaša soldiers, which was becoming more frequent towards the end of the war. He was successful in this, but with the arrival of the communist authorities, such work earned him the stigma of being an Ustaša collaborator. Consequently, the result was the looting of church

property, arrest, and a court trial. Despite everything, he was acquitted and released. After that, he also sought to maintain correct relations with the new communist authorities, just as he had with all previous regimes. In doing so, he never acted contrary to the decisions of the church authorities and hierarchy, strictly respecting the decisions of his superiors. This especially applied to the person of Zagreb Archbishop Alojzije Stepinac, whom he held in high esteem and obeyed unconditionally, respecting his authority.

1.01 izvirni znanstveni članek
DOI: 10.55692/D.18564.26.4
CC BY-NC-ND 4.0

Mateja Čoh Kladnik*

Sodna represija in obračun s političnimi nasprotniki poleti 1945

Izvleček

Poleti 1945 so kazensko sodstvo v Sloveniji izvajala vojaška sodišča, ki so sodila tudi civilnim osebam, in Sodišče slovenske narodne časti. Organizacija in delovanje sodišč, priprave in potek množičnih sodnih procesov ter izrečene kazni kažejo, da je bilo ozadje teh procesov politično. Množični politični sodni procesi poleti 1945 so bili del procesa utrjevanja oblasti komunistične partije in »čiščenja«, v katerem je nova oblast obračunala s sodelavci okupatorjev in »domačimi izdajalci« ter s (potencialnimi) nasprotniki novega političnega sistema. Kazni, ki so jih izrekala sodišča, so imele dolgoročne posledice. Odvzem državljanskih in političnih pravic je pomenil, da so bili obsojeni izključeni iz javnega udejstvovanja, izgubili so pravico do opravljanja javnih služb in poklicev ter vse državljanske in politične pravice. Izrečene zaplembe premoženja so bile trajen ukrep in so olajšale delo pri poznejši nacionalizaciji. Sodišča so poleti 1945 obravnavala najmanj 10.000 oseb; sodišče narodne časti je obsodilo 3025 oseb, vojaška sodišča pa so obravnavala okoli 7000 primerov.

KLJUČNE BESEDE: *vojaška sodišča, Sodišče slovenske narodne časti, organizacija sodišč, politični sodni procesi, sodna represija, Slovenija 1945*

* Dr. Mateja Čoh Kladnik, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana, mateja.coh.kladnik@scnr.si, ORCID: 0009-0002-9059-5935.

Abstract

In the summer of 1945, criminal justice in Slovenia was administered by courts-martial, which also tried civilians, and the Court of Slovenian National Honour. The organisation and operation of the courts, the preparations and course of mass judicial proceedings, and the penalties imposed show that these proceedings had a political background. The mass political judicial proceedings in the summer of 1945 were part of the process of the Communist Party's consolidation of power and "cleansing," in which the new authorities dealt with collaborators of the occupying forces and "domestic traitors" as well as (potential) opponents of the new political system. The penalties imposed by the courts had long-term consequences. Deprivation of citizens' and political rights meant that those convicted were excluded from public participation; they lost the right to perform public service and occupations as well as all citizens' and political rights. The confiscations of property imposed were a permanent measure and facilitated subsequent nationalisation. In the summer of 1945, the courts handled cases involving at least 10,000 people; the Court of National Honour convicted 3,025, and the courts-martial handled around 7,000 cases.

KEYWORDS: *courts-martial, Court of Slovenian National Honour, court organisation, political judicial proceedings, judicial repression, Slovenia 1945*

Uvod

V Sloveniji je bila po koncu druge svetovne vojne v t. i. procesu čiščenja, ki ga je izvajala partija v sodelovanju z represivnimi organi, posebej pomembna vloga kazenskega sodstva. Značilnosti pravosodnega sistema po vojni so danes dobro znane. Poudarimo le, da je bil ta vzpostavljen povsem na novo po sovjetskem vzoru, sprejeti so bili novi kazenski zakoni, kazensko sodstvo pa je imelo vse značilnosti revolucionarnega sodstva.[1]

1 Glejte npr.: Tamara Griesser Pečar, »Show Trials in Slovenia: The Case of Ljubo Sirc,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 3, št. 1 (2019): 119–46, DOI: 10.55692/d.18564.19.5; Mateja Jeraj in Jelka Melik, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim, Epilog* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2017); Tamara Griesser Pečar, »Značilnosti revolucionarnega sodstva,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 1, št. 1/2 (2017): 117–38, DOI: 10.55692/d.18564.17.5; Jelka Melik in Mateja Jeraj, »Slovensko kazen-

Organizacija pravosodnega sistema po koncu vojne je omogočila najhujše in sistematično kršenje človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Sredi maja 1945 je Ministrstvo za pravosodje Federalne Slovenije izdalo uredbo,[2] na podlagi katere je bilo ustavljeno poslovanje vseh sodišč, ki niso bila organizirana po odloku Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) iz septembra 1944.[3] To pomeni, da so bila za izvajanje kazenskega sodstva od konca vojne do konca avgusta 1945 pristojna vojaška sodišča,[4] ki so na podlagi *Uredbe o vojaških sodiščih*

sko sodstvo v letu 1945,« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 16, št. 2 (2016): 449–64; *Brezpravje »v imenu ljudstva«*, ur. Mateja Čoh Kladnik (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016); Jelka Melik in Mateja Jeraj, *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2015); Žiga Koncilija, *Politično sodstvo: sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015); Milko Mikola, *Rdeče nasilje*: *represija v Sloveniji po letu 1945* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2012), 233–47; Tamara Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960* (Ljubljana: Družina, 2005); Lovro Šturm, »Pravo in nepravo po letu 1941,« v: *Žrtve vojne in revolucije*, ur. Janvit Golob et al. (Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2005), 100–14; Roman Ferjančič in Lovro Šturm, *Brezpravje, slovensko pravosodje po letu 1945* (Ljubljana: Nova revija, 1998); Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992); in tam navedena literatura.

2 »Uredba o začasni delni ustavitvi poslovanja sodišč v Sloveniji,« *Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije*, št. 5/1945.

3 »Odlok o začasni ureditvi narodnih sodišč in o narodnih sodnikih,« *Uradni list SNOS in NVS*, št. 4/1944.

4 O razvoju vojaškega sodstva in delovanju vojaških sodišč v Sloveniji glejte npr.: Mateja Čoh Kladnik, »'V imenu narodov Jugoslavije!': procesi pred vojaškimi sodišči poleti 1945,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 8, št. 2 (2024): 119–54, DOI: 10.55692/d.18564.24.10; Mateja Čoh Kladnik, »'Kulturbundovci' na zatožni klopi: ozadje sodnih procesov poleti 1945,« *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 44, št. 1 (2021): 51–69; Lovro Šturm, »Slovenia. Law and Non-Law after 1941,« v: *Slovenia in 20th Century: The Legacy of Totalitarian Regimes*, ur. Mateja Čoh Kladnik (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016), 277–96; Renato Podbersič, »Partizansko sodstvo na Primorskem,« v: *Brezpravje »v imenu ljudstva,«* 9–28; Mateja Čoh Kladnik, »Kazensko sodstvo poleti 1945,« v: *Brezpravje »v imenu ljudstva*,« 75–81; Aida Škoro Babić, »Partizanska redna vojaška sodišča avgusta in septembra 1943,« *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 36, št. 2 (2013): 347–57; Mikola, *Rdeče nasilje*, 251–96; Jelka Melik in Aida Škoro Babić, »Postavitev stalnih partizanskih vojaških sodišč na Slovenskem,« *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 35, št. 2 (2012): 353–64; Tadeja Tominšek Čehulić, »Vloga varnostno-obveščevalnih organov partizanskega gibanja v partizanskem sodstvu:

(UVS)[5] iz maja 1944 sodila tudi civilnim osebam, ter Sodišče slovenske narodne časti, ki je bilo ustanovljeno z *Zakonom o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast*[6] v začetku junija 1945.

Sodišče slovenske narodne časti

Sodišče slovenske narodne časti je bilo posebno sodišče, ki je kot institucija revolucionarne oblasti sodilo tistim, ki so (oz. naj bi) na kakršenkoli način sodelovali z okupatorji in »domačimi izdajalci« ter s tem prizadeli slovensko narodno čast.[7] Organizirano je bilo v petčlanskih senatih, ki so bili ustanovljeni na sedežih okrožnih narodnoosvobodilnih odborov v Celju, Kranju, Ljubljani, Mariboru, Murski Soboti, Novem mestu[8] in na

smrt ali usmrtitev,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 1 (2011): 207–20; Tadeja Tominšek Čehulić, »Partizansko sodstvo v Sloveniji med drugo svetovno vojno: kaznovalna politika in vprašanje smrtnih kazni,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 2 (2009): 83–94; Damijan Guštin, »Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 44, št. 1 (2004): 49–62; *Slovenski pravniki v narodnoosvobodilni borbi*, ur. Jože Pavličič et al. (Ljubljana: Zveza društev pravnikov, 1985); *Dokumenti o Varnostno-obveščevalni službi OF, Narodni zaščiti in pravosodju 1941–1945*, ur. Jože Čertalič in Jože Novak (Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve Slovenije, 1976); *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, ur. Makso Šnuderl (Ljubljana: Uradni list Ljudske republike Slovenije, 1949); »U-I-6/93, Uredba o vojaških sodiščih,« Ustavno sodišče Republike Slovenije, pridobljeno 8. 9. 2025, https://www.us-rs.si/sl/zadeve-in-odlocitve/odlocitve/u-i-693; in tam navedena literatura.

5 »Uredba o vojnim sudovima NOVJ propisana 24. maja 1944. od vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom II, knjiga 13*, odg. ur. Sekula Joksimović (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1982), dok. št. 74, 174–185, pridobljeno 29. 1. 2024, https://znaci.org/zb/4_2_13.pdf; »Uredba o vojaških sodiščih,« v: Josip Broz - Tito, *Zbrana dela, knjiga 20: 16. april–30. junij 1944* (Ljubljana: Založba Borec, 1986), 125–34; Marko Kalođera, *Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986), 13–15.

6 *Uradni list SNOS in NVS*, št. 7/1945; Mateja Čoh Kladnik, *»Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020).

7 Po koncu vojne so bila sodišča narodne časti ustanovljena tudi v nekaterih evropskih državah, na primer v Franciji, Belgiji, na Nizozemskem in Češkoslovaškem ter v vseh jugoslovanskih republikah. Glejte: Čoh Kladnik, *»Narod sodi«*, 9–32; in tam navedena literatura.

8 Mateja Čoh Kladnik, »Sodišče slovenske narodne časti v Novem mestu,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine 7*, št. 1 (2023): 79–121,

Ptuju.[9] Predsedniki senatov so bili pravniki, prav tako v večini primerov njihovi tajniki. Člani senatov, t. i. sodniki laiki, pa so bili večinoma kmetje, delavci in obrtniki, torej osebe brez pravne izobrazbe in znanja.[10] Na ta način se je že pri delovanju sodišča narodne časti uveljavilo načelo laičnega sodstva, ki je bilo pozneje značilno za delovanje rednih civilnih sodišč.

Kako je potekal postopek imenovanja tajnikov in članov sodišča, ni popolnoma jasno. Na podlagi ohranjenih fragmentov lahko sklepamo, da so jih predlagali lokalni partijski komiteji (ali odbori Osvobodilne fronte – OF) ter da so bili predlagani člani med vojno povezani s partizanskim gibanjem; vse je formalno z odloki imenovalo Predsedstvo SNOS-a.[11] Nasploh je imela partija glavno in odločilno vlogo pri organizaciji in delovanju sodišča, ki je bilo ustanovljeno na podlagi direktive centralnega komiteja iz marca 1945. Njeno vlogo zelo dobro ponazarja obračun s sodniki pravniki pri senatu v Novem mestu, ki po mnenju partije niso razumeli glavnega namena delovanja sodišča.[12] Tega je izpostavil predsednik slovenske vlade Boris Kidrič na seji politbiroja 2. junija 1945, ko je dal navodilo, kako naj tečejo priprave na ustanovitev sodišča: »*Propaganda vnaprej, zahtevati ostre kazni. Pokazati, kaj mase pretrpele – konkretno vzbuditi bes.*«[13] Predsednik sodišča narodne časti Alojzij Žigon[14] je to Kidričevo usmeritev konkretiziral v prvih navodilih predsednikom senatov o organizaciji sodišča in načinu dela 28. junija, ko je izrecno opozoril, da so procesi pomembni in občutljivi ter da morajo biti postopki pred sodiščem izpeljani čim hitreje.[15] Sodišče narodne časti je v Novem mestu delovalo zgolj pet dni, od 10. do 14. julija. Partija je namreč predsednikom senatov očitala, da so obtoženim izrekli prenizke

DOI: 10.55692/d.18564.23.3.

9 Mateja Čoh Kladnik, »Sodišče slovenske narodne časti na Ptuju,« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 19, št. 1 (2019): 107–34.

10 *Uradni list SNOS in NVS*, št. 7/1945; Čoh Kladnik, »*Narod sodi*«, 49–74.

11 Čoh Kladnik, »*Narod sodi*«, 59.

12 Čoh Kladnik, »Sodišče slovenske narodne časti v Novem mestu,« 99–100, 106–7.

13 Darinka Drnovšek, *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954* (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000), 27.

14 Alojzij Žigon je študiral pravo v Gradcu. Po prvi svetovni vojni je bil sodnik v Sevnici, Litiji in na ljubljanskem okrožnem sodišču. Po ukinitvi sodišča narodne časti je bil do upokojitve leta 1948 predsednik Vrhovnega sodišča Federalne Slovenije. Glejte: Marjeta Oven in Maja Vavtar, *Vrhovno sodišče na Slovenskem skozi čas* (Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2016), 55.

15 Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/0721 Sodišče slovenske narodne časti, senat v Mariboru, 1945–1958, t. e. 18/1, Navodilo 28. 6. 1945; Čoh Kladnik, »*Narod sodi*«, 65.

kazni in da niso upoštevali navodil javnega tožilca (in partije) glede vodenja postopkov pred sodiščem: »*Sodniki juristi pri sodišču narodne časti, ki so do sedaj izražali nezaupanje proti javnemu tožilcu odnosno očitali javnemu tožilcu nezaupanje do njih, predstavljajo po dosedanjih ocenitvah resno nevarnost za pravilno izvajanje procesov*«.[16] Zato je predsedstvo sodišča narodne časti nekaj dni kasneje tri sodnike napotilo na delo k celjskim senatom.

Prvi procesi pred Sodiščem slovenske narodne časti so se začeli 4. julija v Ljubljani in Mariboru, senati pa so izrekali kazni do 24. avgusta 1945, ko je bilo sodišče ukinjeno.[17] Postopki so bili hitri in kratki, začeli so se s prijavo; največ prijav o ravnanju proti slovenski narodni časti so vložili posamezniki. Te prijave so bile pogosto posledica maščevanja ali osebnih interesov prijaviteljev, na kar so opozarjali posamezni sodniki že v obdobju delovanja sodišča.[18] Glavne obravnave so bile javne, kar pomeni, da so jih ljudje lahko spremljali. V Mariboru so potekale v Kazinski dvorani, pred dvorano na Slomškovem trgu pa so bili postavljeni zvočniki. Obravnave naj bi poslušala množica ljudi, ki »*z zadoščenjem komentira potek razprav in odobrava obsodbe, ki so jih deležni vsi izdajalci in sovražni elementi, ki so sodelovali z okupatorjem in poteptali svojo osebno in narodno čast*«.[19] V Ljubljani so razprave potekale v sodni palači, tudi pred njo so stali zvočniki, na Ptuju pa v dvorani Titovega doma, ki je bila pred letom 1941 prizorišče zborovanj Kulturbunda. V Celju so senati poslovali v Stari grofiji,[20] kjer je danes Pokrajinski muzej. Senati so poslovali tudi izven sedežev okrožnih narodnoosvobodilnih odborov, mariborski npr. v Guštanju (Ravnah na Koroškem), Strnišču pri Ptuju in Marenbergu (Radljah ob Dravi).[21]

Največ procesov je bilo zaradi političnega sodelovanja z okupatorji; med temi so prevladovali procesi zaradi članstva v Kulturbundu. Sodišče večinoma ni navajalo konkretnih kaznivih dejanj, ki naj bi jih obsojeni storili

16 Arhiv Republike Sovenije (ARS), SI AS 1589/III Spisi Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, 1945–1979, t. e. 43/1455, Poročilo okrožnega komiteja KPS Novo mesto, 13. 7. 1945.

17 »Zakon o ukinitvi sodišča slovenske narodne časti,« *Uradni list SNOS in NVS*, št. 29/1945.

18 Glejte npr.: Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), SI_ZAP/0606 Sodišče slovenske narodne časti, senat na Ptuju, t. e. 1, Snč 4/45; t. e. 5/3, Poročilo 18. 7. 1945; Čoh Kladnik, »*Narod sodi*«, 72, 75.

19 »Razprave sodišča narodne časti,« *Vestnik mariborskega okrožja*, 5. 7. 1945, 1.

20 »Vojni zločinci pred sodiščem,« *Nova pot*, 21. 7. 1945, 2.

21 Čoh Kladnik, »*Narod sodi*«, 74–95.

kot člani te organizacije. Sodna praksa v Sloveniji po osamosvojitvi države tako kaže, da je vrhovno sodišče presodilo, da zgolj članstvo v Kulturbundu ne bi smelo biti kaznivo, saj takšna obtožba pomeni inkriminacijo statusa, ne pa konkretno in določno opredeljeno kaznivo dejanje, ki naj bi ga obtoženi storili.[22]

Sodišče je moralo vsem obsojenim kot redno kazen izreči kazen izgube narodne časti za določen čas ali trajno. Posledično so bili obsojeni na kazen izgube narodne časti izključeni iz javnega udejstvovanja, izgubili so pravico do opravljanja javnih služb in poklicev ter vse državljanske in politične pravice. Izrekalo je tudi kazen lahkega ali težkega prisilnega dela, in sicer za največ deset let, ter kazen zaplembe premoženja delno ali v celoti. Sodišče je v manj kot dveh mesecih obravnavalo skoraj 4000 oseb in jih 3025 obsodilo,[23] po nekaterih podatkih pa naj bi Narodna milica v času njegovega delovanja »*aretirala in privedla pred sodišče*« več kot 5000 oseb.[24] Največ procesov je potekalo pred mariborskimi senati, v Sloveniji pa je sodišče obsodilo največ kmetov, obrtnikov, gostincev, trgovcev, pa tudi nekaj posestnikov in industrijskih delavcev. Med obsojenimi je bilo nekaj vidnejših predstavnikov političnega in gospodarskega življenja, odvetnikov in zdravnikov.[25]

Sodišče je bilo ukinjeno s posebnim zakonom 24. avgusta. Istočasno je Predsedstvo SNOS-a sprejelo ukaz o pomilostitvi oseb, ki so bile obsojene pred sodiščem narodne časti.[26] Pravnomočno obsojenim je bila odpuščena kazen lahkega in težkega prisilnega dela v celoti, kazen izgube narodne časti je bila omejena na izgubo političnih in državljanskih pravic, kazen zaplembe premoženja pa je ostala v veljavi.

Organizacija vojaškega sodstva od pomladi 1944

Z začetkom druge svetovne vojne se je začelo razvijati tudi vojaško sodstvo. Najpomembnejša naloga vojaških sodišč, ki so bila takrat izključno kazenska, je tako bila, da sledijo politiki partije in Vrhovnega štaba

22 Čoh Kladnik, »*Narod sodi*«, 109–15; Čoh Kladnik, »'Kulturbundovci' na zatožni klopi,« 58–64.

23 *Uradni list SNOS in NVS*, št. 7/1945; Čoh Kladnik, »*Narod sodi*«, 96–97.

24 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve 12. 5.–15. 10. 1945, 6.

25 Čoh Kladnik, »*Narod sodi*«, 137–99.

26 *Uradni list SNOS in NVS*, št. 29/1945.

Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (NOV in POJ) s ciljem zaščititi oborožene sile pred zunanjim ali notranjim sovražnim delovanjem. Razvoj vojaškega sodstva je v veliki meri sledil sovjetskemu vzoru in je prešel več faz. V Sloveniji je do septembra 1944 potekal neodvisno od razvoja v ostalih jugoslovanskih republikah, vendar v okviru smernic vrhovnega štaba.[27] Vojaška sodišča so bila med vojno pristojna za sojenje vojaških (izdajstvo, dezerterstvo ipd.) in nevojaških (umor, tatvina ipd.) kaznivih dejanj in so obravnavala tako vojaške kot civilne osebe.

Spomladi 1944 je bilo partizansko vojaško sodstvo reorganizirano na podlagi uredbe Vrhovnega štaba NOV in POJ (UVS),[28] ki jo je Tito podpisal 24. maja. Njeno sprejetje je sprožil s ciljem, da bi »*vojaške sodne oblasti povzdignili na višjo raven in jih prilagodili obstoječemu razvoju NOVJ*«.[29] Sprejetju UVS je botrovala tudi potreba po jasnejši razmejitvi vojaškega in civilnega sodstva, saj je bilo treba »*natančneje formulirati materialno-pravne določbe s področja vojaško-kazenskega prava […], vojaško-kazenske pravne norme pa raztegniti na nevojaške osebe samo v določenih pogojih*«.[30] UVS je na podlagi Titovih navodil pripravil načelnik Vojaškega sodnega oddelka Vrhovnega štaba NOV in POJ dr. Josip Hrnčević.[31] Z njeno uveljavitvijo je bilo vzpostavljeno enotno vojaško sodstvo za celotno Jugoslavijo.[32]

27 Glejte npr.: Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 11–12, 18; Kalođera, *Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA*, 10; Guštin, »Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945,« 52–62; Tominšek Čehulić, »Partizansko sodstvo v Sloveniji med drugo svetovno vojno,« 85; Škoro Babić, »Pristopi in problemi pri obdelavi arhivskega gradiva vojaških sodišč,« 162.

28 »Uredba o vojnim sudovima NOVJ,« dok. št. 74, 174–85; »Uredba o vojaških sodiščih,« 125–34; Kalođera, *Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA*, 13–15.

29 Dimitrije Brajušković, »Opombe,« v: Broz, *Zbrana dela, knjiga 20*, 197.

30 Ibid.

31 Dr. Josip Hrnčević je bil pravnik. Član partije je postal leta 1933. Med vojno je bil eden od organizatorjev odpora v Hrvaškem Zagorju in Medžimurju, član okrožnega in oblastnega partijskega komiteja, namestnik političnega komisarja, predsednik višjega vojaškega sodišča, od poletja 1944 pa načelnik Vojaškega sodnega oddelka pri Vrhovnem štabu NOV in POJ. Po vojni je opravljal pomembne politične funkcije in zasedal najvišje položaje v jugoslovanskem pravosodnem sistemu. Glejte: Aleksandar Spasojević in Dragica Mugoša, »Register,« v: Broz, *Zbrana dela, knjiga 20*, 249; Josip Hrnčević, *Svjedočanstva* (Zagreb: Globus, 1984).

32 Dimitrije Brajušković, »Opombe,« v: Broz, *Zbrana dela, knjiga 20*, 197; Dimitrije Brajušković, »Kronologija,« v: Broz, *Zbrana dela, knjiga 20*, 215; Hrnčević, *Svjedočanstva*, 91–92.

UVS je določala organizacijo in pristojnosti vojaških sodišč, kazniva dejanja, kazni in druge »zaščitne ukrepe« ter postopek in izvršitev kazni.[33] Z njeno uveljavitvijo so bila ukinjena dotedanja vojaška sodišča pri komandah vojaških področij, brigadna in odredna sodišča ter sodišča časti za oficirje. Vojaško sodno oblast so na podlagi uredbe izvajala vojaško sodišče korpusa, vojaško sodišče korpusnega vojaškega območja in višje vojaško sodišče. Vojaško sodišče korpusa in vojaško sodišče korpusnega vojaškega območja, ki so sodila v tričlanskih senatih, so bila pristojna za sojenje kaznivih dejanj proti partizanskemu gibanju, njegovim pridobitvam in interesom ter za kazniva dejanja vojaških oseb in vojnih ujetnikov. Vsa vojaška sodišča pa so bila pristojna za sojenje civilnim osebam.[34]

Višje vojaško sodišče je bilo ustanovljeno pri Vrhovnem štabu NOV in POJ in je lahko imelo več stalnih senatov, ki so bili ustanovljeni pri glavnih štabih, lahko pa so bili senati imenovani za sojenje posameznih primerov. Senati višjega sodišča so bili praviloma tričlanski; imeli so predsednika in dva člana. Višje vojaško sodišče je sodilo hujša kazniva dejanja vojnih zločinov ter višjim oficirjem in generalom partizanske vojske.[35]

Iz dopisa Vojaškega sodnega oddelka Vrhovnega štaba NOV in POJ z dne 24. julija 1944 izhaja usmeritev, naj »*postopek na podlagi uredbe pomeni maščevanje in zaščitne ukrepe proti zločincem, škodljivcem in dezorganizatorjem*« in da je treba UVS »*uporabljati elastično in jo prilagoditi razmeram v Sloveniji*«.[36] Podobno je zapisal oddelek za sodstvo pri glavnem štabu v navodilu vojaškim sodiščem 9. avgusta; namreč, naj bo »*tolmačenje besedila uredbe čimbolj elastično in praksa vojnega sodišča dosledno v skladu z duhom narodnoosvobodilne borbe in s stopnjo njenega razvoja*«.[37] Decembra 1944 pa je vojaški sodni oddelek pri vrhovnem štabu še navajal, da uredba ni »*definitiven in popoln zakonik*«, ampak vsebuje le »*obvezne direktivne predpise, ki dajejo splošne smernice*«[38] za izvedbo postopka.

33 »Uredba o vojnim sudovima NOVJ,« 174–85; »Uredba o vojaških sodiščih,« 125–34.

34 ARS, SI AS 1851 Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945, t. e. 156, a. e. 2623, Uredba o vojnim sudovima, 24. 5. 1944; »Uredba o vojnim sudovima NOVJ,« 174–75; »Uredba o vojaških sodiščih,« 125–26.

35 »Uredba o vojnim sudovima NOVJ,« 174–75; »Uredba o vojaških sodiščih,« 125–26; Kalođera, *Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA*, 13.

36 »U-I-6/93, Uredba o vojaških sodiščih,« Ustavno sodišče Republike Slovenije, pridobljeno 8. 9. 2025, https://www.us-rs.si/sl/zadeve-in-odlocitve/odlocitve/u-i-693.

37 ARS, SI AS 1851, t. e. 155, a. e. 2614, Navodila št. 6 k uredbi o vojaških sodiščih, 9. 8. 1944. Glejte tudi: Šnuderl, *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, 195.

38 »U-I-6/93, Uredba o vojaških sodiščih,« Ustavno sodišče Republike Slovenije, pridobljeno 8. 9. 2025, https://www.us-rs.si/sl/zadeve-in-odlocitve/odlocitve/u-i-693.

Na podlagi UVS, ki je bila do konca avgusta 1945 »*temeljni pravni akt tedaj veljavnega kazenskega prava za sojenje 'vojnim zločincem' in 'narodnim sovražnikom'*«,[39] je bilo vojaško sodstvo v Sloveniji reorganizirano do konca septembra 1944. Januarja 1945 sta pri glavnem štabu delovala sodni oddelek, ki je imel nalogo administrativno urejati vojaško sodstvo in nadzirati delovanje sodišč, ter senat višjega vojaškega sodišča. Poleg njega so sodno oblast izvajala vojaška sodišča 7. korpusa, 9. korpusa in 4. operativne cone ter vojaška sodišča 7. in 9. korpusne vojaške oblasti in vojaška sodišča vojaške oblasti 4. operativne cone.[40] Pri posameznih brigadah, odredih in podoficirskih šolah korpusov oziroma operativne cone ter pri komandah mest so delovali preiskovalci. Poleg navedenih vojaških sodišč je v Sloveniji poslovalo še Vojaško sodišče Knoja – senat pri štabu I. slovenske divizije.[41]

Organizacija vojaških sodišč po koncu vojne

Po koncu vojne je bila na novo vzpostavljena mreža pravosodnih organov, tj. vojaških sodišč in vojaških tožilstev. Vojaška sodišča so bila organizirana na podlagi nove vojaške upravno-teritorialne razdelitve države. Prvi korak k njihovi organizaciji je bila odredba glavnega štaba z začetka maja 1945 o ustanovitvi ljubljanskega vojnega področja na teritoriju političnih (civilnih) okrožij Ljubljana in Novo mesto; takrat so bila ustanovljena tudi tržaško

39 Mikola, *Rdeče nasilje*, 252.

40 Pri 7. korpusu so to bila Vojaško sodišče 7. korpusa s senati pri štabu 7. korpusa, štabu 15. divizije in štabu 18. divizije; Vojaško sodišče 7. korpusne vojaške oblasti s senati pri štabu 7. korpusne vojaške oblasti, komandi Notranjskega vojnega področja, komandi Istrskega vojnega področja, komandi Dolenjskega vojnega področja in komandi Belokranjskega vojnega področja. Pri 9. korpusu so delovala Vojaško sodišče 9. korpusa s senati pri štabu 9. korpusa, štabu 30. divizije in štabu 31. divizije; Vojaško sodišče 9. korpusne vojaške oblasti s senati pri štabu 9. korpusne vojaške oblasti, komandi Kobariškega vojnega področja, komandi Goriškega vojnega področja in komandi Gorenjskega vojnega področja. Na območju 4. operativne cone pa so bila organizirana Vojaško sodišče 4. operativne cone s senatoma pri štabu 4. operativne cone in štabu 14. divizije; Vojaško sodišče vojaške oblasti 4. operativne cone s senati pri štabu vojaške oblasti 4. operativne cone, komandi Kozjanskega vojnega področja, komandi Kamniško-zasavskega vojnega področja in komandi Pohorskega vojnega področja. Glejte: ARS, SI AS 1851, t. e. 155, a. e. 2607, Statistični prikaz mreže voj. sodišč ter preiskovalcev na teritoriju NOV in POS, december 1944; t. e. 157, a. e. 2639, Dopis sodnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS organizacijskemu oddelku Glavnega štaba NOV in POS, 26. 1. 1945.

41 Ibid.

vojno področje za politični okrožji Trst in Gorico, celovško vojno področje za celovško okrožje in mariborsko vojno področje za politični okrožji Maribor in Celje.[42] Vzpostavljenih je bilo deset prvostopenjskih vojaških področnih sodišč, in sicer: Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja, senat v Novem mestu, Vojaško sodišče mesta Ljubljana, Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja, senat v Mariboru, Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja, senat v Celju, Vojaško sodišče mesta Maribor, Vojaško sodišče mesta Celje, Vojaško sodišče tržaškega vojnega področja s sedežem v Vipavi in s senati pri komandah mest Postojna, Ajdovščina in Tolmin, Vojaško sodišče mesta Trst ter Vojaško sodišče istrskega vojnega področja s sedežem v Pazinu.[43]

Dokončno so se vojaška območja oblikovala na podlagi ukaza ministra za ljudsko obrambo Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) z dne 31. maja 1945. Nova država je bila takrat v vojaško-teritorialnem pogledu razdeljena na šest vojaških območij in poveljstvo mesta Beograd. Slovenija je sodila v 4. vojaško območje,[44] tj. pod Komando Vojne oblasti 4. Jugoslovanske armade,[45] ki je bila razdeljena na pet vojaških področij, in sicer ljubljansko vojno področje s sedežem v Ljubljani, mariborsko vojno področje s sedežem v Mariboru, tržaško vojno področje s sedežem v Gorici, pazinsko vojno področje s sedežem v Pazinu in primorsko-goransko vojno področje s sedežem v Sušaku.[46]

Na podlagi tega ukaza oziroma nove vojaške upravne razdelitve je prišlo na začetku junija do sprememb v organizaciji vojaških sodišč tržaškega vojnega področja, kjer so po novi ureditvi sodila Vojaško sodišče tržaškega vojnega področja (s sedežem v Vipavi), Vojaško sodišče mesta Trst in Vojaško sodišče mesta Gorica. Slednje je bilo ustanovljeno namesto ukinjenih vojaških sodišč pri komandah mest Ajdovščina, Postojna in Tolmin. Na območju ljubljanskega vojnega področja sta poslovali Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja s sedežem v Ljubljani in Vojaško

42 ARS, SI AS 1851, t. e. 162, a. e. 2743, Glavni štab NOV in POS, Odredba št. 38, 1. 5. 1945.

43 ARS, SI AS 1863 Komanda vojne oblasti jugoslovanske četrte armade, 1945–1945, t. e. 1, a. e. 2, Odredba št. 3.

44 Zvezdan Marković, *Jugoslovanska ljudska armada (1945–1991)* (Ljubljana: Defensor, 2007), 32.

45 4. armada je bila ustanovljena z ukazom vrhovnega poveljnika Tita 2. marca 1945. V njen sestav so prišli 7., 8. in 9. korpus, za poveljnika je bil imenovan generalmajor Petar Drapšin. Markovič, *Jugoslovanska ljudska armada*, 30.

46 ARS, SI AS 1863, t. e. 1, a. e. 2, Odredba št. 3.

sodišče mesta Ljubljana, na območju mariborskega vojnega področja pa so bila vzpostavljena Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja, senat v Mariboru, Vojaško sodišče mesta Maribor in Vojaško sodišče mesta Celje.[47]

Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja in Vojaško sodišče mesta Ljubljana sta se oblikovali iz osebja nekdanjega Vojaškega sodišča belokranjskega vojnega področja. Pri Vojaškem sodišču ljubljanskega vojnega področja je bil do sredine junija ustanovljen en senat s predsednikom kapetanom Bogomirjem Bogatajem,[48] ki je bil istočasno tudi predsednik sodišča. Za Vojaško sodišče mesta Ljubljana sta bila vzpostavljena dva senata s predsednikoma majorjem Stankom Klavsom,[49] ki je bil tudi predsednik sodišča, in podpolkovnikom Jožetom Borštnarjem.[50] Sodišči

47 ARS, SI AS 1851, t. e. 161, a. e. 2731, Dopis Vojaško-sodnega oddelka Vojne oblasti 4. armade, 6. 6. 1945 in Dopis Vojaško-sodnega oddelka Vojne oblasti 4. armade, 7. 6. 1945.

48 Bogomir Bogataj je bil pravnik in pred vojno sodnik v Prevaljah. Med vojno je bil interniran, partizanskemu gibanju se je pridružil 9. septembra 1943. Najprej je bil namestnik komandanta bataljona, nato operativni oficir in administrator bataljona. Aprila 1944 je začel delati na področju vojaškega sodstva, najprej kot član Vojaškega sodišča pri Komandi belokranjskega vojnega področja, nato kot sekretar pri Vojaškem sodišču 7. korpusa, senatu pri komandi belokranjskega vojnega področja. Konec septembra 1944 je postal predsednik Vojaškega sodišča 7. korpusa in predsednik Vojaškega sodišča 7. korpusne vojne oblasti. Po vojni je bil predsednik Višjega vojaškega sodišča oziroma kasneje Vojaškega sodišča 4. vojne oblasti. Glejte npr.: ARS, SI AS 1851, t. e. 155, a. e. 2609, Sodni oddelek GŠ – personalne zadeve Vojaškega sodišča 7. korpusa, november 1944; t. e. 162, a. e. 2739, Diplomirani in nediplomirani pravniki; Seznam, 22. 6. 1945; Seznam osobja, 20. 7. 1945; »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« v: *Slovenski pravniki v narodnoosvobodilni borbi*, 183.

49 Stanko Klavs je bil diplomirani pravnik in pred vojno sodnik. Med vojno je bil aktivist OF, partizanskemu gibanju se je pridružil 10. septembra 1943 ter deloval na področju vojaškega sodstva. Bil je član partije. Glejte: ARS, SI AS 1851, t. e. 162, a. e. 2739; t. e. 163, a. e. 2748, Dopis Vojaškega sodišča Ljubljanskega vojnega področja Višjemu vojaškemu sodišču, 1. 6. 1945; »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 188.

50 Jože Borštnar se je leta 1942 vključil v partizansko gibanje, kjer je bil do leta 1944 politični komisar (ali namestnik) v različnih partizanskih enotah. Potem ko je 1944 dobil čin polkovnika, je bil imenovan za komandanta 4. operativne cone, januarja 1945 pa za komandanta 9. korpusa. Maja 1945 je bil postavljen za prvega komandanta mesta Ljubljane. Glejte: Damijan Guštin, »Borštnar, Jože (1915–1992),« Slovenska biografija pridobljeno 1. 10. 2025, https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1019010/; ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2748, Dopis Vojaškega sodišča Ljubljanskega vojnega področja Višjemu vojaškemu sodišču, 1. 6. 1945.

sta imeli uradne prostore v sodni palači.[51] V drugi polovici junija sta se združili v eno sodišče – Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani; njegov predsednik je bil Klavs. Pri sodišču je bil na začetku julija vzpostavljen še en senat,[52] ki mu je predsedoval kapetan Lado Švigelj.[53]

Glavna organizatorja vojaškega sodstva na mariborskem področju sta bila poročnik Rudi Barovič[54] in podporočnik France Kutin.[55] Sredi

51 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2747, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja in mesta Ljubljana, Poročilo 15. 6. 1945; a. e. 2748, Dopis Vojaškega sodišča Ljubljanskega vojnega področja Višjemu vojaškemu sodišču, 1. 6. 1945.

52 ARS, SI AS 1851, t. e. 162, a. e. 2739, Seznam osobja Vojaškega sodišča 4. vojne oblasti, Ljubljanskega vojnega področja in Mariborskega vojnega področja, 20. 7. 1945.

53 Lado Švigelj - Mojzes je pred vojno študiral pravo. Partizanskemu gibanju se je pridružil septembra 1941, maja 1942 pa je odšel na teren kot aktivist OF. Avgusta 1942 je bil ujet in interniran do 8. septembra 1943. Kmalu se je ponovno pridružil partizanskemu gibanju in bil do jeseni 1944 politični komisar v več partizanskih enotah. Od oktobra 1944 do 1. maja 1945 je bil preiskovalec pri Vojaškem sodišču 9. korpusa in Vojaškem sodišču 9. korpusne vojne oblasti. Od 1. maja 1945 je bil sekretar Vojaškega sodišča mesta Trst, v juniju je bil predsednik Vojaškega sodišča mesta Reka. Član partije je bil od oktobra 1943. Glejte: ARS, SI AS 1851, t. e. 158, a. e. 2673, Območje 9. korpusa; t. e. 161, a. e. 2731, Dopis Vojaškega sodišča mesta Trst načelstvu Ozne za Trst, 30. 5. 1945; t. e. 163, a. e. 2747, Vojaško sodišče mesta Reka, Poročilo o poslovanju sodišča, 26. 6. 1945; »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 194.

54 Rudolf Barovič je bil diplomirani pravnik in je pred vojno delal kot upravni politični uradnik. Bil je sodelavec OF in se je partizanskemu gibanju pridružil 9. septembra 1943. Najprej je bil namestnik komandirja in operativni oficir, od 15. marca 1944 pa je deloval na področju vojaškega sodstva. Najprej kot v. d. javnega tožilca pri Vojaškem sodišču istrskega vojnega področja, nato je bil preiskovalec in sekretar pri istem senatu, zatem pa sekretar Vojaškega sodišča belokranjskega vojnega področja. Po vojni je bil predsednik Vojaškega sodišča mariborskega vojnega področja. Bil je član partije. Glejte: ARS, SI AS 1851, t. e. 162, a. e. 2739, Diplomirani in nediplomirani pravniki; t. e. 163, a. e. 2750, Predlog za napredovanje oficirja, Barovič Franca Rudolf, 12. 6. 1945; »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 183.

55 France Kutin je bil diplomirani pravnik in pred vojno uradnik. V OF je deloval od začetka leta 1942 kot aktivist v Ljubljani. Od februarja 1942 do junija 1944 je bil interniran v taborišču Gravina (Bari) v Italiji, od koder je pobegnil in se 15. julija 1944 pridružil partizanom. Od 1. januarja 1945 je bil praktikant pri senatu Vojaškega sodišča 18. divizije, nato pa preiskovalni sodnik Vojaškega sodišča 7. korpusa, senata pri 18. diviziji. Po vojni je bil sekretar Vojaškega sodišča mariborskega vojnega področja. Glejte: ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2750, Predlog za napredovanje oficirja, Kutin Franca Franc, 12. 6. 1945; »SI_PANG/1159 Kutin France, 1947–1986,« VAČ – Virtualna arhivska čitalnica, pridobljeno 1. 10. 2025, https://vac.sjas.gov.

maja sta ocenjevala, da »*je na vidiku ogromno dela, vendar stvar do sedaj še ni istekla pri OZNI, ter nismo dobili z njihove strani še nobene prijave*«.[56] Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja je imelo sedež v prostorih nekdanjega okrožnega sodišča, ki je bilo zelo uničeno v bombnih napadih. Sodišču je primanjkovalo delavcev, ki bi obnovili porušeno poslopje, a sta bila Barovič in Kutin prepričana, da bo delovanje vojaškega sodišča vzpostavljeno v najkrajšem času.[57] Predsednik Vojaškega sodišča mesta Maribor je bil Mirko Hočevar.[58] Podobno kot Barovič in Kutin je tudi Hočevar pričakoval večje število »*zadev političnega značaja*«[59] in je izrazil nujno potrebo po večjem številu preiskovalcev ali vsaj njihovih pomočnikov. Iz poročila javnega tožilstva 4. armade 26. julija lahko sklepamo, da je bila, podobno kot v Ljubljani, predvidena tudi združitev obeh vojaških sodišč v Mariboru, vendar se »*radi sojenja številnih narodnih izdajalcev v doglednem času še ne bo mogla izvršiti*«.[60] Do združitve sodišč poleti 1945 ni prišlo, z uveljavitvijo novega zakona o vojaških sodiščih konec avgusta pa se je spremenila tudi njihova organizacija. Vojaško sodišče mesta Celje je začelo delovati 15. junija, njegov predsednik je bil poročnik Franc Zupančič.[61] Vzpostavljena sta bila dva senata; prvemu je predsedoval Zupančič, predsednik drugega pa je bil starejši vodnik Izidor Kerševan.[62]

si/vac/search/details?id=2351103&refCode=SI_PANG/1159&type=&subId=&subLink=; »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 189.

56 ARS, SI AS 1851, t. e. 162, a. e. 2739, Poročilo Vojaškega sodišča Vojne oblasti JA za Štajersko in Prekmurje, 15. 5. 1945.

57 Ibid.

58 Mirko Hočevar je bil diplomirani pravnik in pred vojno odvetnik. Med vojno je bil sodelavec OF in izgnan. V delo vojaškega sodstva se je vključil po koncu vojne. Glejte: ARS, SI AS 1851, t. e. 162, a. e. 2739; »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 187.

59 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2747, Dopis Vojaškega sodišča mesta Maribor Vojaško sodnemu oddelku Vojne oblasti 4. armade, 13. 6. 1945.

60 ARS, SI AS 353 Vrhovno državno tožilstvo Republike Slovenije, 1944–2007, t. e. 8, Poročilo javnega tožilstva IV. armije, 26. 7. 1945.

61 Dr. Franc Zupančič je bil diplomirani pravnik in pred vojno sodnik pripravnik. Partizanskemu gibanju se je pridružil 21. avgusta 1944 in od začetka deloval na področju vojaškega sodstva. Bil je v. d. javnega tožilca pri Vojaškem sodišču Kozjanskega odreda in preiskovalec pri Vojaškem sodišču 4. operativne cone, senatu pri štabu 4. operativne cone. Predaval je na podoficirski šoli 4. operativne cone. Po koncu vojne je bil predsednik Vojaškega sodišča mesta Celje. Glejte: ARS, SI AS 1851, t. e. 155, a. e. 2611, Sodni oddelek GŠ - personalne zadeve Vojaškega sodišča 4. operativne cone; t. e. 163, a. e. 2750, Predlog za imenovanje v oficirja, Zupančič N. Franc, 12. 6. 1945; »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 196.

62 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2747, Vojaško sodišče mesta Celje Vojaškemu sodnemu oddelku Vojne oblasti IV. Armije, 18. 6. 1945.

Narod sodi ...

Obračun s spodnještajerskimi narodnimi zločinci

Dr. Kupnik, Vohl, Kukovec, Zupanc, Scheichenbauer in Vičar obsojeni na smrt s streljanjem, Ferlež na 12, Pintarič pa na 5 let prisilnega dela

Maribor, 18. julija.

Že dalj časa so Mariborčani z nestrpnostjo čakali, da pridejo pred sodišče tisti ljudje, ki so odgovorni za vse veliko gorje, katero je moral slovenski narod na Spodnjem Štajerskem pretrpeti. Danes je prišla pred sodišče prva večja skupina tak veleizdajalcev in ni čudo, da je obširnato razvallo na sodno dvorano, da se je zbiralo okoli zvočnikov, ki so bili postavljeni po mestu in so prenašali ves potek obravnave.

Obtoženci

Zagovarjali so se:

Dr. Kupnik Edmund, rojen 20. nov. 1884 v Podplatu, okraj Šmarje pri Jelšah, nemške narodnosti, odvetnik;

Vohl Andrej, rojen 15. nov. 1900 pri Sv. Petru pri Mariboru, slovenske narodnosti, uslužbenski pomočnik;

Kukovec Jože, rojen 7. aprila 1917 v Orešju, okraj Ptuj, slovenske narodnosti, aktivni podoficir bivše jugoslov. vojske;

Zupanc Miroslav, rojen 21. junija 1892 v Celju, slovenske narodnosti, letniški paznik v Spodnji Radgoni;

Pretvšnik Ernest, rojen 17. decembra 1916 v Dobji vasi pri Prevaljah, posestnik, slovenske narodnosti;

Scheichenbauer Otmar, rojen 23. oktobra 1891 v Ptuju, hišni posestnik, nemške narodnosti;

Ferlež Matija, rojen 5. febr. 1888 pri Sv. Trojici v Halozah, upravitelj mladinskega doma v Mariboru, slovenske narodnosti;

Vičar Franc, rojen 22. nov. 1892 v Bratislavčih, okraj Ptuj, posestnik, slovenske narodnosti;

Pintarič Franc, rojen 8. nov. 1924 za Bregu pri Ptuju, trgovski pomočnik, po lastni izjavi nemške narodnosti (oče slovenski renegat, mati Nemka).

Predsednik vojnega sodišča mesta Maribor tov. Hočevar je ob prisotnosti treh prisednikov otvoril ob 8.30 razprave.

Že ko se obtoženci v spremstvu miličnikov stopili v dvorano, se je dvignil med občinstvom vihar ogorčenja. Klici »Smrt izdajalcem!« so se kar naprej vrstili. Kakor se je kasneje izkazalo, je bilo v dvorani več takih, ki so bili zaradi zločinov obtožencev neposredno prizadeti. Nekateri med njimi so se ves čas razprave komaj krotili, posebno, kadar so obtoženci zatrjevali svoje nedolžnost in nevednost.

Obtožnica

Takoj nato je javni tožilec mariborskega okrožja tov. Jože Pavličič prečital obtožnico, da so v času nasedbe Spodnje Štajerske po okupatorju v letih 1941. do 1945. kot jugoslovanski državljani, in sicer:

1. Dr. Kupnik Edmund iz Maribora: a) vstopil 1940 v veleizdajniško organizacijo KB, torej započel dejanja, ki je merilo na to, da bi se Spodnje Štajerska, tedaj del Jugoslavije, protiustavno spojila z Nemškim rajhom; b) pomagal okupatorju s tem, da je sprejel in vršil funkcijo vodje celice na čelniška fin. oddelka mestne občine Maribor ter zastopnika tupana mesta Maribor, funkcijo pooblaščenca za lovske zadeve pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko, funkcijo poveljnika 218. bataljona vzhodštarma, tedaj oborožene formacije v sovražnikovi službi, in s tem, da je leta 1945 vstopil kot član v NSDAP; c) bil pomagač mnogočnih uhijanj in mučenj, prisilnega izseljevanja prebivalstva in njegovega odgona v taborišča in na prisilno delo, poživov in uničenja ter ropanja narodne in državne imovine s tem, da je bil komisarski upravnik odvetniških pisarn in premoženja izseljencev dr. Senkovića, dr. Tomšiča, dr. Rozine, dr. Gorička, Sajlerja, Uđeta in notarja Hanžeka, nadalje s tem, da se je v času od 29. junija 1942 do 7. julija 1943 kot poverjenik za lovske zadeve pri šefu civilne uprave za Spodnje Štajersko udeleževal štabnih razprav (Stabsbesprechung) pri šefu civilne uprave za Spodnje Štajersko v Gradcu, pri katerih se je razpravljalo o množičnih ubijanjih in mučenjih, prisilnem izseljevanju prebivalstva ter njegovem odgonu v taborišča in na prisilno delo, poživu, uničevanju in ropanju narodne in državne imovine in najmanj s tem, da storjenim in namenjenim okrepom množičnega ubijanja in mučenj, prisilnega izseljevanja prebivalstva ter njegovega odgona v taborišča in na prisilno delo, poživu, uničevanju in ropanju narodne in državne imovine, ni ugovarjal, le-te okrepe kot soodgovoren član odobraval in na nje pristajal, s tem torej zakrivil dejanja k a) veleizdaje, k b) po čl. 14, k c) po čl. 13 UVS.

2. Vohl Andrej kot Slovenec a) vstopil 1. 4. 1940 v veleizdajniško organizacijo KB, torej započel dejanje, ki je merilo na to, da bi se Sp. Štajerska, tedaj del jugoslovanske države, protiustavno spojila z Nemškim rajhom; b) pomagal okupatorju s tem, da je vršil funkcijo vodje celice (Zellenführer) krajevne skupine Spodnještajerske domovinske zveze v Studenicih; c) bil kot vodnik (Truppführer) obrambnega moštva (Wehrmannschaft) pripadnik oboroženе formacije v sovražnikovi službi in v tem svojstvu kot pomagač in neposredni izvrševalec udeležil se bojev in pohodov proti partizanom, zadeloval pri poštigu in izropanju Strasserjeve kmetije pri Sev. Ker. ...an, pri poštigu in izropanju 27 kmetij na Hrvaškem ob Štajerski meji ter pri zajetju in ustrelitvi dveh neznanih partizanov v Slev. Konjicah, ki ju je sam streljal, s tem torej zakrivil kazniva dejanja k a) veleizdaje, k b) po čl. 14 in k c) po čl. 13 UVS.

3. Kukovec Jožef v Ptuju in okolici kot Slovenec: a) bil kot vodnik (Stirnführer) pripadnik oborožene formacije obrambnega moštva v sovražnikovi službi; b) kot domačin v okupatorjevi službi, in sicer kot agent državne tajne policije Gestapo, prechlečen v partizana, se udeležil do 40 pohodov proti partizanom ter izdal organizatorja OF tov. Osojnika ter s tem povzročil usmrtitev tov. Osojnika in Kranberger Franca in s tem torej zakrivil kazniva dejanja k a) po čl. 14 ter k b) po čl. 13 UVS.

4. Zupanc Miroslav kot Slovenec in jetniški paznik v okupatorjevi službi v Gornji Radgoni z pasjim bičem pretepal jetnike v zaporu, z njimi osorno in zasmehovalno postopal in jih zagovarjal, da naj vse povedo, ter jih izkoriščal za ta način, da jim je prodajal kruh, ki bi ga moralj brezplačno dobivati, ter jim pripravljal nezadostno hrano, medtem ko si je njim namenjeno hrano pridrževal za lastno uporabo, s tem torej zakrivil kazniva dejanja po čl. 13 UVS.

5. Pleševšnik Ernest na Prevaljah kot Slovenec a) bil kot vodnik SS-edinice funkcionar terroristične oborožene formacije okupatorja in v tem svojstvu sodeloval pri pohodih proti partizanom na Uršiči, v Kotljah in na Kancu; b) pomagal okupatorju s tem, da je vršil prosto funkcijo na Prevaljah ter vodrševal zveze s komisarjem za utrditev nemštva kot upravitelјem po okupatorju zaplenjenega premoženja in s tem, da je 1942 stopil kot član v NSDAP; c) bil v okupatorjevi službi kot vodnik in v tem svojstvu sodelaval pri pohodih partizanom na avtomobili mešalkega rudnika z denarjem za delavske plače v Labotnici, s tem torej zakrivil kazniva dejanja po čl. 14 UVS.

6. Scheichenbauer Otmar v Ptuju a) stopil 1938 v veleizdajniško organizacijo KB, 1939 pa v veleizdajniško organizacijo Illegaler Sturm, torej napodel dejanja, ki so merila na to, da bi se Sp. Štajerska, tedaj del jugoslovanske države, protiustavno spojila z Nemškim rajhom; b) pomagal okupatorju s tem, da je dne 6. aprila 1941, ko je Hitler napadel Jugoslavijo, z več izvarčili prevzel oblast na mestni občini v Ptuju, dalje s tem, da je sodeloval pri deželni straži (Landwache) kot oboroženi okupatorjevi formaciji, slednjič s tem, da je stopil 1943 kot član v NSDAP; c) bil pomagač množičnega prisilnega izseljevanja s tem, da je sodeloval pri komisiji za izselitev Slovencev iz Ptuja in okolice, s tem torej zakrivil kazniva dejanja k a) veleizdaje, k b) po čl. 14, k c) po čl. 13 UVS.

7. Ferlež Matija v Mariboru kot Slovenec a) vstopil 1940 v veleizdajniško organizacijo KB, torej započel dejanje, ki je merilo na to, da bi se Sp. Štajerska, tedaj del jugoslovanske države, protiustavno spojila z Nemškim rajhom; b) pomagal okupatorju s tem, da je sprejel in vršil funkcijo vodje bloka v organizaciji Štajerske domovinske zveze, funkcijo vodnika pri obveščeni formaciji volksšturma in funkcijo upravitelja Mladinskega doma ter kot tak slostavljal podrejeno mladino in sovjetrski rijeno oddajo v policijske namene in taborišča, slednjič s tem, da je stopil 1943 kot član v NSDAP, s tem torej zakrivil kazniva dejanja k a) veleizdaje, k b) po čl. 14 UVS.

8. Vičar Franc v Pelenškem kot Slovence a) pomagal okupatorju s tem, da je vršil v sovražnikovi službi funkcijo vodje celice v organizaciji Štajerske domovinske zveze; b) vršil v sovražnikovi službi poste občinskega tajnika in v tem svojstvu prepisnjal in astiral slovenski živelj ter govorilo in agitiral proti narodno osvobodilnemu gibanju zlasti s tem, da je partizane nazival bandite in trdil, da bo Nemčija zmagala; c) bil vohun in ovaduh v službi okupatorja s tem, da je dajal ustno poročila vodji lovovske skupine štajerske domovinske zveze Koku in z njim sestavil seznam 138 neznanih oseb svojega okrožlisa, s tem torej zakrivil kazniva dejanja po čl. 14 UVS.

9. Pintarič Franc v Ptuju javnosti znani vrag prvega narodnega borca Slovenskih goric pok. tov. Lacka, ko so ga gnali svezanega po ptujskih ulicah, ter s tem teško onemogočil narodno osvobodilno borbo in borce, s tem torej zakrivil kazniva dejanja po čl. 14 UVS.

Vsi obdolženci se naj kaznujejo!

Veriga krivde od Rapida, Kulturbunda preko Heimatbunda pa do NSDAP

»Rapid«

Že predpreliska Jugoslavija je te Nemce in nemčurje dobro poznala in jim zato ni dovolila političke organizacije. Zaradi tega so se spočetka skrili za športno društvo »Rapid«. Na zunaj so pojšli šport, v resnici pa so zasledovali politične cilje. V društvu se je zbiralo vse, kar je šutilo nemško. To se je pokazalo po okupaciji. Ob priliki proslave 20 letnice »Rapida« je namreč l. 1944. znani Pajdaš, propagandni šef »Heimatbunda« v Celju, v svojem referatu izrecno priznal, da se je pri »Rapidu« pestavila osnova za pozneje Štajersko domobranstvo (Wehrmannschaft) in da so že takrat po »Rapidovie prostorih gredli prvi koraki nacionalsocialističnih nemških krogov.

Kulturbund

Kmalu po svetovni vojni so vojvodinski Nemci ustanovili švabsko-nemško kulturno zvezo (Kulturbund) s sedežem v Novem Sadu. Ta je bila l. 1929. razpuščena, a l. 1932. zopet dovoljena. Spodnještajerski Nemci in nemčurji so takoj uvideli, da bi se dalo pod krinko kulturnega društva organizirati politično delo. Zato so takoj ustanovljali podružnice KB tudi na Sp. Štajerskem. Že takratna jugoslovanska vlada je opazila, da ta organizacija zasleduje politične cilje in jo je zato l. 1935. razpustila. Na pritisk Nemčije je pa ponovno bila l. 1939. to organizacijo zopet dovolili. Kot prvi je glasom gornjega referata vstopil v KB »Rapid« v vsemi svojimi člani in stacil KB na razpolago vse svoje naprave. Njegovi funkcionarji so prevzeli vodnštva mesta v KB. V KB je že takrat nčrutilo vse politično delo tudi ostalih nemških organizacij.

Ko je nemški nacizem postavil zahtevo po združitvi vseh Nemcev v »trstjem Reichu« in po nemškem življenjskem prostoru na škodo sosednjih slovanskih držav, so se spodnještajerski Nemci in nemčurji takoj oprijeli te zamisli in začeli propagirati nacizem. Ko je Hitler okupiral Avstrijo, so se mu šli v Gradec po-

»Illegaler Sturm«

Kulturbund na Sp. Štajerskem se je razumljivo takoj stavil na razpolago »Greatdeutschandu«. Znagrizli nacijo, katerih seznam se je našel v tem uradu, so shrani podatke in jih pošiljali v Gradec. Vrhu so tudi obveščevalno službo za la urad. Delali so po navodilih tega urada. Na podlagi njihovih podatkov se je sestavil seznam onih Slovencev, ki so bili prve dni okupacije zaprti in nato izseljeni. V KB so specjelnali tudi gospodarsko élito Slovence in jih zavajali k vstopu z denarnimi podporami. Najznasejlivejši kulturbundovci so se vojaške vežbali in skrali orožje. Iz članov KB se je ustanovila zaščitna organizacija, tako zvani »Illegaler Sturm«. Naloga ta organizacije je bila vzdrževati red in mir dokler ne pride na Sp. Štajersko Hitlerjeva armada. In tega hipa, da so spodnještajerski Nemci pričakovali vpad okupatorja na Sp. Štajersko ter pripravljali vse potrebno za prevzem oblasti, so pripravljeni Sp. Štajerske in ajeno prebivalstvo k Nemčiji.

Veleizdajniško delo kulturbundovcev je postalo očitno po okupaciji Spodnje Štajerske. Takoj po umiku jugoslovanske vojske in še pred prihodom nemške vojske so se kulturbundovci in člani »Illegalnega Sturma« pojavili z orožjem in kljukastim križem na rokavu ter začeli vršiti redarsko službo. Napadali so tedanje čelnike, izkali orožje in vršili preiskave pri Slovencih. Nemško vojsko so spremljali s največjim navdušenjem kot svojo osvobeditejico. Vojske so sploh zelo veseli. Ob prihodu v vsako mestnico so pozdravili slovensko inteligenco in druge narodno zavedne Slovence ter zapeli »Horst Wessel-Lied«. Vsi ti Slovenci so bili nato izseljeni v Srbijo in na Hrvaško, njihovo premoženje pa je bilo podano v korist urada za utrjevanje nemštva na Sp. Štajerskem. V šanjalja in na slovenjskih so pozdravili okupacijo kot osvobo-diter in se zahvaljevali Hitlerju za rešitev izpod srbskega jarma. Kulturbundovci so nato tudi po prihodu nemške vojske vršili varnostno in redi-teljsko službo. Poroal so bili kaziti-poti nemški vojaki. Vsi vsi so prostovoljno v nemško vojsko, prevzeli so komisarska mesta v podjetjih izseljenih Slovencev in vas vodniška mesta v nemških uradih. Spioniral, orajali in preganjali so Slovence. Vsi so bili takoj vpreženi v štajersko domovinsko zvezo, projeti rdeče izkaznice in tako postali dokončni člani te zveze. In KB se je imimi »Rechtsamte štajerske domovinske zveze, ki

Slika 1: Poleti 1945 so časniki podrobno poročali o večjih procesih pred vojaškimi sodišči in izrečenih sodbah (*Vestnik mariborskega okrožja*, 19. 7. 1945, 1).

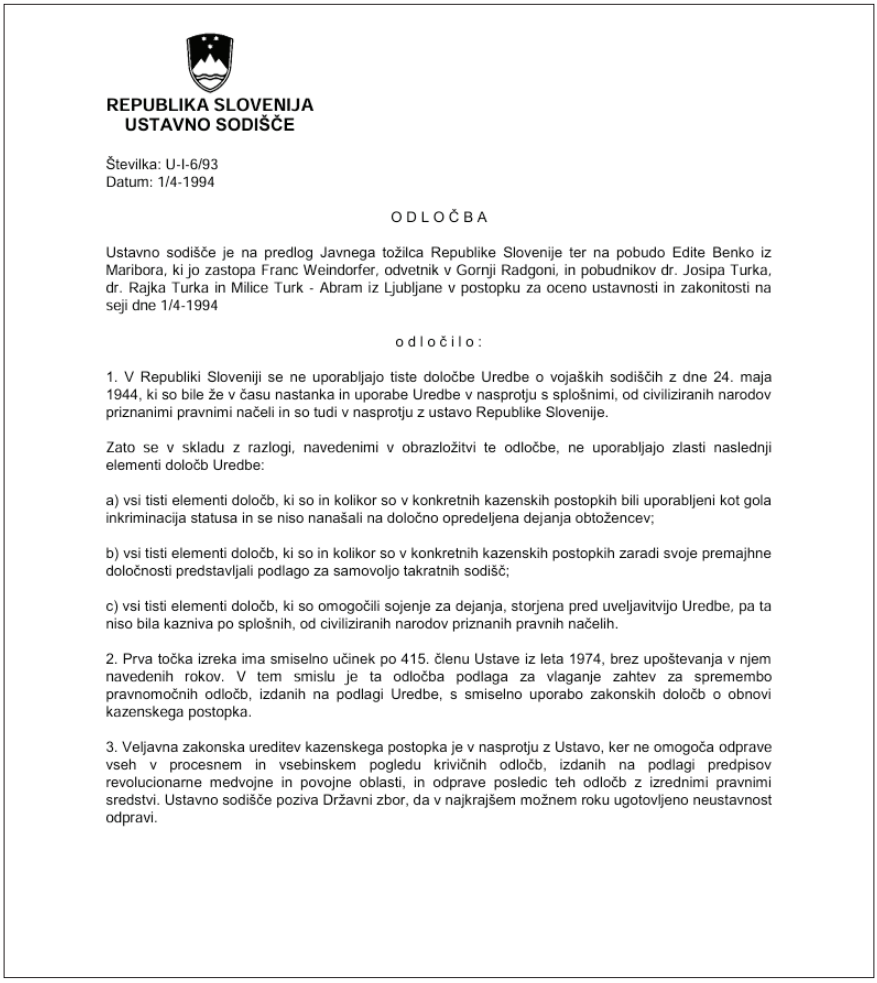

REPUBLIKA SLOVENIJA
USTAVNO SODIŠČE

Številka: U-I-6/93
Datum: 1/4-1994

O D L O Č B A

Ustavno sodišče je na predlog Javnega tožilca Republike Slovenije ter na pobudo Edite Benko iz Maribora, ki jo zastopa Franc Weindorfer, odvetnik v Gornji Radgoni, in pobudnikov dr. Josipa Turka, dr. Rajka Turka in Milice Turk - Abram iz Ljubljane v postopku za oceno ustavnosti in zakonitosti na seji dne 1/4-1994

o d l o č i l o :

1. V Republiki Sloveniji se ne uporabljajo tiste določbe Uredbe o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944, ki so bile že v času nastanka in uporabe Uredbe v nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli in so tudi v nasprotju z ustavo Republike Slovenije.

Zato se v skladu z razlogi, navedenimi v obrazložitvi te odločbe, ne uporabljajo zlasti naslednji elementi določb Uredbe:

a) vsi tisti elementi določb, ki so in kolikor so v konkretnih kazenskih postopkih bili uporabljeni kot gola inkriminacija statusa in se niso nanašali na določno opredeljena dejanja obtožencev;

b) vsi tisti elementi določb, ki so in kolikor so v konkretnih kazenskih postopkih zaradi svoje premajhne določnosti predstavljali podlago za samovoljo takratnih sodišč;

c) vsi tisti elementi določb, ki so omogočili sojenje za dejanja, storjena pred uveljavitvijo Uredbe, pa ta niso bila kazniva po splošnih, od civiliziranih narodov priznanih pravnih načelih.

2. Prva točka izreka ima smiselno učinek po 415. členu Ustave iz leta 1974, brez upoštevanja v njem navedenih rokov. V tem smislu je ta odločba podlaga za vlaganje zahtev za spremembo pravnomočnih odločb, izdanih na podlagi Uredbe, s smiselno uporabo zakonskih določb o obnovi kazenskega postopka.

3. Veljavna zakonska ureditev kazenskega postopka je v nasprotju z Ustavo, ker ne omogoča odprave vseh v procesnem in vsebinskem pogledu krivičnih odločb, izdanih na podlagi predpisov revolucionarne medvojne in povojne oblasti, in odprave posledic teh odločb z izrednimi pravnimi sredstvi. Ustavno sodišče poziva Državni zbor, da v najkrajšem možnem roku ugotovljeno neustavnost odpravi.

Slika 2: Prva stran odločbe Ustavnega sodišča Republike Slovenije o Uredbi o vojaških sodiščih, ki je bila predmet odločanja leta 1994 (dostopna na http://www.us-rs.si/documents/d8/19/u-i-248-962.pdf, 8. 9. 2025).

Tržaško vojno področje je bilo ustanovljeno z odredbo glavnega štaba 10. maja in je zajemalo večino ozemlja nekdanjega 9. korpusa.[63] Kmalu zatem je Komanda tržaškega vojnega področja izdala odredbo o organizaciji vojaškega sodstva na njenem območju, na podlagi katere je bilo pri komandi ustanovljeno Vojaško sodišče tržaškega vojnega področja s senati pri komandah mest. Vzpostavljena sta bila dva senata, prvi s sedežem pri Komandi mesta Tolmin, ki je začel delovati 17. maja in je bil pristojen tudi za idrijsko območje, ter drugi pri Komandi mesta Postojna, ki je sodno oblast izvajal tudi na območju Komande mesta Ilirska Bistrica. Vojaško sodišče tržaškega vojnega področja je izvajalo sodno oblast še na območju Komande mesta Gorica in Komande mesta Ajdovščina,[64] dokler ni bil s posebno odredbo ustanovljen še samostojen senat pri Komandi mesta Ajdovščina.[65] Komandi mest Koper in Tržič sta glede izvajanja sodne oblasti sodili pod Vojaško sodišče pri Komandi mesta Trsta.[66] Predsednik tega je bil ob koncu vojne kratek čas dr. Boris Puc;[67] za njegovega namestnika je bil imenovan France Venturini,[68] ki je kasneje postal predsednik sodišča.

63 Razen gorenjskega vojnega področja, ki je bilo priključeno ljubljanskemu vojnemu področju. Glejte: ARS, SI AS 1851, t. e. 161, a. e. 2733, Odredba št. 1, 10. 5. 1945.

64 ARS, SI AS 1851, t. e. 161, a. e. 2733, Dopis sodnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS predsedniku vojaškega sodišča 9. korpusa, 8. 5. 1945; Odredba št. 7, Organizacija Vojaškega sodišča na teritoriju Tržaškega vojnega področja, 14. 5. 1945; a. e. 2737, Vojaško sodišče Tržaškega vojnega področja, Senat pri Komandi mesta Tolmin, Redno mesečno poročilo za čas od 18. maja do 26. maja, 26. 5. 1945.

65 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2744, Komanda Tržaškega vojnega področja, Organizacija Vojaškega sodišča pri komandi mesta Ajdovščina 19. 5. 1945; t. e. 161, a. e. 2734, Senat pri komadi mesta Ajdovščina, Poročilo za mesec junij, 2. 7. 1945.

66 ARS, SI AS 1851, t. e. 161, a. e. 2733, Dopis sodnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS predsedniku vojaškega sodišča 9. korpusa, 8. 5. 1945; Odredba št. 7, Organizacija Vojaškega sodišča na teritoriju Tržaškega vojnega področja, 14. 5. 1945.

67 Dr. Boris Puc je bil diplomirani pravnik in pred vojno odvetnik. Kmalu po začetku vojne se je povezal z OF in med vojno postal tudi član partije. Jeseni 1943 se je pridružil partizanskemu gibanju in deloval na področju vojaškega sodstva. Bil je inštruktor pri sodnem odseku glavnega štaba, tajnik senata Vojaškega sodišča belokranjskega vojnega področja, predsednik Vojaškega sodišča 9. korpusa, član komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Po vzpostavitvi civilnih sodišč je postal prvi predsednik Višjega narodnega sodišča za Slovensko primorje in Trst. Glejte: Ivan Jevnikar, »Puc, Boris (1907–1975),« Slovenska biografija, pridobljeno 1. 10. 2025, https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi942850/; »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 192.

68 France Venturini je bil pred vojno notarski pripravnik. Med vojno je bil aktivist OF, sodeloval je v partizanskem gibanju in bil zaprt. Na skupščini tržaškega okrožja na začetku junija 1945 je bil izvoljen za predsednika okrožnega sodišča. Glejte: ARS, SI

Dotedanji predsednik Vojaškega sodišča 9. korpusa poročnik Riko Jericijo[69] je izmenično predsedoval Vojaškemu sodišču pri Komandi tržaškega vojnega področja in Vojaškemu sodišču pri Komandi mesta Gorica.[70]

S posebno uredbo Komande Vojne oblasti 4. Jugoslovanske armade z dne 25. junija je bilo kot drugostopenjsko sodišče ustanovljeno tudi Vojaško sodišče 4. vojne oblasti, ki je imelo sedež v Ljubljani in ga je vodil kapetan Slavko Maleševič.[71] Sodni oddelek Vojne oblasti 4. armade je takrat na novo razporedil strokovno osebje vojaških sodišč, saj je prišlo do reorganizacije vojaških sodišč z vzpostavitvijo vojaškega tožilstva.[72]

Takšna organizacija sodišč poleti 1945 je bila vzpostavljena tudi z namenom čim prej zaključiti t. i. proces čiščenja. Ali, kot je zapisalo Javno tožilstvo 4. armade v poročilu 26. julija: nova organizacija vojaških sodišč, ki naj bi delovala do vzpostavitve rednih civilnih sodišč, je bila vzpostavljena z namenom čim prej končati »*masovno sojenje vojnih zločincev in narodnih sovražnikov*«.[73] To je bilo navodilo »*vrhovnega*

AS 1851, t. e. 161, a. e. 2733, Dopis sodnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS predsedniku vojaškega sodišča 9. korpusa, 8. 5. 1945; t. e. 163, a. e. 2747, Poročilo za čas od 1. 6. do 7. 6. 1945 »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 195.

69 Henrik (Riko) Jericijo je končal pravno fakulteto in bil pred vojno sodnik okrajnega sodišča v Tržiču. Med vojno je bil aktivist OF in se je partizanskemu gibanju pridružil 9. septembra 1943 ter bil najprej intendant zaščitnega bataljona v Novem mestu. Nato je deloval v vojaškem sodstvu kot sodnik pri vojaškem sodišču št. 15 in član Vojaškega sodišča 7. korpusne vojne oblasti, senata pri Komandi istrskega vojnega področja. Od novembra 1944 je bil sekretar Vojaškega sodišča 7. korpusa, sekretar Vojaškega sodišča 7. korpusne vojne oblasti, predsednik Vojaškega sodišča 9. korpusa in od junija 1945 predsednik Vojaškega sodišča tržaškega vojnega področja. Glejte: ARS, SI AS 1851, t. e. 155, a. e. 2609, Sodni oddelek GŠ – personalne zadeve Vojaškega sodišča 7. korpusa, november 1944; t. e. 162, a. e. 2739, Diplomirani in nediplomirani pravniki; t. e. 163, a. e. 2744, Seznam juristov, zaposlenih pri senatih TVP, 28. 5. 1945; Seznam juristov, zaposlenih pri sod. senatih TVP, 16. 6. 1945; »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 187.

70 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2748, Dopis Sodnega oddelka pri Glavnem štabu NOV in POS predsedniku Vojaškega sodišča 9. korpusa, 8. 5. 1945; t. e. 161, a. e. 2733, Odredba št. 7, Organizacija Vojaškega sodišča na teritoriju Tržaškega vojnega področja, 14. 5. 1945; a. e. 2737, Vojaško sodišče Tržaškega vojnega področja, Senat pri Komandi mesta Tolmin, Redno mesečno poročilo za čas od 18. maja do 26. maja, 26. 5. 1945.

71 Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 261, 262.

72 ARS, SI AS 1851, t. e. 162, a. e. 2739, Razporeditev strokovnega osobja vojaških sodišč, 25. 6. 1945; t. e. 163, a. e. 2744, Dopis Vojaškega sodišča Tržaškega vojnega področja vsem senatom, 7. 7. 1945; t. e. 161, a. e. 2734, Dopis Vojaškega sodišča Tržaškega vojnega področja senatu pri Komandi mesta Ajdovščina, 7. 7. 1945.

73 ARS, SI AS 353, t. e. 8, Poročilo javnega tožilstva IV. armije, 26. 7. 1945.

političnega vodstva«,[74] kar pomeni, da so vojaška sodišča sledila politični direktivi. K enakemu sklepu vodi poročilo predsednika Vojaškega sodišča za mesto Maribor Hočevarja, ki je sredi junija 1945 zapisal: »*Po mojem mnenju je vojaško sodstvo za enkrat najvažnejše, ker vrši tudi eminentno politično funkcijo.*«[75] Zato je bilo treba »*politične zadeve hitro končati*«[76] in Hočevar je po navodilih javnega tožilca Slovenije majorja Jerneja Stanteta[77] v delo vojaškega sodišča vključil več pravnikov, ki so bili preiskovalci. Svojo odločitev je utemeljil tako: »*Z ozirom na prvenstveno reševanje političnih zadev, odlagam po navodilih javnega tožilca Slovenije vse odložljive kriminalne zadeve do dokončanja političnih procesov.*«[78]

Tako organizirana vojaška sodišča so bila pristojna za (1) sojenje kaznivih dejanj, ki so jih storile vojaške osebe, (2) na podlagi UVS so sodila »vojnim zločincem« in »narodnim sovražnikom«, (3) na podlagi uredbe ministrstva za pravosodje iz sredine maja 1945 pa so bila pristojna tudi za sojenje kaznivih dejanj po občem kazenskem pravu, ki so jih prej obravnavala okrajna in okrožna sodišča.[79] Takšna organizacija področnih vojaških sodišč je veljala do konca avgusta 1945, ko je začel veljati *Zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski vojski*.[80]

74 Ibid.

75 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2747, Dopis Vojaškega sodišča mesta Maribor Vojaško sodnemu oddelku Vojne oblasti 4. armade, 13. 6. 1945.

76 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2748, Vojaško sodišče mesta Maribor, Redno mesečno poročilo 10. 7. 1945.

77 Jernej Stante je leta 1926 končal pravno fakulteto v Ljubljani in se najprej zaposlil kot sodni in odvetniški pripravnik, med letoma 1933 in 1941 pa je bil odvetnik v Celju. Ob začetku vojne odšel v Ljubljano, kjer se je pridružil OF in sodeloval z varnostno obveščevalno službo. Septembra 1943 je bil imenovan za sodnika višjega vojaškega sodišča pri glavnem štabu, nekaj časa je bil njegov predsednik. Kot javni tožilec je sodeloval na kočevskem procesu. Po vojni je postal javni tožilec Federalne Slovenije. Glejte: Lojze Ude, »Stante, Jernej (1900–1966),« Slovenska biografija, pridobljeno 1. 10. 2015, https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi603096/; »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 194; »Major Jernej Stante novi javni tožilec federalne Slovenije,« *Ljudska pravica*, 2. 6. 1945, 3.

78 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2748, Vojaško sodišče mesta Maribor, Redno mesečno poročilo 10. 7. 1945.

79 »Uredba o vojnim sudovima NOVJ,« 178, 179; »Uredba o vojaških sodiščih,« 128, 129; PAM, SI_PAM/0720 Vojaško sodišče Maribor, 1945–1948; Zgodovinski arhiv Celje, SI_ ZAC/0726 Vojaško sodišče mesta Celje in Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja, senat v Celju, 1945–1947; Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_LJU/0522 Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, 1944–2000; ZAL, SI_ZAL_KRA/0256 Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Kranj, 1945–1950; ZAL, SI_ZAL_JES/0089 Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Jesenice, 1945–1946, Mikola, *Rdeče nasilje*, 251.

80 *Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije*, št. 65/1945.

Ozadje procesov pred vojaškimi sodišči

Procesi pred vojaškimi sodišči po koncu vojne so se začeli maja 1945, množično pa so potekali julija in avgusta 1945. Prvi večji javni proces je bil 28. maja, ko so pred Vojaškim sodiščem ljubljanskega vojnega področja obsodili Edvarda Pozniča na smrt s streljanjem zaradi sodelovanja z gestapom ter dejanj proti partizanskemu gibanju in zavednim Slovencem. Naslednji dan je sodbo potrdilo višje vojaško sodišče in Poznič je bil še isti dan justificiran na vojaškem strelišču na Dolenjski cesti.[81]

Podlaga za uvedbo postopka pred vojaškim sodiščem je bila prijava, na podlagi katere so potekala zaslišanja osumljenih (in prič), ki so jih vodili posebni preiskovalci. Dokumenti kažejo, da je bilo pri posameznih senatih postavljenih več preiskovalcev in ne zgolj eden, kot je predvidela UVS.[82] Preiskovalci so morali zbrati dokazno gradivo, »*tako obtožbe kakor obrambe*«;[83] to pomeni, da so morali zaslišati osumljenca, priče in zbrati drugo dokazno gradivo. Če se je v preiskavi izkazalo, da je šlo za kaznivo dejanje izdajstva ali vojnega zločina, je moral preiskovalec predati zadevo Ozni, ki je poleti 1945 opravila večino preiskovalnih dejanj za vojaška sodišča. Ozni so pri odkrivanju t. i. narodnih sovražnikov in izdajalcev pomagali partijski komiteji.[84]

Na podlagi tako zbranega obremenilnega gradiva je javni tožilec sestavil obtožnico in jo vložil pri pristojnem senatu vojaškega sodišča ter jo na glavni obravnavi tudi zastopal. Obravnava, ki je bila javna, se je začela z branjem obtožnice in jo je vodil predsednik senata. Če se obtoženi ni mogel sam zagovarjati, mu je moralo sodišče dovoliti, da si izbere zagovornika, ali pa mu ga je določilo samo, kar se je zgodilo le izjemoma. Kadar so sodišča obtoženim sodila v odsotnosti, so jim morala določiti zagovornika po uradni dolžnosti.[85] Zagovornik je bil lahko vsak, ki ni bil »*izključen zaradi svojih moralnih kvalifikacij*«.[86] Zagovorniki vojaških oseb niso mogli biti civilisti.

81 »Na smrt obsojen zločinec in izdajalec slov. naroda,« *Ljudska pravica*, 31. 5. 1945, 3; ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2747, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja in mesta Ljubljana, Poročilo 15. 6. 1945.

82 PAM, SI_PAM/0720; ZAL, SI_ZAL_ LJU/0522; ZAC, SI_ ZAC/0726.

83 »Uredba o vojaških sodiščih,« 130.

84 Čoh Kladnik, »Kazensko sodstvo poleti 1945,« 79.

85 PAM, SI_PAM/0720; ZAC, SI_ ZAC/0726; ZAL, SI_ZAL_ LJU/0522; ZAL, SI_ ZAL_KRA/0256; ZAL, SI_ZAL_JES/0089.

86 »Uredba o vojaških sodiščih,« 131–32.

Po izvedenem dokaznem postopku se je senat umaknil ter po tajnem posvetovanju razglasil sodbo. Na podlagi UVS so lahko vojaška sodišča izrekla naslednje kazni in zaščitne ukrepe: strogi ukor, premoženjsko kazen (denarno ali v naravi), izgon iz prebivališča, odvzem čina oziroma naziva, odstranitev s položaja, prisilno delo od enega meseca do dveh let, težko prisilno delo od enega meseca do dveh let ali več ter smrtno kazen. Izrekla so lahko še kazen izgube vojaških in državljanskih časti (za določen čas ali trajno) ter zaplembo premoženja. Sodišče je lahko izreklo več kazni istočasno. Kadar je sodišče izreklo smrtno kazen (ali v drugih težjih primerih, ko je izreklo kazen prisilnega dela ali težkega prisilnega dela), je moralo obsojenemu istočasno izreči tudi kazen izgube vojaške oziroma državljanskih časti ter zaplembo premoženja. Kazen prisilnega dela, težkega prisilnega dela, izgon iz prebivališča ter premoženjsko kazen je lahko sodišče izreklo tudi pogojno, in sicer v trajanju od šestih mesecev do dveh let. Zaporne kazni UVS iz maja 1944 ni določala.[87] Ta je bila predpisana januarja 1945, ko je bila uredba dopolnjena, in sicer tako, da so lahko vojaška sodišča izrekala tudi kazen »robije« od enega do devetnajstih let.[88] Ta sprememba je bila kratkotrajna, saj je ministrstvo za narodno obrambo 26. aprila izdalo novo uredbo o dopolnitvi UVS, na podlagi katere so lahko vojaška sodišča izrekala zaporno kazen v trajanju od enega do dvajsetih let in kazen doživljenjske »robije«.[89] Pri izrekanju kazni so morala vojaška sodišča upoštevati tudi *Zakon o vrstah kazni*,[90] ki je začel veljati 10. julija.

Na procesih poleti 1945 so vojaška sodišča izrekla največ kazni na podlagi 13. in 14. člena UVS, kar pomeni, da so obsodila največ »vojnih zločincev« in »narodnih sovražnikov«. Do konca avgusta 1945 so obravnavala več tisoč oseb,[91] kar kaže na to, da so bile javne obravnave večinoma zelo kratke, sodbe pa izrečene v le nekaj minutah.[92] Postopki so na podlagi politične direktive o masovnem in hitrem sojenju potekali zelo hitro. To potrjujejo ohranjeni kazenski spisi vojaških sodišč[93] in redka ohranjena poročila

87 »Uredba o vojnim sudovima NOVJ,« 179, 180; »Uredba o vojaških sodiščih,« 129–30.

88 ARS, SI AS 1851, t. e. 162, a. e. 2739, Kratek pregled partizanskega sodstva na teritoriju NOV in PO Slovenije do uveljavitve enotne Uredbe o vojaških sodiščih.

89 ARS, SI AS 1851, t. e. 155, a. e. 2614, Uredba o dopuni Uredbe o vojnim sudovima od 24. V. 1944 g., 26. 4. 1945.

90 *Uradni list DFJ*, št. 48/1945.

91 Mikola, *Rdeče nasilje*, 253.

92 Prim.: PAM, SI_PAM/0720, t. e. 3, Sod 789/45 in Sod 790/45; Čoh Kladnik, »'V imenu narodov Jugoslavije!',« 140.

93 PAM, SI_PAM/0720; ZAL, SI_ZAL_ LJU/0522; ZAL, SI_ZAL_KRA/0256; ZAC, SI_ ZAC/0726.

vojaških sodišč, na primer že omenjeno Hočevarjevo poročilo o nujnosti hitrega delovanja vojaških sodišč v političnih zadevah.[94] Konec julija 1945 je javno tožilstvo pri 4. armadi tudi že ugotavljalo, da so vojaška sodišča v postopkih delala številne napake.[95]

Če je sodišče izreklo smrtno kazen, je moralo sodbo z vsemi spisi in poročilom takoj poslati višjemu vojaškemu sodišču oziroma pristojnemu senatu višjega vojaškega sodišča. Ta je lahko sodbo potrdil, spremenil ali razveljavil. Smrtna kazen je bila lahko izvršena šele, ko jo je potrdilo višje vojaško sodišče. Uredba ni predvidela možnosti pritožbe, dovoljevala pa je amnestijo in pomilostitev.[96]

Med obsojenimi pred vojaškimi sodišči poleti 1945 so prevladovali civilisti, sodišča so obsodila zelo malo vojaških oseb; v teh primerih je šlo za procese proti (mladoletnim) pripadnikom Slovenskega domobranstva, ki so potekali v koncentracijskih taboriščih Teharje in Šentvid.[97] V teharskem taborišču je bilo med 16. in 26. julijem[98] obsojenih najmanj 405 domobrancev.[99] Senatoma vojaškega sodišča sta predsedovala Zupančič in poročnik Janez Lotrič.[100] Sodišče je sodilo večjim skupinam domobrancev, obsojeni so bili na odvzem prostosti s prisilnim delom od šestih mesecev do treh let ter izgubo aktivne in pasivne volilne pravice v trajanju od enega do treh let.[101] Nekoliko drugače so potekali procesi proti pripadnikom Slovenskega domobranstva pred Vojaškim sodiščem ljubljanskega vojnega področja. Glavnina procesov je bila v šentviškem taborišču julija 1945. Obtoženim sta sodila dva senata, ki sta jima predsedovala Švigelj in Klavs in sta sodila večinoma posameznikom. Procesi so bili kratki, trajali so le nekaj minut. Tako je bilo na primer med 6. in 9. julijem pred senatom, ki mu je predsedoval Švigelj, obsojenih kar

94 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2748, Vojaško sodišče mesta Maribor, Redno mesečno poročilo 10. 7. 1945.

95 ARS, SI AS 353, t. e. 8, Poročilo javnega tožilstva IV. armije, 26. 7. 1945.

96 »Uredba o vojnim sudovima NOVJ,« 180–185; »Uredba o vojaških sodiščih,« 132–34.

97 Čoh Kladnik, »'V imenu narodov Jugoslavije!',« 135–46.

98 ARS, SI AS 1931, t. e. 1074, Seznam obsojencev kazenskega taborišča Teharje, 1945–1946.

99 ZAC, SI_ ZAC/0726, t. e. 1, Indeks obsojencev; Sod 864/45, Sodba, 23. 7. 1945; t. e. 2, Sod 687/45, Sodba, 19. 7. 1945; Sod 858/45, Sodba, 23. 7. 1945; Sod 859/45, Sodba, 20. 7. 1945.

100 Janez Lotrič je bil pred vojno študent prava, med vojno pa aktivist OF in partizan. Glejte: »Seznam pravnikov – udeležencev v narodnoosvobodilni vojni,« 189.

101 ZAC, SI_ ZAC/0726, t. e. 2, Sod 687/45, Sod 858/45, Sod 859/45, Sod 864/45, Sodbe.

273 oseb, 10. julija je njegov senat obsodil 67 oseb, 30. julija pa 51 oseb.[102] Šentviška senata sta izrekala višje kazni kot tista v teharskem taborišču, na primer odvzem prostosti s prisilnim delom večinoma do pet, lahko tudi do deset let. Obsojenim sta izrekala tudi kazen odvzema pasivne in aktivne volilne pravice ter za razliko od teharskih senatov še odvzem pravice do zavzemanja vodilnih funkcij v društvenih organizacijah in pravice do zavzemanja državne ali katerekoli javne službe in poklica.[103]

Vojaško sodišče v obrazložitvah sodb večinoma ni navajalo konkretnih kaznivih dejanj, ki naj bi jih obsojeni storili kot pripadniki Slovenskega domobranstva. To pomeni, da je sodišče, enako kot v procesih zaradi članstva v Kulturbundu, inkriminiralo zgolj njihov status, tj. pripadnost Slovenskemu domobranstvu. Obsojeni domobranci so bili iz teharskega taborišča izpuščeni 10. avgusta, in sicer na podlagi ukaza o splošni amnestiji in pomilostitvi z začetka meseca, ter napoteni v kraj prebivanja.[104] Z razglasitvijo amnestije so preživele domobrance izpustili tudi iz šentviškega taborišča. Zgodovinar dr. Milko Mikola navaja, da »*mnogi med njimi niso nikoli prišli domov, ker so jih med potjo do doma na samotnih krajih pričakali domači aktivisti ali bivši terenci ter jih pobili*«.[105]

Največ civilistov je bilo obtoženih (in obsojenih), ker naj bi sodelovali z okupatorji in delovali proti partizanskemu gibanju. Daleč največ je bilo obtožb, da so bili (oz. naj bi bili) obtoženi člani okupatorjevih političnih organizacij in vojaških formacij. Tako kot pred sodiščem narodne časti je bilo tudi pred vojaškimi sodišči posebej veliko teh procesov zaradi članstva v Kulturbundu.[106] Civilistom z območja Ljubljane, Dolenjske in Notranjske, torej tam, kjer je med vojno potekala državljanska vojna, pa so vojaška sodišča sodila zaradi sodelovanja in podpiranja »bele« in »plave garde« ter domobranstva.[107]

Poleti 1945 so pred vojaškimi sodišči potekali številni procesi proti slovenskim, nemškim in judovskim podjetnikom ter lastnikom in članom upravnih organov denarnih zavodov. Za te procese je značilno, da so vojaška sodišča obsojenim poleg glavne kazni – odvzema prostosti s prisilnim

102 ZAL, SI_ZAL_LJU/0522, t. e. 1.
103 Čoh Kladnik, »'V imenu narodov Jugoslavije!',« 141–45.
104 ZAC, SI_ ZAC/0726, t. e. 2, Sod 687/45, Sod 858/45, Sod 859/45, Sod 864/45, Sodbe, Rešitve in Objave z dne 5. 8. 1945; *Uradni list DFJ*, št. 56/1945.
105 Mikola, *Rdeče nasilje*, 96.
106 Glejte npr.: Čoh Kladnik, »'Kulturbundovci' na zatožni klopi,« 51–69; Čoh Kladnik, »*Narod sodi*,« 112–29.
107 ZAL, SI_ZAL_LJU/0522.

delom ali smrtne kazni – izrekla tudi zaplembo premoženja, tj. lastninskega deleža, ki so ga imeli v podjetjih ali denarnih zavodih. Največ procesov proti nemškim podjetnikom je bilo pred vojaškimi sodišči mariborskega vojnega področja, procesi proti slovenskim podjetnikom in lastnikom denarnih zavodov pa so potekali pred vojaškimi sodišči ljubljanskega vojnega področja (v Ljubljani in Kranju). Tako so bila na podlagi sodb vojaških sodišč zaplenjena nemška industrijska in trgovska podjetja, nemški in slovenski denarni zavodi ter nekaj slovenskih podjetij.[108]

Kot opozarja Mikola, vseh teh procesov pred vojaškimi sodišči

> […] ni mogoče označiti za politične sodne procese in tudi vseh obsojencev s teh procesov ne za politične obsojence. Med tistimi, ki so jih po vojni v Sloveniji obsodila vojaška sodišča zaradi kaznivih dejanj po 13. ali 14. členu UVS, je bilo nedvomno tudi določeno število takšnih, ki so med vojno dejansko zagrešili kazniva dejanja, zaradi katerih bi bili obsojeni tudi pred sodišči držav z demokratično ureditvijo.[109]

Obsojene na odvzem prostosti s prisilnim delom pred vojaškimi sodišči in Sodiščem slovenske narodne časti so po končanih razpravah odpeljali v kazenska taborišča, ki jih je oblast po koncu vojne ustanavljala v zvezi z delovanjem teh sodišč. To so bili prvi politični zaporniki v Sloveniji in so večinoma opravljali težka fizična dela, predvsem v zvezi z obnovo porušene infrastrukture ali so sodelovali pri gradnji pomembnejših objektov. Za taborišča je bila do začetka septembra 1945, ko jih je prevzelo ministrstvo za notranje zadeve, pristojna Ozna.[110]

Sprva je bilo kazensko taborišče za ljubljansko vojno področje v Ribnici, kjer so kaznjenci podirali bunkerje, pobirali žico, odstranjevali ruševine,

108 Čoh Kladnik, »'V imenu narodov Jugoslavije!': procesi pred vojaškimi sodišči poleti 1945«, 131–33; Mikola, *Rdeče nasilje*, 256–76; Mateja Čoh Kladnik, »Inž. Tomo Knez,« v: *V senci Beethovnove 3*, ur. Mateja Čoh Kladnik in Petra Grabrovec (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2022), 55–93.

109 Mikola, *Rdeče nasilje*, 253.

110 Glejte npr.: Mateja Čoh Kladnik in Jelka Piškurić, »The World of Convicts: Conditions and Irregularities in Penal Institutions in Slovenia between 1945 and 1951,« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 24, št. 3 (2024): 700–1; Mateja Čoh Kladnik in Jelka Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji: kazenske ustanove v Ljubljani in okolici 1945–1951* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024); Milko Mikola, *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951* (Ljubljana: Nova obzorja, Inštitut Karantanija, 2016); Mikola, *Rdeče nasilje*, 67–160; in tam navedena literatura.

obnavljali so ceste in opravljali druga potrebna dela. Klavs je sredi junija poročal, da potekajo intenzivne priprave na vzpostavitev novega taborišča v Kočevju, kjer je tekla gradnja barak in drugih prostorov za kaznjence. Vojaško sodišče je načrtovalo, tako Klavs, da bo kaznjence zaposlilo tudi pri poljskih delih, kjer bi se za to pokazala potreba.[111] Taborišče v Kočevju je prve kaznjence sprejelo v drugi polovici junija.[112] Poleg Kočevja so bila kazenska taborišča vzpostavljena še na Teharjah, Studencih in v Bresternici.[113]

Za konec

Organizacija in delovanje vojaških sodišč in Sodišča slovenske narodne časti poleti 1945, priprave in potek množičnih sodnih procesov ter izrečene kazni kažejo na to, da je bilo ozadje teh procesov politično. Sodišča so sledila politični direktivi o hitrem in masovnem sojenju in so poleti 1945 obravnavala najmanj 10.000 oseb. Natančno število obsojenih pred vojaškimi sodišči sicer še ni znano, a je Javno tožilstvo Federalne Slovenije oktobra 1945 ocenjevalo, da so vojaška sodišča po koncu vojne v Sloveniji obravnavala okoli 7000 primerov.[114] Sodišče slovenske narodne časti pa je obsodilo nekaj čez 3000 oseb.

V postopku je bila posebej pomembna vloga Ozne, ki je zbirala le obremenilno gradivo, dokazni material je bil večinoma tudi zelo pomanjkljiv. Zato in ker so bili zagovorniki, če so jih obtoženi sploh imeli, v postopek večinoma vključeni šele na glavni obravnavi, obtoženi niso imeli možnosti prave obrambe. Spisana obtožnica je dejansko pomenila že obsodbo. Številni in množični procesi so bili del procesa utrjevanja oblasti komunistične partije in »čiščenja« po koncu vojne, v katerem je nova oblast obračunala z (domnevnimi) sodelavci okupatorjev in »domačimi izdajalci« ter s (potencialnimi) nasprotniki novega političnega sistema.

Kazenski sodni procesi v Sloveniji poleti 1945 so bili množični, hitri in kratki in so sledili političnim direktivam. Kljub temu da so bili večinoma politično in ideološko motivirani, ni mogoče zanesljivo ugotoviti, kdo od številnih obsojenih je dejansko sodeloval z okupatorji ali njihovimi

111 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2747, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja in mesta Ljubljana, Poročilo 15. 6. 1945.

112 ARS, SI AS 1851, t. e. 163, a. e. 2748, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja, Redno mesečno poročilo za mesec junij, 20. 7. 1945.

113 Glejte npr.: Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 47–50, 81.

114 Mikola, *Rdeče nasilje*, 281.

sodelavci in bi ga dejansko lahko označili za »vojnega zločinca«. Vojaška sodišča individualne odgovornosti obtoženih za očitana kazniva ravnanja v času, ko je partija utrjevala svojo oblast in izvajala »čiščenje«, večinoma niso ugotavljala. Za natančnejšo in jasnejšo opredelitev, kdo je dejansko bil vojni zločinec in kdo je bil obsojen iz političnih oziroma ideološki razlogov, bi bila potrebna bolj poglobljena analiza posameznih konkretnih sodnih postopkov oziroma postopanj s posamezniki pred vojaškimi sodišči.

Za povojno oblast je bilo delovanje vojaških sodišč in Sodišča slovenske narodne časti zelo pomembno zaradi izrečenih kazni, ki so imele dolgoročne posledice. Kazen odvzema državljanskih in političnih pravic je pomenila, da so bili obsojeni izključeni iz javnega udejstvovanja, izgubili so pravico do opravljanja javnih služb in poklicev ter vse državljanske in politične pravice, tudi volilno pravico. Odvzem volilne pravice s sodbami vojaških sodišč in sodišča narodne časti je namreč olajšal čiščenje volilnih imenikov. Podlaga za takšno ravnanje je bil odlok Predsedstva SNOS-a glede volitev v narodnoosvobodilne odbore z dne 30. junija 1945, ki je med drugim določal: »*Volilne pravice tudi nimajo narodni izdajalci, to so aktivni belogardisti, plavogardisti, domobranci, kulturbundovci, gestapovci in tisti, ki so se pregrešili zoper slovensko narodno čast.*«[115] Tisti, ki so bili obsojeni na izgubo narodne časti, so bili črtani iz volilnih imenikov in na volitvah leta 1945 niso mogli sodelovati. Z izrekanjem kazni zaplembe premoženja so sodišča sodelovala pri vzpostavljanju državnega sektorja gospodarstva. Poudariti je treba tudi, da so bile izrečene zaplembe premoženja trajen ukrep in so olajšale delo pri poznejši nacionalizaciji.

O kazenskih predpisih, ki sta bila poleti 1945 podlaga za politične sodne procese, je odločalo Ustavno sodišče Republike Slovenije.[116] Naloga ustavnosodne presoje je med drugim bila, da se opredeli do zgodovinsko izkazanih kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter da jasno

115 »Odlok o izpremembah in dopolnitvah odloka o razpisu volitev v narodno osvobodilne odbore, sprejetega dne 19. II. 1944 na I. zasedanju SNOS-a in odloka Predsedstva SNOS-a o razpisu volitev v krajevne narodno osvobodilne odbore in okrajne narodno osvobodilne skupščine z dne 1. III. 1944,« *Uradni list SNOS in NVS*, št. 15/1945.

116 »U-I-6/93, Uredba o vojaških sodiščih,« Ustavno sodišče Republike Slovenije, pridobljeno 8. 9. 2025, https://www.us-rs.si/sl/zadeve-in-odlocitve/odlocitve/u-i-693; »U-I-248/96, Zakon o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast,« Ustavno sodišče Republike Slovenije, pridobljeno 8. 9. 2025, https://www.us-rs.si/sl/zadeve-in-odlocitve/odlocitve/u-i-24896?SearchTerm=zakon+o+kaznovanju+zlo%C4%8Dinov+in+prestopkov.

opredeli različne oblike kratenja človekovih pravic, še posebej, če so bile te sestavni del monopolne oblasti partije za obvladovanje ljudi. Tako so odločbe ustavnega sodišča zelo pomembne za razumevanje povojnih političnih sodnih procesov.

Posamezne določbe UVS je ustavno sodišče primerjalo z Londonskim sporazumom, katerega sestavni del je tudi Statut Mednarodnega vojaškega sodišča; omenjena pravna akta sta bila podlaga za sojenje nacističnim zločincem v Nürnbergu. Ustavno sodišče je odločilo, da nekatere določbe v UVS sledijo kriterijem mednarodnega in domačega kazenskega prava. Vendar so bile nekatere določbe UVS že v času njenega nastanka »*v očitnem nasprotju s splošnim, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli, danes pa z ustavo in jih sodišča ne smejo uporabiti*,«[117] med njimi npr. tiste, ki so inkriminirale zgolj status posameznika (procesi proti mladoletnim domobrancem!). V nekaterih določbah UVS so bila posamezna kazniva dejanja premalo določno opredeljena; s tega vidika sta najbolj problematična ravno 13. in 14. člen, ki opredeljujeta pojma »vojni zločinci« in »narodni sovražniki«. Ustavno sodišče je tudi ugotovilo, da so tedanji predpisi omogočali zlorabo kazenske represije v politične namene.[118]

O sodbah, ki so bile po koncu druge svetovne vojne izrečene zaradi političnih ali ideoloških razlogov, torej tudi tistih, ki so jih izrekla vojaška sodišča in sodišče narodne časti, je odločalo tudi Vrhovno sodišče Republike Slovenije na podlagi zahtev za varstvo zakonitosti. Leta 1991 je bil sprejet *Zakon o denacionalizaciji*, z namenom, da se popravijo krivični posegi v premoženje in lastninska razmerja, leta 1996 pa še *Zakon o popravi krivic*, ki je urejal pravico do povrnitve škode in pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja bivšim političnim zapornikom ter svojcem žrtev povojnega protipravnega odvzema življenja.[119]

117 »U-I-6/93, Uredba o vojaških sodiščih«.
118 Ibid.
119 *Uradni list Republike Slovenije*, št. 59/1996.

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Članek temelji na arhivskih virih in literaturi, navedenih v seznamu virov in literature.

NAROD SODI...

Pred vojaškim sodiščem mariborskega vojnega področja so se 19. 7. zagovarjali sledeči obtoženci: Kus Gabriela, Pavel Jože, Gajzler Anton, Kac Anton, Bencik Ivan, Kocbek Marjeta, Šaruga Franc, Zimerl Ferdo, Huber Maks, Luci Ivan, Škerget Ivan.

Kriv izselitve

Pavel Jože je bil kulturbundovec in vnet hitlerjanec. Na podlagi njegove prijave je bil izseljen Herman Getalič. Bil je od leta 1941 blokfirer. Obsodili so ga na 8 let prisilnega dela in na 10 let izgube političnih in državljanskih pravic.

Sodeloval je pri aretacijah Slovencev

Gajzler Anton, kulturbundovec, je hodil z Nemci aretirat Slovence. Med njimi bivšega občinskega tajnika. Bil je tudi pri folkšturmu. Obsojen je bil na 5 let prisilnega dela in na 5 let izgube političnih in vseh državljanskih pravic.

Prijavljal je partizane

Kac Anton je bil od decembra 1940 pri Kulturbundu. Že pod Jugoslavijo je pozdravljal »Heil Hitler«. Prijavljal je partizane, ki so se sestajali pri posestniku Raku, katerega so potem zaprli. Od 1943 do 1944 je bil celenfirer. Obsojen je bil na 12 let prisilnega dela in na 10 let izgube političnih in državljanskih pravic.

Že v bivši Jugoslaviji je vohunil

Bencik Ivan, kulturbundovec, znan nemčur, se je že v bivši Jugoslaviji vozil v Avstrijo in tam poročal o razmerah pri nas. Bil je obsojen na 1 leto prisilnega dela in na 2 leti izgube političnih in državljanskih pravic.

Ovajala in kradla je Slovencem

Kocbek Marjeta, kulturbundovka, navdušena hitlerjanka, voditeljica frauenšaft in »Muter und Kind«, je izdala učitelja Zorana in več drugih. Bila je celenfirerca in zaradi nje je bilo več ljudi deportiranih v Strnišče. Iz stanovanj izseljencev si je prilastila razne predmete. Po osvoboditvi je skušala pobegniti. Sodišče jo je obsodilo na 12 let prisilnega dela, na 10 let izgube političnih in državljanskih pravic ter na zaplembo premoženja.

Še hvalil se je

Šaruga Franc, kulturbundovec, je govoril vedno nemški. Bil je blokfirer in se je hvalil, da je ovajal Slovence. Obsojen je bil na 10 let prisilnega dela in 10 let izgube političnih in državljanskih pravic.

Že v Jugoslaviji so ga poznali

Zimerl Ferdo je bil za časa Jugoslavije zaprt v Nišu kot petokolonaš. Bil je kulturbundovec, član folkšturma in priganjal ljudi v vermanšaft. Obsojen je bil na 1 leto prisilnega dela brez omejitve svobode in na 5 let izgube političnih in državljanskih pravic.

Paznik v Strnišču

Huber Maks je bil paznik v taborišču Strnišče, postopal je nečloveško s Slovenci, ki so bili tam zaprti, bil je pri folkšturmu in se udeležil več hajk proti partizanom. Obsojen je bil na 5 let prisilnega dela in 5 let izgube političnih in državljanskih časti.

Nadalje sta bila obsojena

Luci Ivan, šturmfirer v heimatbundu, ki se je udeleževal bojev proti partizanom, na 6 let prisilnega dela in 6 let izgube političnih in državljanskih pravic.

Vnet hitlerjanec

Škerget Ivan, ki je priganjal Slovence k delu in jih ovajal, na 12 let prisilnega dela in 10 let izgube političnih in državljanskih pravic.

Slika 3: Poleti 1945 so časniki pod naslovom"Narod sodi" redno poročali o procesih pred vojaškimi sodišči in izrečenih sodbah (*Vestnik mariborskega okrožja*, 21. 7. 1945, 2).

Slika 4: Poleti 1945, v času množičnih in političnih procesov pred vojaškimi sodišči, je bil javni tožilec Slovenije major Jernej Stante (vir: *Slovenski pravniki v narodnoosvobodilni borbi,* ur. Jože Pavličič idr. (Ljubljana: Zveza društev pravnikov Slovenije, 1985), 77).

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 353, Vrhovno državno tožilstvo Republike Slovenije, 1944–2007.

SI AS 1589/III, Spisi Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, 1945–1979.

SI AS 1851, Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1941–1945,

SI AS 1863, Komanda vojne oblasti jugoslovanske četrte armade, 1945–1945.

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2006.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM)

SI_PAM/0720, Vojaško sodišče Maribor, 1945–1948.

SI_PAM/0721, Sodišče slovenske narodne časti, senat v Mariboru, 1945–1958.

Zgodovinski arhiv Celje (ZAC)

SI_ ZAC/0726, Vojaško sodišče mesta Celje in Vojaško sodišče Mariborskega vojnega področja, senat v Celju, 1945–1947.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

SI_ZAL_ LJU 522, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, 1944–2000.

SI_ZAL_KRA/0256, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Kranj, 1945–1950.

SI_ZAL_JES/0089, Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani, Jesenice, 1945–1946.

Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP)

SI_ZAP/0606, Sodišče slovenske narodne časti, senat na Ptuju, 1945.

Časopisni viri

Ljudska pravica, 1945.
Nova pot, 1945.
Vestnik mariborskega okrožja, 1945.

Tiskani viri

Broz, Josip - Tito. *Zbrana dela, knjiga 20: 16. april–30. junij 1944*. Ljubljana: Založba Borec, 1986.

Drnovšek, Darinka. *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000.

Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, ur. Makso Šnuderl. Ljubljana: Uradni list Ljudske Republike Slovenije, 1949.

Dokumenti o Varnostno-obveščevalni službi OF, Narodni zaščiti in pravosodju 1941–1945, ur. Jože Čertalič in Jože Novak. Ljubljana: Republiški sekretariat za notranje zadeve Slovenije, 1976.

Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije, 1945.

Uradni list Republike Slovenije, 1991, 1996.

Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, 1945.

Spletni viri

Guštin, Damijan. Slovenska biografija. »Borštnar, Jože (1915–1992).« Pridobljeno 1. 10. 2025. https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1019010/.

Jevnikar, Ivan. Slovenska biografija. »Puc, Boris (1907–1975).« Pridobljeno 1. 10. 2025. https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi942850/.

Ude, Lojze. Slovenska biografija. »Stante, Jernej (1900–1966).« Pridobljeno 1. 10. 2015. https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi603096/.

Ustavno sodišče Republike Slovenije. »U-I-6/93, Uredba o vojaških sodiščih.« Pridobljeno 8. 9. 2025. https://www.us-rs.si/sl/zadeve-in-odlocitve/odlocitve/u-i-693.

Ustavno sodišče Republike Slovenije. »U-I-248/96, Zakon o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast.« Pridobljeno 8. 9. 2025. https://www.us-rs.si/sl/zadeve-in-odlocitve/odlocitve/u-i-24896?SearchTerm=zakon+o+kaznovanju+zlo%C4%8Dinov+in+prestopkov.

VAČ – Virtualna arhivska čitalnica. »SI_PANG/1159 Kutin France, 1947–1986.« Pridobljeno 1. 10. 2025. https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=2351103&refCode=SI_PANG/1159&type=&subId=&subLink=.

Literatura

Brezpravje »v imenu ljudstva«, ur. Mateja Čoh Kladnik. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016.

Čoh Kladnik, Mateja in Piškurić, Jelka. »The World of Convicts: Conditions and Irregularities in Penal Institutions in Slovenia between 1945 and 1951.« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 24, št. 3 (2024): 699–738.

Čoh Kladnik, Mateja in Piškurić, Jelka. *Kazen naj obsojenca prevzgoji: kazenske ustanove v Ljubljani in okolici 1945–1951*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024.

Čoh Kladnik, Mateja. »Inž. Tomo Knez.« V: *V senci Beethovnove 3*, ur. Mateja Čoh Kladnik in Petra Grabrovec, 55–93. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2022.

Čoh Kladnik, Mateja. »Kazensko sodstvo poleti 1945.« v: *Brezpravje »v imenu ljudstva*,« V: *Brezpravje »v imenu ljudstva«*, ur. Mateja Čoh Kladnik, 75–81. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016.

Čoh Kladnik, Mateja. »'Kulturbundovci' na zatožni klopi: ozadje sodnih procesov poleti 1945.« *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 44, št. 1 (2021): 51–69.

Čoh Kladnik, Mateja. *»Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020.

Čoh Kladnik, Mateja. »Sodišče slovenske narodne časti na Ptuju.« *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 19, št. 1 (2019): 107–134.

Čoh Kladnik, Mateja. »Sodišče slovenske narodne časti v Novem mestu.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine 7*, št. 1 (2023): 79–121, DOI: 10.55692/d.18564.23.3.

Čoh Kladnik, Mateja. »'V imenu narodov Jugoslavije!': procesi pred vojaškimi sodišči poleti 1945.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 8, št. 2 (2024): 119–154, DOI: 10.55692/D.18564.24.10.

Ferjančič, Roman in Šturm, Lovro. *Brezpravje, slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana: Nova revija, 1998.

Griesser Pečar, Tamara. »16. september 1941: začetek državljanske vojne.« V: *O vzponu komunizma na Slovenskem: zbornik razprav*, ur. Lovro Šturm, 119–147. Ljubljana: Inštitut Karantanija, 2015.

Griesser Pečar, Tamara. »Show Trials in Slovenia: The Case of Ljubo Sirc.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 3, št. 1 (2019): 119–146, DOI: 10.55692/d.18564.19.5.

Griesser Pečar, Tamara. »Značilnosti revolucionarnega sodstva.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 1, št. 1/2 (2017): 117–138, DOI: 10.55692/d.18564.17.5.

Griesser Pečar, Tamara. *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, 2005.

Guštin, Damjan. »Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941–1945.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 44, št. 1 (2004): 49–62.

Hrnčević, Josip. *Svjedočasntva*. Zagreb: Globus, 1984.

Iz arhivov slovenske politične policije, ur. Jože Pučnik. Ljubljana: Veda, 1996.

Jeraj, Mateja in Melik, Jelka. *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim, Epilog*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2017.

Kalođera, Marko. *Vojni pravosudni organi i organi pravne službe JNA*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986.

Koncilija, Žiga. *Politično sodstvo, Sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Marković, Zvezdan. *Jugoslovanska ljudska armada (1945–1991)*. Ljubljana: Defensor, 2007.

Melik, Jelka in Jeraj, Mateja. »Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945.« *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016): 449–464.

Melik, Jelka in Jeraj, Mateja. *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim, Študija in prikaz procesa*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2015.

Melik, Jelka in Škoro Babić, Aida. »Postavitev stalnih partizanskih vojaških sodišč na Slovenskem.« *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 35, št. 2 (2012): 353–364.

Mikola, Milko. *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*. Ljubljana: Nova obzorja, Inštitut Karantanija, 2016.

Mikola, Milko. *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2012.

Oven, Marjeta in Vavtar, Maja. *Vrhovno sodišče na Slovenskem skozi čas*. Ljubljana: Vrhovno sodišče Republike Slovenije, 2016.

Podbersič, Renato. »Partizansko sodstvo na Primorskem.« V: *Brezpravje »v imenu ljudstva«*, ur. Mateja Čoh Kladnik, 9–28. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016.

Slovenski pravniki v narodnoosvobodilni borbi, ur. Jože Pavličič et al. Ljubljana: Zveza društev pravnikov, 1985.

Škoro Babić, Aida. »Partizanska redna vojaška sodišča avgusta in septembra 1943.« *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 36, št. 2 (2013): 347–357.

Šturm, Lovro. »Pogledi na vsebinsko pravilno pravo.« V: *O vzponu komunizma na Slovenskem: zbornik razprav*, ur. Lovro Šturm, 95–118. Ljubljana: Inštitut Karantanija, 2015.

Šturm, Lovro. »Pravo in nepravo po letu 1941.« V: *Žrtve vojne in revolucije*, ur. Janvit Golob, Peter Vodopivec, Tine Hribar, Janko Prunk in Milena Basta, 100–114. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, 2005.

Šturm, Lovro. »Slovenia. Law and Non-Law after 1941.« V: *Slovenia in 20th Century: The Legacy of Totalitarian Regimes*, ur. Mateja Čoh Kladnik, 277–296. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2016.

Tominšek Čehulić, Tadeja. »Partizansko sodstvo v Sloveniji med drugo svetovno vojno: kaznovalna politika in vprašanje smrtnih kazni.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 2 (2009): 83–94.

Tominšek Čehulić, Tadeja. »Vloga varnostno-obveščevalnih organov partizanskega gibanja v partizanskem sodstvu: smrt ali usmrtitev.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 1 (2011): 207–220.

»Uredba o vojnim sudovima NOVJ propisana 24. maja 1944. od vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita.« V: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, TOM II, knjiga 13*, ur. Sekula Joksimović, 174–185. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1982. Pridobljeno 29. 1. 2024. https://znaci.org/zb/4_2_13.pdf.

Vodušek Starič, Jera. *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Judicial Repression and Dealing with Political Opponents in the Summer of 1945

Summary

In the aftermath of the war, the Party employed various measures to consolidate its power and political monopoly. Criminal justice played a particularly important role in this process. Between the end of the war and late August 1945, it was administered by courts-martial and the Court of Slovenian National Honour. Their organisation and operation in the summer of 1945 enabled the worst systematic violation of human rights and fundamental freedoms in Slovenia.

Proceedings before courts-martial started right after the end of the war, with a great number of them taking place in July and August. Those convicted in such proceedings were mostly civilians. They included very few military personnel – members of the Slovenian Home Guard tried in the concentration camps of Teharje and Šentvid. The Court of Slovenian National Honour started trials on 4 July and operated until 24 August. Both before the courts-martial and the Court of National Honour, most proceedings were held for political collaboration with the occupation authorities, i.e. against persons (allegedly) collaborating with the occupation authorities and acting against the Partisan movement during the war. Proceedings due to membership in the Kulturbund were particularly numerous.

The organisation and operation of the courts in the summer of 1945, the preparations and course of judicial proceedings, and the penalties imposed show that these proceedings had a political background. The courts followed the political directive on rapid and mass trials, with OZNA playing a particularly important role in proceedings. The mass political judicial proceedings were part of the process of the Communist Party's consolidation of power and post-war "cleansing," in which the new authorities dealt with collaborators of the occupying forces and "domestic traitors" as well as (potential) opponents of the new political system.

For the post-war authorities, the operation of the courts in the summer of 1945 was very important due to the penalties imposed, which had long-term consequences. The penalty of deprivation of citizens' and political rights meant that those convicted were excluded from public participation; they lost the right to perform public service and occupations as well as all citizens' and political rights. The penalty of confiscation of property was a permanent measure; by imposing it, the courts helped establish the state-led sector of the economy. Those sentenced to liberty deprivation through forced labour served their sentences in the penal camps of Kočevje, Teharje, Studenci, and Bresternica, which were established soon after the end of the war. These were the first political prisoners in Slovenia and mostly performed hard manual labour, particularly relating to the post-war reconstruction of demolished infrastructure or the construction of important buildings.

In the summer of 1945, courts-martial and the Court of Slovenian National Honour handled cases involving at least 10,000 people. The exact number of those convicted by courts-martial is not yet known; in October 1945, the Public Prosecutor's Office of Federal Slovenia estimated that they had handled around 7,000 cases. The Court of Slovenian National Honour handled cases involving almost 4,000 people, convicting 3,025.

1.01 izvirni znanstveni članek
DOI: DOI: 10.55692/D.18564.26.5
CC BY-NC-ND 4.0

Jelka Piškurić*

Kazenske ustanove po koncu druge svetovne vojne in njihova vloga pri pregonu političnih nasprotnikov

Izvleček

Prispevek opisuje oblikovanje sistema kazenskih ustanov v Sloveniji v prvem letu po koncu druge svetovne vojne. Kazenske ustanove so postale del povojnega represivnega aparata, ki ga je komunistična partija izkoristila v procesu utrjevanja oblasti oziroma pri pregonu posameznikov, za katere je menila, da jo ogrožajo. Organizacijske spremembe v upravljanju s kazenskimi ustanovami so se začele že maja 1945, leta 1946 pa je bila začrtana struktura, ki se ni bistveno spreminjala do začetka petdesetih let. V kazenskih ustanovah so vladale izjemno slabe bivanjske razmere in velika prostorska stiska spričo velikega števila jetnikov. Izvajanje kazni je spremljalo fizično in psihično nasilje, ki so ga občutili zlasti tisti posamezniki, ki so bili obsojeni iz političnih razlogov.

KLJUČNE BESEDE: *kazenske ustanove, povojni represivni aparat, razmere v kazenskih ustanovah, 1945–1946, Slovenija*

* Dr. Jelka Piškurić, znanstvena sodelavka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana, jelka.piskuric@scnr.si, ORCID: 0000-0002-2202-7330.

Abstract

The article presents the formation of the system of penal institutions in Slovenia during the first year after the end of the Second World War. Penal institutions became part of the post-war repressive apparatus, which the Communist Party used in the process of consolidating its power and prosecuting individuals it considered a threat. Organizational changes in the administration of penal institutions began as early as May 1945, and in 1946 a structure was established that remained largely unchanged until the beginning of the 1950s. Conditions in penal institutions were extremely poor, with severe overcrowding due to the large number of inmates. The enforcement of sentences was accompanied by physical and psychological violence, experienced particularly by those individuals convicted for political reasons.

KEYWORDS: *penal institutions, postwar repression apparatus, conditions in penal institutions, 1945–1946, Slovenia*

Uvod

»*Maščevanje je strašna beseda,*« je 26. maja 1945 v *Slovenskem poročevalcu* svoj komentar začel Tone Seliškar.[1] Nanašal se je na pokop padlih partizanskih borcev na ljubljanskih Žalah 19. maja 1945,[2] ko je Josip Vidmar, predsednik Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, v svojem govoru »*izpregovoril to strašno besedo. Toda naše maščevanje ni slepo, brezumno maščevanje, ki je vodilo okupatorjeve hlapce in krvnike reakcije do tako strašnega in nizkotnega zločina,*« je nadaljeval Seliškar in dodal:

> Ne, tega ne poznamo, pač pa je predsednik v imenu vsega naroda obljubil žrtvam, da mora izginiti vse, kar je v našem narodu ostalo gnilega, nizkotnega in zverinskega! In tako je nam ob tej strašni jami postalo maščevanje – program. *[…]* Mi ne bomo posekali samo gnilega drevesa, mi bomo tudi njegove korenine izruvali in jih požgali, in zemljo, v kateri je raslo tako drevo, bomo deset klafter globoko prekopali, da ne bo ostalo za takim drevesom niti najmanjše kali.[3]

1 Tone Seliškar, »Maščevanje je strašna beseda!,« *Slovenski poročevalec*, 26. 5. 1945, 1.
2 »Nismo in ne bomo pozabili!,« *Slovenski poročevalec*, 20. 5. 1945, 1.
3 Seliškar, »Maščevanje je strašna beseda!,« 1.

Komunistična partija Slovenije (KPS) je v procesu hitrega utrjevanja oblasti in svojega monopolnega političnega položaja s pridom izkoristila tudi kazenske ustanove. Kmalu je popolnoma obvladovala vsa oblastna področja: zakonodajno in izvršilno oblast, sodstvo, represivni aparat. Ob sodelovanju državne varnosti in vojske je neposredno po koncu vojne začela s procesom »čiščenja«, to je eliminiranja dejanskih in potencialnih političnih nasprotnikov iz javnega življenja.[4] Ob pomoči kazenskih ustanov je tudi v nadaljevanju, zlasti do začetka petdesetih let, obračunavala z dejanskimi in domnevnimi političnimi nasprotniki.

Delovanje kazenskih ustanov po koncu druge svetovne vojne je povezano z razvojem organov za notranje zadeve, ki sega v čas vojne. Prav tako so bili že pred koncem vojne sprejeti prvi predpisi, ki so določali kazni za posamezna kazniva dejanja. Pri oblikovanju kazenskih ustanov se je povojna oblast zgledovala tako po jugoslovanskih zaporih iz časa med obema vojnama kot po italijanskih in nemških zaporih in taboriščih iz časa druge svetovne vojne ter po sovjetskem gulagu.[5] Kazenske ustanove, ki jih je vzpostavila, so v mnogih primerih uporabljale že okupacijske oblasti. V povojnih letih so bile zanje značilne slabe bivanjske razmere in velika prostorska stiska spričo velikega števila jetnikov. Primanjkovalo je postelj, slamaric, posteljnine in perila, higienske in zdravstvene razmere so bile slabe, splošno pomanjkanje v državi se je odražalo tudi v borni prehrani jetnikov.[6]

Prispevek opisuje organizacijske spremembe v upravljanju s kazenskimi ustanovami v prvem letu po koncu druge svetovne vojne. Te so se začele že maja 1945 in so nakazovale na vlogo kazenskih ustanov v

4 Prim. Milko Mikola, *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945* (Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2012); Jelka Melik in Mateja Jeraj, »Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945,« *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016): 449–64; Žiga Koncilija, *Politično sodstvo: sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015), 158–316; Jera Vodušek Starič, »Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 32, št. 1/2 (1992): 139–54; Vida Deželak Barič, »Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945,« *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016): 367–98; Mateja Čoh Kladnik, »*Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020).

5 Prim. Martin Previšić, *Zgodovina Golega otoka* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2021), 222–32, 245–56; Anne Applebaum, *Gulag: zgodovina sovjetskih taborišč* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014), 17–45; Mateja Čoh Kladnik in Jelka Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji: kazenske ustanove v Ljubljani in okolici, 1945–1954* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024), 12–17.

6 Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 74–76, 138–50.

povojnem represivnem aparatu. Kaznovalna politika in način izvrševanja kazni sta bila v povojnem času pomemben kazalec družbenih struktur in oblastnih odnosov, kazenske ustanove pa ena od institucij, preko katerih je oblast obvladovala svoje nasprotnike: preko nadzorovanja, disciplíniranja in drugih orodij (kot so podrejanje posameznika, mehanizmi nagrad in kazni). Jetniki so se pri tem znašli v izjemno težkih razmerah. Proces razčlovečenja se je pričel že ob aretaciji, neprimerne življenjske razmere v kazenskih ustanovah, pritiski, psihična in fizična utrujenost pa so bili del njihovega jetniškega vsakdana.

Prevzem oblasti

KPS je do leta 1944 obvladovala partizansko gibanje v Sloveniji in se začela intenzivno pripravljati na prevzem oblasti po končani vojni. Monopolni položaj ji je omogočil, da je začela v svojem značaju uveljavljati revolucionarno usmeritev. Poleg utrjevanja politične oblasti je bilo še zlasti pomembno utrjevanje vojaškega, varnostnega, zakonodajnega in sodnega področja.[7] Pri tem je imela »*v vseh razvojnih stopnjah revolucije in narodnoosvobodilne vojne […] varnostnoobveščevalna služba pomembno vlogo pri vodenju boja*«.[8] Varnostnoobveščevalna služba (VOS) Osvobodilne fronte (OF), ki je v Sloveniji delovala od septembra 1941, je v letih 1942 in 1943 razširila svoje delovanje,[9] 13. maja 1944 pa je bil ustanovljen Oddelek za zaščito naroda (Ozna), z enotno strukturo in centraliziranim vodenjem. Spadal je pod poverjeništvo za ljudsko obrambo, njegov prvi načelnik za celotno Jugoslavijo je bil Aleksandar Ranković - Marko, organizacijski sekretar Centralnega komiteja (CK) Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), ki je bil neposredno odgovoren poverjeniku za ljudsko obrambo in

7 Glejte npr.: Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti 1944–46* (Ljubljana: Modrijan, Arhiv Republike Slovenije, 2013); Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992); Vida Deželak Barič, »Preparations of the Communist Party of Slovenia for the Takeover of Power 1944–1945,« v: *1945 – A Break with the Past, A History of Central European Countries at the End of World War II*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2008), 123–40.

8 Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1931 Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2006, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/2, Služba državne varnosti (Ozna) od ustanovitve do 9. maja 1945, 3.

9 Ibid.

predsedniku narodnega komiteja Josipu Brozu - Titu. Na ta način je bila Ozna pod vodstvom in kontrolo KPJ ter izvzeta iz sistema civilne oblasti. Ustanovljena je bila z namenom priprav na konec vojne in povojni čas; njena ključna naloga je bila zaščititi revolucijo in v ta namen je kmalu začela sestavljati sezname političnih nasprotnikov.[10]

Tudi v Sloveniji je KPS čas po koncu vojne izkoristila za hitro utrjevanje oblasti. Ob koncu vojne je popolnoma obvladovala ključna področja, ki so ji omogočala prevzem oblasti: politično, vojaško in represivno. Temu je sledil daljši proces utrjevanja in zavarovanja monopolne oblasti, ko je KPS s pomočjo vojske in Ozne obračunala z dejanskimi in potencialnimi političnimi nasprotniki ter jih eliminirala iz javnega življenja. Obdobje najhujše represije je trajalo do začetka petdesetih let, ko so se zvrstili številni politično motivirani sodni procesi.[11]

10 Ibid., 26–32, 127–28; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, 9, 25, 196; Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946*, 28–34; Deželak Barič, »Preparations of the Communist Party of Slovenia for the Takeover of Power 1944–1945,« 129.

11 Deželak Barič, »Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945,« 382–86; Mikola, *Rdeče* nasilje, 235–47; Melik in Jeraj, »Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945,« 449–64; Koncilija, *Politično sodstvo*, 158–316; Tamara Griesser Pečar, *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960* (Ljubljana: Družina, 2005); Roman Ferjančič in Lovro Šturm, *Brezpravje: slovensko pravosodje po letu 1945* (Ljubljana: Nova revija, 1998); Vodušek Starič, »Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu,« 139–54.

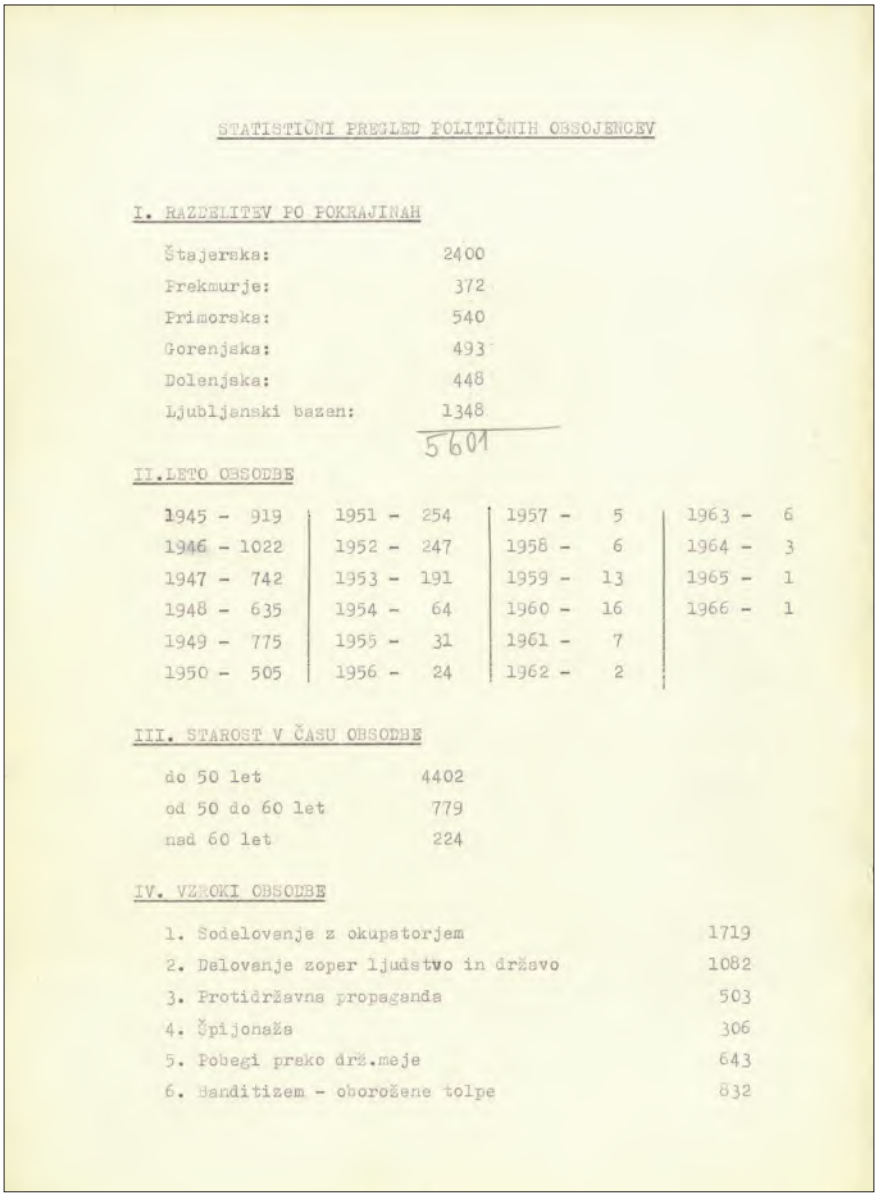

STATISTIČNI PREGLED POLITIČNIH OBSOJENCEV

I. RAZDELITEV PO POKRAJINAH

Štajerska:	2400
Prekmurje:	372
Primorska:	540
Gorenjska:	493
Dolenjska:	448
Ljubljanski bazen:	1348
	5601

II. LETO OBSODBE

1945 – 919	1951 – 254	1957 – 5	1963 – 6
1946 – 1022	1952 – 247	1958 – 6	1964 – 3
1947 – 742	1953 – 191	1959 – 13	1965 – 1
1948 – 635	1954 – 64	1960 – 16	1966 – 1
1949 – 775	1955 – 31	1961 – 7	
1950 – 505	1956 – 24	1962 – 2	

III. STAROST V ČASU OBSODBE

do 50 let	4402
od 50 do 60 let	779
nad 60 let	224

IV. VZROKI OBSODBE

1. Sodelovanje z okupatorjem	1719
2. Delovanje zoper ljudstvo in državo	1082
3. Protidržavna propaganda	503
4. Špijonaža	306
5. Pobegi preko drž.meje	643
6. Banditizem – oborožene tolpe	832

Slika 1: Statistični pregled političnih obsojencev (vir: ARS, SI AS 1931, t. e. 1067a).

Kazenske ustanove so postale pomemben del represivnega aparata in so aktivno sodelovale pri obračunavanju z dejanskimi in potencialnimi nasprotniki novega političnega sistema.[12] Veliko obsojencev, ki so v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne prestajali kazen odvzema prostosti, je bilo namreč obsojenih iz političnih razlogov. Novi kazenski predpisi in ohlapna opredelitev kaznivih dejanj so oblasti omogočali proste roke pri pregonu posameznikov, za katere je menila, da jo ogrožajo.[13] Oblast sama je pripornike in obsojence delila na »politične« in »kriminalne« (slednji so zagrešili tako imenovana splošna ali obča kazniva dejanja), kar se vidi v poročilih oddelka za kazenske zavode in statistikah obsojencev.[14] Izvajanje kazni je spremljalo fizično in psihično nasilje, ki so ga občutili zlasti tisti posamezniki, ki so bili obsojeni iz političnih razlogov.

Pristojnost nad kazenskimi ustanovami neposredno po koncu vojne

Ozna je ob koncu vojne »*zasedla sedeže sovražnih obveščevalnih in policijskih organizacij, zasegla in zavarovala arhive ter pričela z aretacijami agenture in sovražnih elementov,*«[15] kar so ji omogočili vnaprej pripravljeni seznami in gradivo.[16] Glavna naloga nove oblasti je bila namreč »*ohraniti*

12 Več o tem glejte: Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*.

13 Politično motivirani sodni procesi proti nasprotnikom novega sistema so se začeli že poleti 1945 pred vojaškimi sodišči in sodišči slovenske narodne časti. Sicer pa je bilo veliko političnih obsojencev obsojenih na podlagi *Zakona o kaznivih dejanjih zoper narod in državo*, ki je kot kaznivo opredelil vsako ravnanje, ki bi ogrožalo obstoječo državno ureditev, enakopravnost in bratstvo jugoslovanskih narodov ter ljudsko oblast. Prav tako so lahko bili obsojeni na podlagi *Zakona o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže* in še nekaterih drugih zakonov. Glejte: Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 10–12; Mikola, *Rdeče nasilje*, 237, 248–50, 321–30.

14 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, 1; t. e. MNZ/13, a. e. 620, Številčni pregled prihoda obsojencev v kaz. poboljš. ustanove na teritoriju LR Slovenije v letu 1948 podeljeni številčno na politične in kriminalne; SI AS 1931, t. e. 1067a, Statistični pregled političnih obsojecev; SI AS 1267, kartoni političnih obsojencev; Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 10–12.

15 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/2, Služba državne varnosti (Ozna) od ustanovitve do 9. maja 1945, 131.

16 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/2, Služba državne varnosti (Ozna) od ustanovitve do 9. maja 1945, 131; Albert Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma: pričevanje Alberta Svetine* (Ljubljana: Nova obzorja, 2004), 198.

pridobitve osvobodilnega boja« oziroma revolucije.[17] Pri tem je pomembno vlogo odigrala prav Ozna, ki je

> […] morala skrbeti za likvidacijo ostankov okupatorskih, belogardističnih in drugih tolp ter skrivačev, preprečiti špijonsko in intervencionistično delovanje klera ter ostankov meščanskih strank, povezanih preko emigracije z zahodnimi obveščevalnimi službami, zavarovati pred tujo agenturo organe oblasti, državno upravo in važne gospodarske organizacije […] Potrebno je bilo takoj ukrepati proti vojnim zločincem, sodelavcem okupatorja, domačim izdajalcem, proti tistim, ki so gospodarsko sodelovali z okupatorjem in tistim, ki so omadeževali slovensko narodno čast.[18]

Vodenje kazenskih preiskav proti političnim osumljencem ter njihova aretacija je spadala v pristojnost Ozne, tudi po prehodu iz vojaškega na redno sodstvo.[19] V aretacijo političnih osumljencev ni smela posegati niti Narodna milica, ki je imela le pristojnost prijave pristojnemu organu Ozne. Kaj sodi med politične zločine, so opredeljevala navodila Narodni milici. Mednje so šteli vsa dejanja, ki so ogrožala obstoječo državno ureditev in temeljne pridobitve narodnoosvobodilnega boja, zlasti protidržavno propagando, širjenje alarmantnih vesti ter širjenje rasne, verske in narodne mržnje.[20]

17 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/3-a, Organizacijska struktura in kadri OZNE – UDV za Slovenijo 1945–1947, 4.

18 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/3-a, Organizacijska struktura in kadri OZNE – UDV za Slovenijo 1945–1947, 4.

19 Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946*, 257–62, 282; Mikola, *Rdeče nasilje*, 238–47. Naloge v preiskovalnem postopku proti političnim osumljencem je nato prevzela Uprava državne varnosti (Udba), kot se je civilni del Ozne imenoval od marca 1946. Take razmere so se nadaljevale do začetka petdesetih let, ko je prišlo do prvih sprememb tako v kaznovalni politiki kot v sistemu izvrševanja kazni.

20 Vodušek Starič, *Prevzem oblasti 1944–1946*, 282; Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 11.

Slika 2: Prihod partizanske vojske v Ljubljano 9. maja 1945. V ozadju je Slavija, kamor se je dan kasneje naselilo vodstvo Ozne za Slovenijo (foto: Karol Holynski, vir: Slovenski etnografski muzej).

Maja 1945 je Ozna prevzela vse predvojne okrožne in okrajne zapore, mnoge od katerih so med vojno uporabljale okupacijske oblasti. Največji zapori Ozne so bili v Ljubljani (neposredno po koncu vojne je upravljala s centralnimi zapori na Poljanskem nasipu in s sodnim zaporom na Miklošičevi), zapore je imela tudi v vsakem večjem slovenskem mestu, med drugim v Mariboru (v nekdanji moški kaznilnici), Celju (v Starem piskru), na Ptuju, v Begunjah na Gorenjskem (v nekdanji ženski kaznilnici) in v Novem mestu.[21] Posledica množičnih aretacij neposredno po koncu vojne je bila, da so se zapori hitro polnili. »*Sodnijski zapori na Miklošičevi so bili prepolni,*« a v njih niso bili zaprti »*posebno pomembni ali zanimivi zaporniki,*« je v spominih zapisal Albert Svetina.[22] Te so prepeljali na

21 Milko Mikola, *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951* (Ljubljana: Nova obzorja, 2016), 19–25; Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 199; ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9.

22 Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 199.

Poljanski nasip.[23] Čeprav je bil v Ozni, Svetina navaja, da ni vedel vsega, kar se je dogajalo v njenih zaporih, saj ni imel pravice dostopa do njih. »*Ker so bili zapori konspirativni, je bil tudi dostop omejen. Potrebno je bilo posebno dovoljenje in zaupanje pri Mačku in Sovjetih,*«[24] se je spominjal, kljub temu pa je lahko razbral, »*da so se v njih dogajale strašne stvari*«.[25] Poleg omenjenih so obstajale tudi tajne lokacije, ki jih je Ozna uporabljala v preiskovalnem postopku zoper politične osumljence. O njih je malo znanega. Največkrat se omenja tajni zapor v kleti Slavije v Ljubljani.[26]

Na ozemlju Slovenije je bilo prav tako ustanovljenih več taborišč, kamor so internirali vojne ujetnike, vrnjene vojake in civiliste, tiste, ki so bili osumljeni sodelovanja z okupatorjem, ter pripadnike nemške narodne manjšine, ki so jih nameravali izgnati. Nekatera taborišča so bila pod upravo Ozne (na primer v Šentvidu, Begunjah in Škofji Loki), druga pa pod upravo Korpusa narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ) oziroma vojske. Razmere v taboriščih so bile izjemno slabe – prenatrpanost, neprimerne higienske razmere, lakota, internirani so bili poleg tega deležni najrazličnejših oblik fizičnega in psihičnega nasilja. O krutem ravnanju z zajetimi domobranci, civilisti in pripadniki manjšin govorijo zlasti pričevanja.[27] Svetina je nekoliko podrobneje poznal razmere v taborišču v Šentvidu, saj je od tam odvažal dragocenosti, ki jih je Ozna zaplenila taboriščnikom, in prihajal po tiste ujetnike, ki so jih uporabljali kot delovno silo.[28] »*Taborišče je bilo ogromno; predvsem je bilo prenapolnjeno in dobro zastraženo.*«[29] Ker je v stavbi kmalu zmanjkalo prostora, so taborišče razširili na travnik. Taboriščnikov je bilo »*čez sto tisoč. Vse je bilo pomešano: vojaki in civilisti […] Ljudje so živeli v grozljivih okoliščinah. Za stranišče je bil samo en jarek, zato je tam zelo smrdelo. Dobivali so najslabšo hrano.*«[30]

23 Ibid.
24 Ibid., 198.
25 Ibid., 199.
26 ARS, SI AS 1931, MF III, št. 119, 206262; Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 199–200.
27 Mikola, *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*, 25–34; Mikola, *Rdeče nasilje*, 69–111; Miha Drobnič, »Delovanje taborišča Šentvid,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 2, št. 2 (2018): 89–114, DOI: https://doi.org/10.55692/d.18564.18.7; Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti*, 158–89; Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 242–45, 269–70.
28 Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 212–13.
29 Ibid., 212.
30 Ibid., 212–13.

Mnogi taborišč niso preživeli, saj so bili v poletnih mesecih leta 1945 usmrčeni brez sodnih postopkov. Nekateri so čakali na sojenje, le manjše število interniranih pa je bilo ob amnestiji avgusta 1945 izpuščenih na prostost.[31] Izvensodni poboji so potekali v tajnosti, a Svetina se je spominjal, da se je »[*p*]*o stopnicah in hodnikih v Slaviji […] javno govorilo, da je bilo do konca junija 1945 likvidiranih že okrog 40 tisoč ljudi. Takrat je bilo vse z mržnjo naperjeno proti sovražniku, proti beli gardi in drugim, ki so se bojevali ali delali proti partizanom. […] Taborišča likvidacij niso nikoli izvajala samostojno, ampak samo preko centralne Ozne za Slovenijo.*«[32] Ozna je pred tem vrnjene in zajete domobrance zasliševala in delala sezname. Zanimalo jo je, »*kje so bili, v katerih bataljonih in na katerih področjih. Ozna je iskala mrežo, v kateri so delovali. Iskali so mrežo sorodnikov in drugih ljudi in te so potem preganjali.*«[33]

Od septembra 1945 je upravo nad kazenskimi ustanovami v Sloveniji postopoma prevzelo republiško ministrstvo za notranje zadeve, medtem ko sta nadzor nad vojnimi ujetniki vojska in Ozna obdržali do pomladi 1946.[34] Prav tako je Ozna obdržala izključno pristojnost aretacije in preiskave političnih osumljencev.[35] V ta namen je še naprej vodila evidence političnih nasprotnikov; z njimi se je ukvarjal IV. odsek. Ta je leta 1945 pričel uvajati nov sistem informativnega kartotečenja, kjer so lahko našli vsako osebo, ki je bila kdaj v kartoteki Ozne. Operativne potrebe po novem sistemu so bile velike, saj so v različnih kartotekah dnevno preverjali čez sto oseb. Nov sistem kartoteke je obsegal naslednje kategorije: aktivni protinarodni elementi (2a), njihove zveze (2b), izregistrirani protinarodni elementi, to je tisti, ki naj bi prenehali s sovražnim delovanjem ali ki so jih zaradi pomanjkanja dokazov prenehali spremljati (2c), aretirani (3) in tiralice (4). Poleg tega so vodili še kartoteke pobeglih, repatriiranih in izseljenih oseb. Sistem kartotečenja je bil v nenehnem izpopolnjevanju, s prvim prečiščevanjem podatkov so začeli že leta 1946.[36] Od januarja 1946

31 Mikola, *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*, 25–34; Mikola, *Rdeče nasilje*, 69–111; Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 242–46, 272.

32 Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, 205.

33 Ibid., 207–08.

34 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2 (Ljubljana: Državni sekretariat za notranje zadeve LRS, 1971), 202; ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9; Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 282.

35 Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 282.

36 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, Naloge in delo UDV v letih 1945, 1946 in 1947, 164–65.

sta pod IV. odsek spadala še odvzem prstnih odtisov in fototeka aretiranih. Poseben referat IV. odseka pa je v letih 1945 in 1946 organiziral kontrolo domače in mednarodne pošte ter imel možnost prisluškovanja vsakemu telefonskemu pogovoru v Ljubljani in Mariboru.[37]

Centralni zapori Ozne v Ljubljani

Centralni zapori Ozne na Poljanskem nasipu so bili glavni preiskovalni zapor za tiste posameznike, ki so bili osumljeni političnih kaznivih dejanj. Prostori nekdanje prisilne delavnice na Poljanskem nasipu so bili v zapor preurejeni v času druge svetovne vojne s strani nemškega okupatorja in ob sodelovanju domobranskih oblasti. Od januarja 1944 se je tam nahajal policijski zapor. V glavnem poslopju so bile poleg uprave zapora tudi celice. Celice so bile prav tako urejene v sosednji stavbi na Povšetovi ulici. Zapor je imel še poseben podzemni trakt z zasliševalnicami in celicami, ki je bil z rešetkastimi vrati in stražo ločen od ostalega dela zapora.[38]

Ozna je prostore na Poljanskem nasipu prevzela maja 1945, prvi priporniki so bili tja prepeljani 12. maja, in sicer iz ljubljanske jetnišnice (sodni zapor na Miklošičevi).[39] Šest ohranjenih knjig vsebuje sezname priprtih med 12. majem 1945 in 17. decembrom 1953, od tega se prve štiri knjige in del pete (do zaporedne številke 2990) nanašajo na leto 1945.[40] Vpisi od maja do avgusta 1945 kažejo, da so bili priprti zlasti tisti posamezniki, ki so jim očitali medvojno sodelovanje z okupatorjem in poraženimi domačimi enotami (med njimi veliko število tistih pripadnikov domobranskih enot, ki so bili ob koncu vojne aretirani oziroma so se sami predali, medtem ko velika večina tistih, ki so bili vrnjeni s Koroške, manjka). Prevladujejo

37 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, Naloge in delo UDV v letih 1945, 1946 in 1947, 166–67.

38 Damijan Guštin, *Za zapahi: prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006), 54–61.

39 ARS, SI AS 1931, t. e. 1069, Seznam pripornikov – baza sodišče Lj. – ki so bili poslani v Centralne zapore, Šentvid, itd., 1. knjiga.

40 ARS, SI AS 1931, t. e. 1069, Seznam pripornikov – baza sodišče Lj. – ki so bili poslani v Centralne zapore, Šentvid, itd., 1. knjiga; Seznam pripornikov – baza sodišče Lj. – ki so bili poslani v Centralne zapore, Šentvid, itd., 2. knjiga; Seznam pripornikov – baza sodišče Lj. – ki so bili poslani v Centralne zapore, Šentvid, itd., 3. knjiga; Seznam pripornikov v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo, 4. knjiga; Seznam pripornikov v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo, 5. knjiga; Seznam pripornikov v Centralnih zaporih UDV za Slovenijo, 6. knjiga.

prebivalci Ljubljane in njene okolice ter širšega dolenjskega in notranjskega zaledja. Prebivalcev drugih delov Slovenije in drugih delov Jugoslavije je manj, je pa vpisanih več pripornikov, ki so bili tuji državljani. Mnogi priporniki, ki so vpisani v prvih treh knjigah, so bili glede na podatke baze *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej*, ki jo pripravlja Inštitut za novejšo zgodovino, ubiti v izvensodnih povojnih pobojih.[41]

Delo Ozne je potekalo v popolni tajnosti, tako da o dogajanju in razmerah v centralnih zaporih največ izvemo iz spominskih zapisov. Takih, ki bi opisovali razmere v prvem povojnem letu, je malo. Svetina je zapisal: »*Za Ozno pomembnejše zapornike so takoj prepeljali na Poljanski nasip v t. i. prisilne delavnice. Glavni zapor v Ljubljani je bil zares oznovski, popolnoma izoliran. Ozna ga je imela trdno v svojih rokah. To je bil najstrožji zapor z bunkerji.*«[42] Ko je Ozna prevzela nekdanje prisilne delavnice, je stavbo preuredila, zlasti podzemni trakt, kjer je v strogi tajnosti uredila bunkerje.[43] »*Nihče ni smel vedeti, kaj se tam gradi. Najstrožji zapori so bili prav v podzemlju. Dostop v ta zapor pa so imeli samo tisti, ki so se ukvarjali z zasliševanjem. S Poljanskega nasipa je bilo nemogoče zbežati. Zaporniki se med seboj niso mogli videti; niti tedaj ne, ko so posameznike vodili na zaslišanja. Večji del je bil zapor pod zemljo in prilagojen življenju pod zemljo,*«[44] je menil Svetina. Centralni zapori so bili v mesecih po koncu vojne prepolni pripornikov: »*Ozna je delovala po kartoteki, ki jo je stalno dopolnjevala. Točno je vedela, koga je treba aretirati in zakaj,*«[45] je še zapisal Svetina.

Od 17. maja 1945 je bil upravnik centralnih zaporov Josip Pelko.[46] Na tem mestu je bil tudi ob koncu leta 1945, medtem ko je bil šef preiskovalne službe dr. Viktor Turnšek, zasliševalci pa Riko Kolenc, Lojze Dolenc, Maks Završnik, Stane Kimovec, Franc Štrubelj, Tone Tratnik in Franc Turk.[47]

41 Tadej Cankar, »Serija zaporne knjige v arhivskem fondu povojnih organov za notranje zadeve: vpisniki povojnih taborišč, priporov in zaporov v arhivskem fondu SI AS 1931 RSNZ SRS,« v: *Pravica do groba: Republika Slovenija in vojni grobovi: 5. poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč*, ur. Jože Dežman (Ljubljana: Družina, 2021), 119, 129–31.

42 Svetina, Od osvobodilnega boja do banditizma, 199.

43 Ibid.

44 Ibid.

45 Ibid., 208.

46 ARS, SI AS 1589/IV Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, 1945–1990, t. e. 3413, Pelko, Josip.

47 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/3-a, Organizacijska struktura in kadri OZNE – UDV za Slovenijo 1945–1947, 9.

V letu 1946 je prišlo do nekaterih organizacijskih sprememb. Ozna se je razdelila v dva dela – civilni in vojaški del. Civilni, ki se je preimenoval v Upravo državne varnosti (UDV), se je maja 1946 priključil ministrstvu za notranje zadeve, a je deloval popolnoma samostojno.[48] V tem času je prišlo do nekaterih sprememb tudi v organizaciji centralnih zaporov. 1. aprila je na mestu upravnika centralnih zaporov omenjen Roman Klešnik, kot njegov namestnik pa Janez Kočevar, medtem ko v preiskovalnem pododseku ni bilo sprememb.[49] S 1. junijem 1946 pa je Klešnika nasledil Riko Kolenc, medtem ko je sam postal njegov namestnik.[50]

Podatki o pripornikih v centralnih zaporih, ki so vpisani v četrti, peti in šesti knjigi, kažejo, da se je represija postopoma širila tudi na druge družbene skupine, ki so jim očitali nasprotovanje povojni oblasti (od pripadnikov narodnih manjšin do različnih idejnih nasprotnikov in privržencev pluralne politične ureditve ter tistih, ki so jih ujeli pri poskusu pobega v tujino).[51]

Postopek sprejema pripornikov lahko rekonstruiramo iz spominov tistih preživelih, ki so bili zaprti v kasnejših letih. Ob prihodu v centralne zapore so aretirane temeljito preiskali in jim odvzeli vse osebne predmete. Po hodniku, ki je vodil do njihove celice, so morali hoditi v tišini, saj noben pripornik ni smel videti drugega. Celice so bile opremljene z železno posteljo s slamarico, mizico in stolčkom, vrčem za vodo in »kiblo«.[52] Skozi večjo lino v vratih so prejemali hrano, skozi manjšo so jih opazovali pazniki in nadzirali, kaj delajo. Bunkerji, ki so se nahajali v podzemnih prostorih, so bili opremljeni le z leseno desko za ležanje brez odeje. Tam so bile razmere najslabše. Bili so brez dnevne svetlobe, tako da so pripomiki v njih izgubili občutek za čas.[53] Pripornike so običajno kmalu po aretaciji odpeljali na prvo zaslišanje, med posameznimi zasliševanji pa so jih zapirali v bunkerje. Metode zasliševanj so imele namen izsiliti priznanje. Pripornike so zasliševali ponoči, stoje ali pod lučjo, jim grozili in jih tudi pretepali. Podnevi so jim kratili počitek in spanec, pazniki so jih zato neprestano nadzirali skozi kukala v vratih celic. Zasliševanja so postajala vedno bolj ostra, hkrati pa so jim zmanjševali obroke hrane in cigaret ali jim odtegovali zdravniško pomoč. Z namenom, da bi izsilili priznanje, so jim podtikali

48 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 2.

49 ARS, SI AS 1931, t. e. 1556, a. e. 167, Stanje osobja oddelka OZNA za Slovenijo z dne 1. aprila 1946.

50 ARS, SI AS 1931, G–10–9, Zgodovina organov za notranje zadeve, I/3-a, Organizacijska struktura in kadri OZNE – UDV za Slovenijo 1945–1947, 37.

51 Cankar, »Serija zaporne knjige,« 120.

52 Vedro za opravljanje potrebe.

53 Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 114–16.

lažne dokumente in priznanja soobtoženih, dajali lažne obljube o znižanju kazni ali grozili z ukrepi proti družinskim članom.[54]

Kazenske ustanove v novi organizaciji državne uprave

Kot že omenjeno, je maja 1945 Ozna prevzela vse predvojne okrožne in okrajne zapore, medtem ko so bila taborišča deloma pod upravo Ozne in deloma pod upravo Knoja oziroma vojske. Republiško ministrstvo za notranje zadeve je maja 1945 večinoma prevzelo naloge notranje uprave nekdanje Dravske banovine, ki pa so bile »*prilagodene novim časom*«.[55] S 1. septembrom 1945 je po navodilu zveznega ministrstva za notranje zadeve v svojo upravo prevzelo še vse kazenske ustanove (zapore, kazenske zavode in taborišča).[56] Ministrstvu za notranje zadeve so hkrati priključili tudi oddelek za kazenske zavode, ki je pred tem spadal pod ministrstvo za pravosodje.[57] Oddelek je vodil in koordiniral delo vseh zaporov, kazenskih zavodov in delovnih taborišč na ozemlju Slovenije. Njegov prvi načelnik je postal Anton Krajšek. Oddelek je imel tri odseke: odsek za upravo kazenskih zavodov (šef Milan Juričev, nastopil 10. oktobra), odsek za uporabo delovne sile (šef Lojze Cerjak, nastopil 15. novembra) in odsek za vzgojo kaznjencev (šef Srečko Dimec, nastopil 5. novembra).[58]

Ministrstvo za notranje zadeve je kazenske ustanove večinoma prevzelo od Ozne. Do 15. oktobra je v svojo upravo prevzelo jetnišnico v Ljubljani, jetnišnico v Novem mestu, moško kaznilnico v Mariboru, taborišče Bresternica, taborišče Studenci in taborišče Kočevje. V omenjenih ustanovah se je takrat nahajalo skupno 2918 priprtih oseb.[59] Krajšek je v poročilu ob koncu leta 1945 navedel: »*Prevzelo se je tudi taborišče v Kranju ter taborišče v Teharjih in Teznem. Taborišče v Kranju se je oddalo v uporabo jugoslovanski armadi. Taborišče v Teznem se je razpustilo. Jetnišnico v*

54 Ibid., 116–23.

55 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 2.

56 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202; ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9.

57 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 2.

58 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 11; Shema po novem osnutku ustrojenja Ministrstva za notranje zadeve Slovenije; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 14, 202, 205.

59 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202.

Novem mestu smo prevzeli le deloma, ker je večino prostorov pridržala še OZNA. Enako je žensko kaznilnico v Begunjah prevzela od ministrstva za pravosodje OZNA.«[60] Novembra 1945 je ministrstvo za notranje zadeve Ozni prepustilo še zapore na Slovenski in Židovski ulici v Mariboru.[61]

Leta 1945 je oddelek za kazenske zavode izdal začasna navodila o izvrševanju kazni. Priloge so vsebovale kriminalno polo, zdravstveno polo, mezdno polo, vzgojno polo, polo o obnašanju in hišni red.[62] V skladu z novo organiziranostjo so za varovanje kazenskih ustanov in jetnikov skrbeli pripadniki Narodne milice. Prvi tečaji za miličnike so se začeli kmalu po koncu vojne. Šola, ki je že prej delovala na osvobojenem ozemlju, je bila razširjena s specialnimi tečaji, tečaji za splošno znanje, prometnimi tečaji in tečaji za kriminalno delo. Gojenci so bili večinoma nekdanji borci, člani narodne zaščite ali terenski sodelavci.[63]

Za varovanje jetnikov je bilo v letu 1945 zaposlenih okoli 300 miličnikov.[64] »*V mesecu oktobru smo glavno skrb polagali na izbiro primernega osebja za upravno in stražarsko službo,*«[65] je v poročilu navajal Krajšek in priznal, da so se soočali s pogosto menjavo osebja, saj »*nekateri funkcionarji uprav niso kazali dovolj razumevanja za službo v kazenskih ustanovah,*«[66] zaradi česar niso mogli vzpostaviti ustrezne discipline med pazniškim osebjem. Pazniškemu osebju so očitali nepravilnosti, kot so pajdašenje in pijančevanje s priporniki ter tihotapljenje pisem. Vse, ki niso pokazali dovolj zanimanja za službo, so zato vračali v vrste Narodne milice in od tam rekrutirali nov kader. Iz starega osebja kazenskih ustanov so sprejeli le manjše število paznikov, in sicer tiste, ki so bili zanesljivi pripadniki Osvobodilne fronte.[67] Stražje so začeli gledati tudi na izbiro vodilnih funkcionarjev in njihovo politično izgradnjo. »*Opazili smo nekako nesoglasje med vodilnimi funkcionarji in pazniškim osebjem tam, kjer je bilo še nekaj starega osebja iz stare Jugoslavije. To osebje se sklicuje na prejšnje prednosti v službi in na izkušnje v službi. Videli smo tudi, da stari pazniki novih niso uvajali v službo, temveč so svoje znanje prikrivali. To je bilo prav očitno v kaznilnici v Mariboru in v jetnišnici v Ljubljani,*«[68]

60 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202.
61 Ibid., 205.
62 Ibid., 204–5.
63 »Narodna milica – organ demokratične narodne oblasti,« *Slovenski poročevalec*, 27. 5. 1945, 4; Dn. F., »Pri gojencih šole Narodne milice,« *Slovenski poročevalec*, 12. 7. 1945, 3.
64 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202.
65 Ibid., 203.
66 Ibid., 203.
67 Ibid., 203, 207.
68 Ibid., 207.

so zapisali. Ministrstvo za notranje zadeve je najbolje ocenilo razmere v taborišču v Kočevju, »*kjer so samo novi ljudje*«, zato naj bi bilo posledično tudi sodelovanje funkcionarjev in stražarjev najboljše.[69] Novembra 1945 so za paznike ljubljanske jetnišnice organizirali 20-dnevni tečaj.[70] Oddelek za kazenske zavode je ocenil, da so kljub težavam od prevzema v septembru 1945 do konca leta dosegli skromen dosežek »*tako glede uprav kakor tudi glede internega poslovanja po ustanovah*«.[71]

Leta 1946 je prišlo do nekaterih sprememb v sistemu kazenskih ustanov. Januarja 1946 so se kaznilnica v Mariboru, jetnišnica v Ljubljani in jetnišnica v Novem mestu preimenovale v kazensko poboljševalne zavode, medtem ko so taborišča v Bresternici pri Mariboru, v Kočevju in na Teharjah postala zavodi za prisilno delo. Junija je bil ustanovljen še kazensko poboljševalni dom za ženske v Begunjah na Gorenjskem. Vse tri zavode za prisilno delo so do konca leta 1946 postopoma ukinili. Zavod za prisilno delo v Kočevju je bil ukinjen zaradi neprimernih higienskih in stanovanjskih razmer ter prehrambnih možnosti. Zavod za prisilno delo v Bresternici, kjer so bile nastanjene ženske, so ukinili zato, ker so nameravali vse ženske obsojenke skoncentrirati v Begunjah, obsojenci iz Teharij pa so bili premeščeni v kazensko poboljševalni zavod v Mariboru.[72] Na ozemlju Slovenije so tako ostali štirje kazensko poboljševalni zavodi, pri tistih v Ljubljani, Mariboru in Novem mestu so bili takrat tudi okrožni zapori. Poleg njih je v sistemu kazenskih ustanov leta 1946 delovalo še 27 okrajnih zaporov.[73] Pri tem poročilo o stanju v okrajnih in okrožnih zaporih za mesec september 1946 navaja, da jih je ministrstvo za notranje zadeve prevzelo šele pred kratkim, saj so bili do tedaj »*večinoma v upravi UDV za njene pripornike in so obsojenci izvrševali kazen vsi v kazensko-poboljševalnih domovih*«.[74] Po navedenih spremembah se je kazen odvzema prostosti do šestih mesecev praviloma izvrševala v okrajnih in okrožnih zaporih, višje kazni pa v kazensko poboljševalnih zavodih.[75]

69 Ibid.

70 Ibid., 206.

71 Ibid., 207.

72 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 33, Izvrševanje kazni, 14. 1. 1946; a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, 1; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 271–272.

73 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 33, Izvrševanje kazni, 14. 1. 1946; a. e. 43, Osnutek poročila za konferenco načelnikov oddelkov za izvrševanje kazni, 1; t. e. MNZ/13, a. e. 618, Delovno poročilo za leto 1947, 3. 1. 1948, 10–11; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 272–273; Mikola, *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji*, 65.

74 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 271.

75 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 9; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 276.

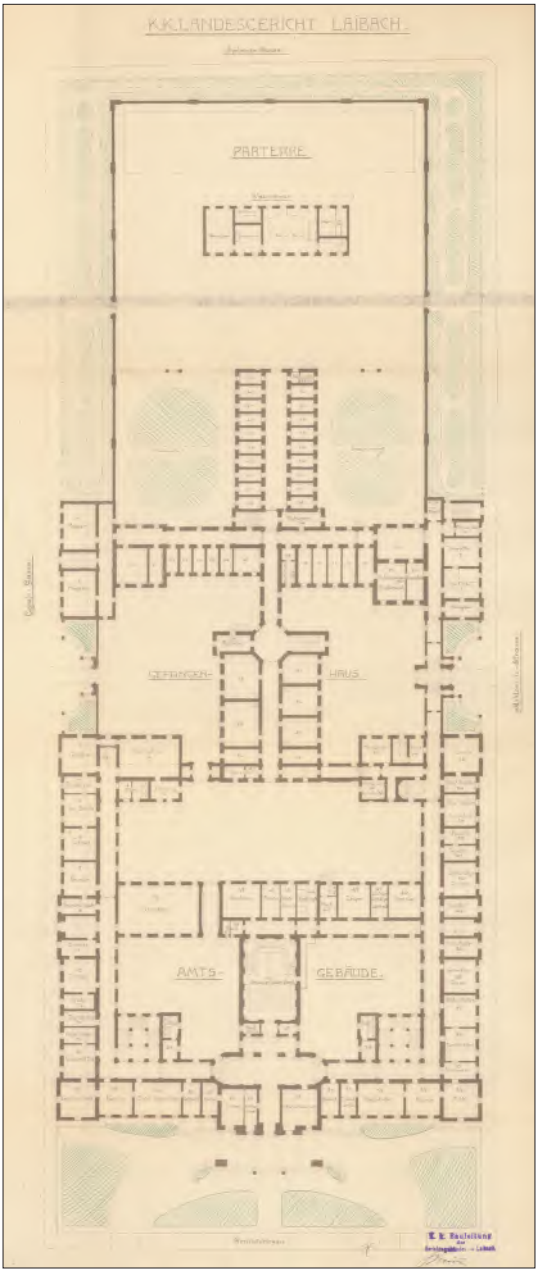

Slika 3: Tloris sodne palače in zapora na Miklošičevi v Ljubljani (vir: ZAL, SI_ZAL_LJU/0085/2, t. e. 28, a. e. 2.435).

Organizacijskih sprememb je bil deležen tudi oddelek za izvrševanje kazni. V začetku leta 1946 ga je še vedno vodil Krajšek, februarja pa je njegovo mesto prevzel Juričev.[76] Maja 1946 je prišlo do nove reorganizacije ministrstva za notranje zadeve, ko se je mu je priključila UDV.[77] Takrat je načelnik oddelka za izvrševanje kazni postal Turnšek, ki je na tem mestu ostal do maja 1962.[78]

Razmere v kazenskih ustanovah

V mesecih po koncu druge svetovne vojne so bile bivanjske razmere v kazenskih ustanovah izjemno slabe. Prav tako je bila neustrezna oskrba jetnikov, ki so bili povečini zelo izčrpani in v slabem zdravstvenem stanju. Tisti, ki so se v zaporih in taboriščih znašli neposredno po koncu vojne, so v času, ko je kazenske ustanove prevzelo ministrstvo za notranje zadeve, že nekaj mesecev živeli v nemogočih razmerah. Trpeli so fizično in psihično nasilje, bili so izčrpani in brez zadostne hrane, posledično pa so jih pestile tudi razne bolezni.[79] Najslabše v zdravstvenem smislu so bile razmere v ljubljanski jetnišnici, na Teharjah in v Kočevju, kjer »*se zdravniki ne brigajo posebno za zdravstveno stanje pripornikov*«.[80]

Poročila poleg zdravstvenih težav pripornikov izpostavljajo še veliko prostorsko stisko, velike težave pri preskrbi s hrano in pri preskrbi s kurivom za zimske mesece. V določenih primerih so bili prostori kazenskih ustanov poškodovani. V vojni so bile poškodovane stavbe v Mariboru in Novem mestu; kaznilnica v Mariboru je bila od bombnih napadov tako poškodovana, da je bil uporaben le manjši del. Ljubljanska jetnišnica je bila poškodovana v času eksplozije na železniški postaji v noči na 9. junij 1945, ko je popokalo veliko okenskih šip. Ponekod so bili priporniki nameščeni v

76 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-a, 65; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 266.

77 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 266; ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 2.

78 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-a, 68; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 266.

79 Glejte npr.: Mikola, *Rdeče nasilje*, 69–114; Jelka Piškurić in Neža Strajnar, *Skozi čas preizkušenj: politična zapornica Jelka Mrak Dolinar* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2017), 27–31; Drobnič, »Delovanje taborišča Šentvid,« 94–112.

80 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9.

barakah, v katerih ni bilo niti peči. Zato so ocenjevali, da omenjeni zavodi niso bili primerni za preživljanje zime.[81]

Nastanitvene zmogljivosti kazenskih ustanov niso bile namenjene tako velikemu številu jetnikov, ki so se tam znašli v mesecih po koncu vojne. V Ljubljanski jetnišnici, ki je bila zgrajena za 400 jetnikov, se je ob prevzemu septembra 1945 nahajalo kar 1198 jetnikov. Številčno stanje so do 15. oktobra nekoliko zmanjšali (nekaj jetnikov so premestili v karanteno, večje število pripornikov pa izpustili na prostost), a še vedno se je v jetnišnici nahajalo 896 oseb, kar je bil dvakratnik jetnišnične kapacitete.[82] V jetnišnici v Novem mestu se je v tem času nahajalo 123 jetnikov, v moški kaznilnici v Mariboru 534, v taborišču Bresternica 255, v taborišču Studenci 225, v sodnih zaporih v Mariboru 79, v taborišču Kočevje 310 in v taborišču Teharje 409.[83]

Celice kazenskih ustanov so bile zaradi velikega števila jetnikov prenatrpane. Sestri Jelka in Krista Mrak sta se spominjali, da je bilo v njuni celici v ljubljanski jetnišnici, kamor so ju julija 1945 premestili iz taborišča v Šentvidu, okoli 60 jetnic. Ob prihodu sta morali opraviti telesno preiskavo in odvzem prstnih odtisov, odvzeli so jima prtljago in osebne predmete. Razmere v celici so bile slabe. Jetnice so morale ponoči ležati tesno ena ob drugi, težave so jim povzročale številne bolhe in stenice. Soba je bila opremljena z enim lavorjem in vrčem z vodo, a vode ni bilo dovolj niti za pitje, kaj šele za umivanje. Prehrana je bila slaba in količinsko majhna. »Kibla« v kotu je služila za stranišče in se je ob velikem številu jetnic hitro napolnila.[84] Avgusta 1945 so ju premestili v drugo celico, kjer je bilo nastanjenih okoli 30 jetnic. Na slamaricah, ki so bile nameščene na železnih posteljah, so morale ležati po dve skupaj. Dnevni sprehod na dvorišču je trajal četrt ure; hoditi so morale v tišini, ena za drugo, pod budnim očesom paznic. Prav tako so se bale nočnih zasliševanj in maltretiranja s strani paznikov. So pa v tem času že lahko prejemale pakete s hrano, kar je bilo zaradi slabe jetnišnične prehrane zelo dobrodošlo.[85] Jeseni so ju zopet

81 Ibid., 9–10; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202; »Popis razbitih šip in opeke,« *Slovenski poročevalec*, 11. 6. 1945, 4; Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 138.

82 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9.

83 Ibid., 10; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 204.

84 Piškurić in Strajnar, *Skozi čas preizkušenj*, 17–31; Jelka in Krista Mrak, »Ko jastrebi prekrijejo nebo,« *Zaveza* 10, št. 1 (2000): 37; Jelka Mrak Dolinar, *Brazde mojega življenja* (Ljubljana: Družina, 2009), 101–2.

85 Mrak, »Ko jastrebi prekrijejo nebo,« 37–39.

selili. Celica, v kateri se je nahajalo okoli 20 jetnic, je bila nekoliko večja in bolje opremljena. Še vedno so ležale po dve skupaj na močno obrabljenih slamaricah, vsaka je dobila po eno odejo. Čez dan jetnice niso smele ležati na posteljah, zato so večinoma posedale po tleh. Obraz so si lahko umile v umivalniku v celici, zato so dolžnost praznjenja kible izkoristile tudi za to, da so se lahko nekoliko bolje umile in dobile vodo za pitje.[86]

V ljubljanski jetnišnici so v prvih mesecih po koncu vojne zabeležili tudi več primerov pegastega tifusa, zato so 87 jetnikov za tri tedne osamili v karanteni v taborišču Lanovž pri Celju. Ljubljanska jetnišnica je bila razkužena in prostori prebeljeni. Kletne prostore, ki so bili v času vojne predelani v zaklonišča, so znova predelali.[87] »*Pegavec v Ljubljani se je popolnoma zatrl, dasi je bila nevarnost, da se prenese na civilno prebivalstvo v mestu,*«[88] so zapisali v poročilu. Pegasti tifus se je pojavil tudi v Mariboru in do konca leta naj bi ga zatrli v taki meri, da ni bilo več nevarnosti, da bi se širil po okolici. Sicer pa zavod v Mariboru za druge bolne jetnike ni imel svoje bolnice, zato so jih oskrbovali v javnih bolnicah.[89]

Kljub temu da so jetniki živeli v neprimernih razmerah, so jih že takrat uporabljali pri različnih delih, ki so bila »*v splošno korist*«, ali v podjetjih, pri čemer so v poročilu ugotavljali, da so boljše razmere za zaposlovanje v Mariboru, medtem ko naj bi bil »*položaj v Kočevju prilično neugoden, ker ni primernih del*«.[90] Prvenstvena naloga kazenskih ustanov je bila, da organizirajo delo na tak način, da se delovna sila jetnikov izkoristi »*vsaj v približno isti meri kakor pri prostih delavcih z najnižjo mezdo*«.[91] Jetniki so bili zaposleni pri podjetjih, kot sta Gradis in Tekstilana Kočevje, in pri gradnji infrastrukture, na primer pri gradnji elektrarne na Mariborskem otoku. Pri tem je vidna težnja omenjenih podjetij, da bi jetnikom znatno znižala osebne dohodke. Temu je nasprotovalo ministrstvo za notranje zadeve, saj so se kazenske ustanove vzdrževale tudi iz teh sredstev. V Kočevju so bili jetniki zaposleni še pri različnih obrtnikih in pri mestnem odboru, v Mariboru pa pri okoliških kmetih. Jetniki iz novomeške jetnišnice so napravljali drva na Gorjancih, jetniki iz ljubljanske jetnišnice pa so bili v manjšem številu zaposleni v delavnicah zavoda.[92]

86 Ibid., 38; Mrak Dolinar, *Brazde mojega življenja*, 103–6.
87 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 202–3.
88 Ibid., 207.
89 Ibid., 203, 206–7.
90 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 9.
91 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 208.
92 Ibid., 205–8.

Prav tako so zavodi začeli organizirati prevzgojo pripornikov – dostavljali so jim dnevni in periodični tisk, medtem ko je oddelek za izvrševanje kazni izdelal teme za politične ure, določil dolžnosti funkcionarjev v kazenskih ustanovah in izdelal podrobnejša navodila za vzgojno delo.[93]

Ob koncu leta 1945 je bilo v kazenskih ustanovah, s katerimi je upravljalo ministrstvo za notranje zadeve, skupno 3397 jetnikov (preiskovancev in obsojencev). Od tega se jih je v kazenskem zavodu Kočevje nahajalo 426, v kazenskem zavodu Novo mesto 165, v moški kaznilnici Maribor 611, v sodnih zaporih v Mariboru 379, v kazenskem taborišču Studenci 518, v kazenskem taborišču Teharje 368 in v kazenskem zavodu Ljubljana 932.[94]

Velike težave z vzdrževanjem kazenskih ustanov so se zaradi pomanjkanja finančnih in drugih sredstev nadaljevale tudi v letu 1946; poročali so o prenatrpanosti, pomanjkljivi higieni in nezadostni prehrani.[95] Slabo je bilo zlasti stanje v zavodu za prisilno delo Kočevje, kjer so bili jetniki in jetnice nastanjeni v petih lesenih barakah. Ob njih so bile še barake z delavnicami, kuhinjo, pralnico, kopalnico, razkuževalnico in stranišči. Stanovanjski prostori so bili natrpani s posteljami in temni, saj so bila okna zaradi pomanjkanja šip zadelana. Strop je prepuščal vodo, sobe so bile polne stenic. Higiensko stanje v zavodu je bilo zaradi primitivno urejenih sanitarij in kopalnice izjemno slabo.[96] »*Zlasti so nehigijenična stranišča in nudijo v stanju, v kakršnem se danes nahajajo, najresnejšo opasnost epidemije zlasti ob toplejšem vremenu,*«[97] so poročali aprila 1946. Poleg tega je bilo občutno tudi pomanjkanje hrane; jetniki kruha sploh niso dobivali, le nekaj polente za zajtrk.[98] Težavo s prehrano so imeli tudi v drugih zavodih. V kazenskem zavodu Novo mesto je prostore kuhinje zasedla okrožna Ozna, zato so morali kuhinjo organizirati v zasilni lopi na dvorišču, ki je lahko

93 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 1, Poročilo o delu za čas od 12. 5. 1945 do 15. 10. 1945, 10; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 208–209.

94 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1945, II/2, 210–212.

95 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 1–7; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 273.

96 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 4.

97 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 4.

98 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 4.

preskrbela do največ 130 porcij.[99] Prehrana je bila količinsko nezadostna tudi na Teharjah in v Mariboru.[100]

Kazensko poboljševalni zavodi so se morali vzdrževati iz lastnih sredstev. V letu 1946 so zavodi organizirali različne delavnice (čevljarske, krojaške, mizarske, šiviljske, pletilske, ključavničarske, pletarske), kjer so opravljali dela zlasti za hišne potrebe, pa tudi za zunanje stranke, zlasti za državna in zadružna podjetja. Zavodi so z agrarno reformo prav tako dobili kmetijska posestva, kjer so pridelovali hrano za obsojence in pazniško osebje. Obsojenci so bili polno zaposleni v delavnicah in na kmetijskih posestvih, a dohodki niso bili dovolj veliki, da bi krili izdatke. Delavnice niso bile ustrezno opremljene, primanjkovalo jim je strojne opreme in materiala za delo. Kmetijska posestva pa so imela težave zaradi pomanjkanja živine in gnojil, dodatno jih je prizadela še suša.[101] Ker so izdatki za prehrano obsojencev v znatni meri presegali dohodke kazenskih ustanov, so v poročilu zapisali, da ministrstvo za notranje zadeve takratnega stanja v prehrani »*ne bo moglo vzdržati, če ne bo prejelo pomoči s strani zveznega ministrstva*«.[102]

Proizvodnja delavnic se je počasi večala in novembra 1946 so se vse obrtne delavnice združile v samostojno organizirano Državno obrtno podjetje Slovenije (DOPS), ki je delovalo pod nadzorom posebnega odseka oddelka za izvrševanje kazni.[103] Pri tem je ministrstvo za notranje zadeve zatrjevalo, da namen zavodov ni »*kopičiti materijelnih dobičkov*« na račun obsojeniške delovne sile, »*temveč leži težišče v prevzgojnem delu, s katerim privedemo obsojenca do tega, da uvidi svojo zablodo*«.[104] A podatki o zaposlenosti jetnikov kažejo, da je bil gospodarski moment še kako pomemben. Obsojence, ki so predstavljali poceni delovno silo, je oblast izkoristila pri projektih povojne obnove in pri izpolnjevanju petletnega

99 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 3.

100 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 6–7.

101 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 10; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 273–74, 277.

102 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 273.

103 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 10; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 282–83.

104 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 10.

plana. V izjemno težkih pogojih so morali opravljati najtežja fizična dela, pri čemer so bivali v neprimernih razmerah, brez ustrezne oskrbe, prejemali so zgolj skromno prehrano.[105]

Glede na poročilo ministrstva za notranje zadeve namen kazenskih ustanov ni bil zgolj izvrševanje kazni odvzema prostosti, temveč priprava na življenje po prestani kazni. Pri tem je bil glavni cilj prestajanja kazni »*prevzgoja obsojenca v duhu predanosti domovini in v pravem odnosu do države, družbe in dela*«.[106] Za najuspešnejše prevzgojno sredstvo so šteli fizično delo, ki so ga dopolnjevale druge oblike prevzgojnega dela. Kazensko poboljševalni zavodi so v večji meri kot v preteklem letu organizirali kulturno-prosvetno delo, ki ga je v vsakem zavodu vodil upravnik ali njegov pomočnik. Obsojenci so morali v vsakem zavodu »izvoliti« kulturno-prosvetni odbor, v katerem naj bi sodelovali tisti, ki so s svojim delom pokazali, da so uspešno osvojili pravilen odnos do družbe in dela. V zavodih so bile organizirane politične ure, predavanja in ogledi filmov, organizirali so orkestre in pevske zbore ter z njimi sodelovali na zavodskih kulturnih prireditvah, prejemali so dnevni in periodični tisk ter si izposojali knjige iz zavodskih knjižnic. Vsak zavod je izdajal svoj mesečnik, v katerem so predstavljali življenje v zavodu. Več pozornosti so namenjali tudi fizkulturi in šahu.[107] Kljub navedenemu ministrstvo za notranje zadeve s kulturno-prosvetnim delom v kazenskih zavodih leta 1946 ni bilo zadovoljno. Največja težava je bilo pomanjkanje ustreznega predavateljskega in vzgojnega kadra. V vseh zavodih skupaj so izvedli le 147 predavanj, in sicer 97 političnih in 50 strokovnih, ter organizirali tri kulturno-prosvetne prireditve.[108] Že aprila 1946 so ob pregledu kazensko poboljševalnih zavodov zapisali, da je potrebno prevzgojo jetnikov na novo organizirati, pri čemer so poudarili zlasti primerno izbiro upravnega osebja. Menili so namreč, da bo »*le potom pravilne in skrbne vzgoje zapornikov […] mogoče doseči, da ne postanejo kazensko poboljševalni zavodi žarišča in visoke šole reakcije,*«[109] kar kaže, da je bil cilj omejiti vpliv političnih nasprotnikov.

V kazenskih ustanovah so se tudi v letu 1946 nadaljevale večje težave s pazniškim kadrom. Primanjkovalo jim je ustreznih paznikov iz vrst

105 Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 133–231.

106 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 9.

107 ARS, SI AS 1931, t. e. 1440, a. e. 2, Letno poročilo leto 1946, Poročilo o delu ministrstva za notranje zadeve VLRS /od osvoboditve do danes/, 10–11; *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 278–79.

108 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 279–280.

109 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 7–8.

Narodne milice, zaradi različnih nepravilnosti so kader pogosto menjali, tako da pazniška delovna mesta nikoli niso bila v celoti zasedena. Dodatne težave jim je povzročalo veliko število preiskovancev.[110] Kot posledico so zabeležili več pobegov ob priložnostih, ko so obsojenci delali izven kazenskih ustanov, »*bodisi po krivdi paznikov, bodisi zato, ker so pazniki vsled stalne službe preutrujeni*«.[111] Zato je ministrstvo za notranje zadeve ugotavljalo, »*da je stanje še vedno močno kritično, da kadri še ne razumejo povsem pomena notranje uprave in njene vloge v novi državi, da pa je pričakovati dobre rezultate prav zaradi spojitve z UDV, s pomladitvijo kadrov in s poglobitvijo stikov s terenom*«.[112] Marca 1946 je imel kazenski zavod v Novem mestu 15 paznikov, ki so opravljali tudi stražarske posle, zavod za prisilno delo Kočevje 19 paznikov stražarjev, kazenski zavod v Teharjah poveljnika paznikov in 20 paznikov, medtem ko so stražarsko službo opravljali pripadniki Knoja. Le kazensko poboljševalni zavod v Ljubljani naj bi imel zadostno število paznikov stražarjev.[113]

Za disciplinske prestopke zoper hišni red so jetnike kaznovali. Kaznovalna politika v kazenskih zavodih je bila v rokah upravnika in njegovega pomočnika ter pogosto prepuščena njuni samovolji. Najhujša disciplinska kazen je bila osamitev v bunkerju, ki je uradno trajala od pet do štirinajst dni, neuradno pa lahko tudi dlje. Del kaznovalne politike je bilo prav tako premeščanje iz celice v celico ali iz ene kazenske ustanove v drugo. Kazni za manjše prestopke pa so bile odvzem paketov, pošte, zmanjšanje obrokov hrane in večanje delovnih obveznosti. Pazniki so lahko pri tem z jetniki ravnali po svoji volji. Politični obsojenci so bili praviloma deležni strožje obravnave; pogosteje so bili kaznovani z osamitvijo, onemogočali so jim stike z domačimi, jim odrekali zdravniško pomoč in sprehode. Jetniki so se bali tudi tako imenovanih cinkarjev, ki so jih vodstvo zavoda in pazniki pridobili za prisluškovanje in provociranje.[114]

Ob koncu leta 1946 je bilo v vseh kazensko poboljševalnih zavodih 1959 obsojencev in 353 obsojenk, od tega jih je bilo kar 1636 obsojenih za politična kazniva dejanja in 675 za kriminalna kazniva dejanja.[115]

110 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 280.
111 Ibid., 281.
112 Ibid., 280–81.
113 ARS, SI AS 1267, t. e. MNZ/1, a. e. 13, Poročilo Komisije za pregled kazenskih in poboljševalnih zavodov v Sloveniji, 3. 4. 1946, 2–7.
114 Prim. Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 165–71.
115 *Zgodovina organov za notranje zadeve*, 1946, II/3-b, 281.

Zaključek

Ureditev kazenskih ustanov, ki je bila začrtana v letu 1946, se do začetka petdesetih let ni bistveno spreminjala. Daljše kazni odvzema prostosti so obsojenci še naprej prestajali v štirih kazensko poboljševalnih zavodih, ki so se od leta 1948 imenovali kazensko poboljševalni domovi. Konec junija 1948 so ženske obsojenke preselili iz Begunj v Rajhenburg. Okrožna zapora sta še naprej delovala v Mariboru in Celju, medtem ko jih na sedežih okrožnih sodišč v Ljubljani, Postojni in Novem mestu ni bilo. Prav tako se je zmanjšalo število okrajnih zaporov. Bilo jih je 23, pri čemer jih ni bilo pri odsekih za notranje zadeve okrajnih ljudskih odborov Ljubljana okolica, Maribor okolica in Celje okolica. Leta 1949 je bila izvedena nova tipizacija okrožnih in okrajnih zaporov glede na število pripornikov in povprečno število obsojencev, ki so v njih prestajali kazen (predvidene so bile štiri kategorije zaporov, A, B, C in D, glede na število pripornikov in povprečno število obsojencev, ki so v njih prestajali kazen).[116] Zaporov tipa A in B v Sloveniji takrat ni bilo, nekdanji oblastni zapor v Mariboru je postal zapor tipa C, dotedanji okrajni zapori pa so postali zapori tipa D.[117] Leta 1949 so poleg tega začeli ponovno ustanavljati delovna taborišča, in sicer taborišča za poboljševalno delo in taborišča za družbeno koristno delo. To je bila posledica spora z Informbirojem in obračuna z notranjimi sovražniki, ki mu je sledil.[118]

Opisane razmere v kazenskih ustanovah so se nadaljevale do prve polovice petdesetih let. Takrat je začela postopoma popuščati najhujša represija nad političnimi nasprotniki, posledično pa se je začela spreminjati tudi kaznovalna politika. V drugi polovici tega desetletja se je začel postopoma spreminjati način prestajanja kazni, do večjih sprememb pa je prišlo v šestdesetih letih. Takrat so kazenski zavodi zopet prišli v pristojnost ministrstva za pravosodje, pri delu z obsojenci pa so začeli uvajati moderne penološke pristope.[119]

116 Čoh Kladnik in Piškurić, *Kazen naj obsojenca prevzgoji*, 51–54.

117 Ibid., 53–54. Zapor tipa A je bil v sklopu KPD Ljubljana organiziran leta 1950.

118 Ibid., 13, 29, 83–89.

119 Ibid., 231; Jelka Piškurić, »Ženski zapor na Igu, 1956–1967,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 7, št. 2 (2023): 155–77, DOI: https://doi.org/10.55692/d.18564.23.11.

FINANCIRANJE

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Članek temelji na arhivskih virih in literaturi, navedenih v seznamu virov in literature.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 1267, Republiški upravni organi in zavodi za izvrševanje kazenskih sankcij v Sloveniji, 1945–1984.

SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2006.

SI AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije, 1945–1990.

Časopisni viri

Slovenski poročevalec, 1945.

Tiskani viri

Zgodovina organov za notranje zadeve v SR Sloveniji, 1945–1952. Ljubljana: Državni sekretariat za notranje zadeve LRS, 1971, 1972.

Literatura

Applebaum, Anne. *Gulag: zgodovina sovjetskih taborišč*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2014.

Cankar, Tadej. »Serija zaporne knjige v arhivskem fondu povojnih organov za notranje zadeve: vpisniki povojnih taborišč, priporov in zaporov v arhivskem fondu SI AS 1931 RSNZ SRS.« V: *Pravica do groba: Republika Slovenija in vojni grobovi: 5. poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč*, ur. Jože Dežman, 117–133. Ljubljana: Družina, 2021.

Čoh Kladnik, Mateja in Jelka Piškurić. *Kazen naj obsojenca prevzgoji: kazenske ustanove v Ljubljani in okolici, 1945–1954*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024.

Čoh Kladnik, Mateja. *»Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2020.

Deželak Barič, Vida. »Preparations of the Communist Party of Slovenia for the Takeover of Power 1944–1945.« V: *1945 – A Break with the Past, A History of Central European Countries at the End of World War II*, ur. Zdenko Čepič, 123–140. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2008.

Deželak Barič, Vida. »Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945.« *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016): 367–398.

Dornik Šubelj, Ljuba. *Ozna in prevzem oblasti 1944–46*. Ljubljana: Modrijan, Arhiv Republike Slovenije, 2013.

Drobnič, Miha. »Delovanje taborišča Šentvid.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 2, št. 2 (2018): 87–116, DOI: https://doi.org/10.55692/d.18564.18.7.

Ferjančič, Roman in Lovro Šturm. *Brezpravje: slovensko pravosodje po letu 1945*. Ljubljana: Nova revija, 1998.

Griesser Pečar, Tamara. *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, 2005.

Guštin, Damijan. *Za zapahi: prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Koncilija, Žiga. *Politično sodstvo: sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Melik, Jelka in Mateja Jeraj. »Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945.« *Studia Historica Slovenica* 16, št. 2 (2016): 449–464.

Mikola, Milko. *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951*. Ljubljana, Nova obzorja, 2016.

Mikola, Milko. *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2012.

Mrak, Jelka in Krista Mrak. »Ko jastrebi prekrijejo nebo.« *Zaveza* 10, št. 1 (2000): 31–44.

Mrak Dolinar, Jelka. *Brazde mojega življenja*. Ljubljana: Družina, 2009.

Piškurić, Jelka in Neža Strajnar. *Skozi čas preizkušenj: politična zapornica Jelka Mrak Dolinar*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2017.

Piškurić, Jelka. »Ženski zapor na Igu, 1956–1967.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 7, št. 2 (2023): 149–190, DOI: https://doi.org/10.55692/d.18564.23.11.

Previšić, Martin. *Zgodovina Golega otoka*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2021.

Svetina, Albert. *Od osvobodilnega boja do banditizma: pričevanje Alberta Svetine*. Ljubljana: Nova obzorja, 2004.

Vodušek Starič, Jera. »Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 32, št. 1/2 (1992): 139–154.

Vodušek Starič, Jera. *Prevzem oblasti 1944–1946*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

Penal Institutions after the End of the Second World War and Their Role in the Persecution of Political Opponents

Summary

The article presents the formation of the system of penal institutions during the first year after the end of the Second World War and their role in persecuting political opponents of the new communist authorities. In the post-war period, penal policy and the mode of sentence enforcement were an important indicator of social structures and power relations. Penal institutions became part of the post-war repressive apparatus, which the Communist Party used in the process of consolidating its power and persecuting individuals it considered a threat.

Among convicts who served sentences of liberty deprivation in the first decade after the end of the Second World War, many had been convicted for political reasons. Such convicts were blamed for trying to overthrow the existing state regime or threatening the equality and brotherhood of Yugoslav nations and the people's authority as core accomplishments of the national liberation struggle. The authorities themselves categorized prisoners and convicts as "political" or "criminal," as can be seen in reports by the department for penal institutions and in convict statistics.

Organizational changes in managing penal institutions started as early as May 1945 and hinted at the role of penal institutions in the post-war repressive apparatus. At the end of the war, all pre-war district and local prisons, many of which had been used by the occupation authorities during the war, were first taken over by the Department of National Security (OZNA). Starting in September 1945, the administration of penal institutions was gradually taken over by the Slovenian ministry of internal affairs, whereas prisoners of war remained under the control of the army and OZNA until the spring of 1946. Likewise, OZNA kept exclusive competence for arresting and investigating political suspects. In 1946, there were some changes in the system of penal institutions. Four correctional facilities were established in Slovenia: in Ljubljana, Maribor, Novo Mesto and Begunje na Gorenjskem. Three of those also housed district prisons;

in addition, there were 27 local prisons in the system of penal institutions. The arrangement of penal institutions set out in 1946 saw no significant changes until the early 1950s.

Penal institutions were characterized by extremely poor living conditions and a severe shortage of space due to a high number of prisoners. The enforcement of sentences was accompanied by physical and psychological violence, which was experienced particularly by individuals convicted for political reasons. Such conditions endured until the early 1950s, when the first changes in both penal policy and the sentence enforcement system took place.

1.01 izvirni znanstveni članek
DOI: 10.55692/D.18564.26.6
CC BY-NC-ND 4.0

Branimir Furlan*

Odvračanje kot iluzija ali uporaben koncept obrambe majhnih držav? Študija primera osamosvojitve Slovenije

Izvleček

Prispevek obravnava problematiko udejanjanja koncepta odvračanja od napada na majhne države v praksi. Avtor na podlagi študije primera slovenske osamosvojitve opozarja na nekatere izzive uspešnega odvračanja v praksi ter postavlja vprašanje o smiselnosti vztrajanja na konceptu odvračanja v nacionalno-varnostnih in obrambnih strategijah v okoliščinah, kjer je majhna verjetnost njegovega uspeha. V odgovoru na vprašanje izpostavlja slovenske izkušnje, predvsem iz vojne za Slovenijo, kjer je uporabljena strategija onemogočanja odvrnila agresorja od nadaljevanja vojne. Naučene lekcije so lahko uporabne za spoprijemanje majhnih držav z vojaškimi grožnjami v sodobnem času.

KLJUČNE BESEDE: *osamosvojitev Slovenije, vojaška strategija, odvračanje, onemogočanje, vojna za Slovenijo*

* Doc. dr. Branimir Furlan, brigadir Slovenske vojske v pokoju, član akademskega zbora Fakultete za državne in evropske študije Nove univerze, branimir.furlan@fds.nova-uni.si, ORCID: 0009-0008-5232-9533.

Abstract

The article discusses the problems of implementing the concept of deterrence against attacks on small countries. Based on a case study of the Slovenian independence process, the author points out some of the challenges of successful deterrence in practice and questions the usefulness of insisting on the concept of deterrence in national security and defence strategies in circumstances where its success is unlikely. In response to this question, he highlights the Slovenian experience, particularly from the war for Slovenia, where the strategy of denial succeeded to deter the aggressor from continuing the war. The lessons learned can be useful for small countries facing military threats in the modern era.

KEYWORDS: *Slovenian independence, military strategy, deterrence, denial, war for Slovenia*

Uvod

Odvračanje je eden od obrambnih konceptov države, ki sledi staromodni modrosti, da je največja veščina vojskovanja doseči tisto, kar želimo, na način, da sploh ne pride do spopada. Pripisujemo jo Sunziju, ki je pravil, da »*vešč strateg premaga sovražnika brez boja*«.[1] V sodobnem pogledu ga lahko razumemo kot strateški koncept, ki v konvencionalnem smislu preprečuje napad na državo oziroma agresijo z oboroženo silo, v širšem pa gre za preprečevanje različnih sovražnih dejavnosti, ki lahko škodujejo nacionalnim varnostnim interesom in ciljem. Zato ni neobičajno, da je odvračanje sestavni del mnogih varnostnih, obrambnih in vojaških strategij manjših držav. Pri čemer ne gre le za tradicionalno vojaško držo, temveč za sinhronizirane učinke v različnih domenah (npr. kibernetski, kopenski, pomorski, vesoljski idr.).[2]

Države, ki imajo močne konvencionalne sile, so gospodarsko močne in/ali imajo jedrsko orožje, imajo na voljo zmogljivosti za odvračanje z grožnjo posledic (odvračanje zaradi velike škode, ki jo bo utrpel napadalec). Manjše se k odvračanju zatekajo po načelu onemogočanja oziroma prepričevanja

1 John Minford, *Umetnost vojne* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009), 76.

2 Miha Plevnik in Pavel Vuk, »Navigating the Uncertainty of the Modern Environment: Multi-Domain Operations for the Defence of Small States,« *European Security* 35, št. 2 (2025): 332, pridobljeno 20. 4. 2026, https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09662839.2025.2540955.

nasprotnika, da ne bo dosegel svojega cilja, ker bo onemogočen v svoji nameri in ne bo mogel nikoli izkoriščati morebitne pridobitve ali pa bo pri tem »cena« večja od morebitne koristi. V Sloveniji je npr. odvračanje omenjeno v Resoluciji o strategiji nacionalne varnosti (RESNV-2) in temelji na »*ustrezni ravni nacionalnih zmogljivosti, aktivnem sodelovanju v kolektivnih ukrepih odvračanja ter uravnoteženju varnostno-obrambnih interesov v okviru Nata, Evropske unije, Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi in Organizacije združenih narodov ter drugih mednarodnih pobud in oblik sodelovanja*.«[3] Vojaška strategija Republike Slovenije, ki udejanja resolucijo, postavlja na prvo mesto med strateškimi vojaškimi cilji odvračanje z uporabo vojaške moči, »*ki bo učinkovito in uspešno povezana in podprta v nacionalno-varnostnem sistemu, Natu in EU*«.[4] Podoben pristop je moč zaslediti tudi v drugih manjših državah zavezništva, kot npr. v Estoniji, ki opredeljuje v Konceptu nacionalne varnosti odvračanje od vojaške agresije kot sestavino vojaške obrambe, pri čemer poudarja uporabo nacionalnih in zavezniških obrambnih zmogljivosti.[5] Države, ki niso članice obrambnih zavezništev, se pri odvračanju opirajo na lastne zmogljivosti, kot npr. Avstrija, ki v svoji varnostni strategiji med drugim navaja »*strategijo preprečevanja in obrambe*«.[6]

Opiranje na lastne zmogljivosti postaja vse bolj temeljna determinanta nacionalne obrambe tudi v Natu in zavezništvo za majhne države ni več tako samoumeven dejavnik uspešnega odvračanja. S spremembo varnostne politike ZDA, ki npr. v Strategiji nacionalne obrambe poudarjajo, da morajo zaveznice prevzeti lastno odgovornost za obrambo pred grožnjami, ki ne predstavljajo največjih groženj ameriškim interesom, pri čemer lahko računajo na ključno, vendar omejeno podporo ZDA.[7] Če zavezništvo ni več

3 *Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije 2019* (Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, 2020), 16, pridobljeno 29. 1. 2026, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/ReSNV2.pdf.

4 *Vojaška strategija Republike Slovenije 2024* (Ljubljana, Vlada Republike Slovenije, 2024), 6, pridobljeno 29. 1. 2026, https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/VS_10n_sprejeta_24_4_2024.pdf.

5 *National Security Concept of Estonia* (2023), 13, pridobljeno 29. 1. 2026, https://kaitseministeerium.ee/sites/default/files/documents/2026-04/eesti_julgeolekupoliitika_alused_eng_22.02.2023.pdf.

6 »Austrian Security Strategy 2024,« Federal Ministry European and International Affairs Republic of Austria, 24, pridobljeno 29. 1. 2026, https://www.bmeia.gv.at/en/european-foreign-policy/security-policy/.

7 *U.S. National Defence Strategy 2026* (Washington DC: Secretary of War, 2026), 18–19, pridobljeno 29. 1. 2026, https://media.defense.gov/2026/Jan/23/2003864773/-1/--1/0/2026-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY.PDF.

verodostojen dejavnik odvračanja, pomeni, da se v manjših državah lahko poraja vprašanje, ali je strateško odvračanje od vojaških groženj in agresije sploh možno oziroma smiselno.

Z vprašanjem smiselnosti uporabe koncepta odvračanja kot koncepta strategije[8] je povezano vprašanje njegove uspešnosti. Kako vemo, da deluje in izpolnjuje svoj namen? Ker odvračanje deluje v kognitivni domeni, je težko ugotavljati, ali sporočila, ki jih posredujejo odvračalna (obrambna) drža in aktivnosti, vzpostavljajo na nasprotni strani spoznanje o tem, da uporaba vojaške sile ni smiselna. Pomeni, da je možni agresor spoznal, da svojih ciljev ne more doseči ali bo zanje plačal preveliko ceno, kar sta temeljni sporočili strategije odvračanja. Nekateri menijo, da je v zgodovini najboljši primer odvračanja t. i. hladna vojna, ker v njenem času ni prišlo do jedrskega spopada oziroma je bilo jedrsko odvračanje uspešno. Prav tako ni prišlo do konvencionalnega vojaškega spopada med zahodnim in vzhodnim blokom. Izostanek spopadov sicer lahko potrjuje tezo o uspešnem odvračanju, vendar bi moralo biti pri tem dokazano tudi, da so obstajali načrti o agresiji. Za omenjena primera do sedaj še nihče ni dokazal obstoja takšnih načrtov.[9]

Namen tega prispevka je predstaviti udejanjanje koncepta odvračanja v praksi v času slovenske osamosvojitve. Cilj je odgovoriti na vprašanje, ali je koncept odvračanja za majhne države uporaben oz. ali gre morda le za iluzijo oziroma votel koncept v nacionalnih varnostnih in obrambnih strategijah.[10] Kako odvrniti vojaško posredovanje oziroma agresijo na Slovenijo in ali je odvračanje uspešno, sta bili možni vprašanji strategov v času osamosvojitve Slovenije v letih 1990 in 1991. Zapisov in izjav o konceptu odvračanja

8 Morda najboljše izhodišče za konceptualno razumevanje strategije predstavlja teorija Arthurja Lykkeja, ki govori o produktu ciljev, načinov in sredstev oziroma odnosu med cilji, načini in sredstvi. Na podlagi tega pristopa lahko vojaško strategijo definiramo kot načrt, ki predstavlja, kako se vojaška sredstva in koncepti (njihove) uporabe uporabljajo za doseganje vojaških ciljev. Glejte: Pavel Vuk, »Definiranje konceptov na primeru vojaške strategije,« *Sodobni vojaški izzivi* 20, št. 4 (2018): 64, 67.

9 Podobno meni Mueller glede jedrskega odvračanja. Opozarja na zmotno pripisovanje njenega pomena in se sklicuje na Mastnyja, ki je ugotovil, da je bilo jedrsko odvračanje »*irelevantno glede odvračanja od velike vojne, za katero sovražnik niti ni imel namere, da jo sproži*«. Glejte: John Mueller, »Nuclear Weapons Don't Matter. But Nuclear Hysteria Does,« *Foreign Affairs* 97, št. 6 (2018): 1–3.

10 V splošnem lahko razumemo strategijo kot »*tehtanje ciljev, konceptov in virov znotraj sprejemljivih meja tveganja z namenom, da bi prišli do najboljših mogočih rezultatov in rešitev*«. Glejte: Pavel Vuk, »Teoretični vidiki odnosa med strategijo in obrambnim planiranjem na varnostno-obrambnem in vojaškem področju,« *Sodobni vojaški izzivi* 18, št. 1 (2016): 18.

v virih in literaturi sicer ni in o njem sklepamo posredno na podlagi političnih, obrambnih in drugih aktivnosti. Podlaga za iskanje odgovorov na zastavljena vprašanja je raziskava, objavljena v monografiji *Vojaška strategija osamosvojitve Slovenije*,[11] v kateri avtor med drugim dokazuje uporabo koncepta odvračanja v času osamosvajanja Slovenije in obrambe njene samostojnosti. Gre za študijo primera, ki izhaja iz raziskave o tedanji vojaški strategiji. Avtor je na podlagi analize dejanj in aktivnosti ter pričevanj udeležencev osamosvajanja in vojne za Slovenijo s pomočjo induktivnega pristopa opredelil značilnosti vojaške strategije, ki je imela dvojen namen: (1) zaščititi proces osamosvojitve ter (2) zagotoviti suverenost, samostojnost in neodvisnost Slovenije.[12] Naučene lekcije so lahko eden od virov za razmislek o konceptu odvračanja za sodobne strategе, ki snujejo strategije za zagotavljanje nacionalne varnosti v spremenjenih geopolitičnih in varnostnih okoliščinah, kjer je uporaba vojaške sile vse bolj običajno orodje za doseganj nacionalnih ciljev, ko razpada mednarodni varnostni sistem in dosedanji varnostni mehanizmi ne delujejo, ko postaja težnja po razširitvi nacionalnega teritorija vse bolj legitimna notranjepolitična realnost in se na obrambna zavezništva ni moč več zanašati.

Teoretična izhodišča

Bartholomees pravi, da je odvračanje na splošno preprečevanje sovražne dejavnosti s pomočjo ustvarjanja strahu pred posledicami, pri čemer gre za grožnjo s kaznijo ali onemogočanje doseganja ciljev. Poudarja, da je ključno, da mora biti ena stran prepričana, da ima druga na voljo potrebne zmogljivosti in jih je tudi pripravljena uporabiti.[13] Lupovici v razlagi pogojev, ki morajo biti izpolnjeni za uspešno odvračanje, navaja tri pogoje: (1) zmogljivosti branilca, (2) verodostojnost grožnje in (3) posredovanje sporočila o grožnji izzivalcu. Prvi pogoj je izpolnjen, ko izzivalec prepozna, kakšna je »cena«, ki jo bo moral »plačati«. Drugi pogoj je izpolnjen, ko obstaja nedvoumna volja, da se bodo zmogljivosti uporabile oziroma bo grožnja uresničena. Psihološki pristop k teoriji odvračanja ponuja sklep, da je tretji pogoj za odvračanje naj-

11 Branimir Furlan, *Vojaška strategija osamosvojitve Slovenije* (Ljubljana: Defensor, 2023).

12 Ibid., 36.

13 Boon J. Bartholomees, *U. S. Army War College Guide to National Security Issues Vol. I* (Carlisle, PA: U. S. Army War College, 2012), 36.

pomembnejši. Izpolnjen je, ko izzivalec prepozna prejšnja pogoja kot dejstvo.[14]

Natova definicija govori o odvračanju s stališča vojaške moči, ko navaja, da gre za »*prepričevanje potencialnega agresorja, da bi negativni rezultati nasilja ali oboroženega spopada prevladali nad potencialnimi pridobitvami. Zato so potrebne verodostojne vojaške zmogljivosti in strategija z jasno izraženo politično voljo za delovanje.*«[15] V bistvu je odvračanje vgrajeno že v Severnoatlantski pogodbi v 5. členu, ki govori, da je napad na eno članico napad na vse članice Nata, in tako vzpostavlja okoliščine, ki bi morda odvrnile napadalca od napada na neko državo, ker se bo spoprijel z odgovorom vseh.[16]

Ruska razlaga strateškega odvračanja govori, da gre za

> […] koordiniran sistem vojaških in nevojaških (političnih, diplomatskih, pravnih, ekonomskih, ideoloških, znanstveno-tehničnih in drugih) ukrepov, ki se izvajajo zaporedno ali istočasno […] da bi odvrnil vojaško dejavnost, ki obsega škodo strateškega obsega […] Strateško odvračanje je usmerjeno v vzpostavitev vojaško-politične situacije[…] da bi vplivalo na nasprotnika znotraj predhodno določenega okvira ali za deeskalacijo vojaškega konflikta […] Cilji, na katere vpliva strateško odvračanje, so lahko vojaško-politično vodstvo in prebivalci potencialno nasprotne države (ali koalicije držav).[17]

Prof. dr. Žabkar razlaga, da koncept odvračanja »*vključuje psihološko komponento prepričevanja oziroma (i)racionalno obnašanje tako tistega, ki izvaja dejavnosti strateškega odvračanja, kot tistega, ki je njegov cilj*«.[18] Poudarja, da

> […] imata pri teoriji odvračanja zelo pomembno vlogo grožnja z vojaškimi (proti)ukrepi ter strah kot psihološka komponenta, ki jo ta gro-

14 Amir Lupovici, »Cyber Warfare and Deterrence: Trends and Challenges in Research,« *Military and Strategic Affairs* 3, št. 3 (2011): 70–71.

15 Darija Brinc et al., *Angleško-slovenski vojaški terminološki slovar* (Ljubljana: PDRIU, 2006), 91.

16 »The North Atlantic Treaty,« 5. člen, North Atlantic Treaty Organization, pridobljeno 29. 1. 2026, https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1949/04/04/the-north-atlantic-treaty.

17 Kristin Ven Bruusgaard, »Russian Strategic Deterrence,« *Survival* 58, št. 4 (2016): 10–11.

18 Anton Žabkar, *Marsova dediščina: temelji vojaških ved,* 2. knjiga (Ljubljana: FDV, 2003), 318.

> žnja povzroča; da bi grožnja lahko povzročila strah, mora biti čim bolj prepričljiva. Prepričljivost se ne doseže le z izjavami državnih vodstev, temveč predvsem z vojaško napadno ali obrambno močjo, ki jo zato vsaka država v miru, še bolj pa v krizah javno razkazuje. Vsaka država, ki ima oborožene sile, že s samim razvojem teh sil in razkazovanjem njihove pripravljenosti za bojno delovanje sili druge države, ki bi imele načrte, da proti njej uporabijo silo, da v posledice posega vračunajo tudi vojaške izgube in stroške vojaškega posega, prav tako pa tudi možne poraze, izgubo časa in druga tveganja.[19]

Uspešnost odvračanja je neposredno povezana z naravo človeka, ki usmerja njegovo dojemanje nekih okoliščin in sprejemanje odločitev. Nekateri izražajo pomisleke o logiki odvračanja, saj naj bi bili politiki nenavadno optimistični in prepričani o svoji sposobnosti, da lahko kontrolirajo dogodke, ter verjamejo, da se bo negotovost obrnila v njihov prid. Zato raje prepoznavajo koristi kot izgube, zlasti ko gre za diktatorje.[20] Glede človeške narave ni mogoče veliko storiti, lahko pa se poskuša razumeti, kaj za nekega voditelja pomenita največja vrednost in največji strah zaradi izgube, kar omogoča prilagajanje strategije.[21] Baylis, Wirtz in Gray poudarjajo posebnosti različnih političnih kultur, ki vplivajo na človeško vedenje, ter da ni zagotovila, da se bodo voditelji držav odzivali skladno z nacionalnimi interesi, ker imajo morda drugačen pogled na hierarhijo vrednot in posledično tudi na to, kaj je izguba, strah ali veliko tveganje.[22] Zato je treba pri presoji uspešnosti odvračanja vedno upoštevati osebnosti politikov na čelu držav, ki jih odvračamo od agresije. Tistih voditeljev, ki se odločajo nerazumsko, ni moč uspešno odvračati od njihovih namer.

Za uspešno odvračanje je med drugim pomembno, da se (1) vse dejavnosti odvračanja gospodarno usmerjajo z enega mesta k uresničitvi cilja, (2) so določene zmogljivosti vedno v pripravljenosti za takojšnje delovanje in (3) nasprotnik prepoznava in upošteva učinkovitost zmogljivosti ter je prepričan o pripravljenosti za učinkovit odgovor.[23] Če pride do agresije, ne pomeni, da je bila strategija odvračanja neuspešna,

19 Ibid., 78–79.

20 Andrew F. Krepinevich, »The Eroding Balance of Terror: The Decline of Deterrence,« *Foreign Affairs* 98, št. 1 (2018): 5–6.

21 Ibid., 7–8

22 John Baylis, James J. Wirtz in Colin S. Gray, *Strategy In the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies* (Oxford: University Press, 2010), 213–14.

23 Žabkar, *Marsova dediščina*, 320–21.

temveč se njeno uresničevanje nadaljuje, da se prepreči eskalacija spopada in doseže njegova prekinitev ali konec konflikta v okoliščinah, ki so ugodne za branilca.[24]

Odvračanje kot sestavina vojaške strategije osamosvojitve Slovenije

Slovenski strategi so imeli izkušnje z uresničevanjem koncepta odvračanja, ki je bil vgrajen v obrambno strategijo Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ). Teritorialna obramba Socialistične republike Slovenije (TO) je bila, poleg Jugoslovanske ljudske armade (JLA), sestavni del jugoslovanskih oboroženih sil, ki so to strategijo uresničevale. Strategija splošne ljudske obrambe je bila namenjena »*obrambi svobode, neodvisnosti in družbene ureditve*« SFRJ in je »*združevala vojaško, politično, ekonomsko in diplomatsko strategijo*«.[25] Jedro strategije je bil koncept splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite, ki je mobiliziral vse potenciale družbe, pri čemer je imel izrazito ideološko podlago, saj je bil »*integralna funkcija družbenopolitičnega sistema*« ter »*sestavni del samoupravnih pravic, odgovornosti in obveznosti delovnih ljudi in državljanov*«.[26] Lahko bi jo imenovali strategija totalne obrambe, saj je njeno udejanjanje v praksi zajemalo vse potenciale družbe – praktično vsakega državljana (oborožene sile, milica, civilna zaščita, narodna zaščita, gospodarske družbe, finančne ustanove, pravosodje, lokalne skupnosti, politične organizacije, izobraževalne ustanove idr.). Glede na dejstvo, da Jugoslavija ni bila nikoli napadena, bi lahko trdili, da je koncept totalne obrambe dajal dovolj jasno sporočilo in odvrnil potencialne agresorje. Vendar bi bilo treba za takšno trditev prej dokazati obstoj načrtov o napadu nanjo.

Ker se je koncept splošnega ljudskega odpora oziroma totalne obrambe utrjeval tudi v tedanji Socialistični Republiki Sloveniji (SRS), ima določene zasluge za uspešno organizirano zaščito osamosvojitvenega procesa in obrambo Slovenije leta 1991, pri čemer je predstavljal podlago, na kateri so slovenski strategi razvili strategijo za spoprijemanje z grožnjami

24 Bruusgaard, »Russian Strategic Deterrence,« 17–19.

25 Nikola Ljubičić, *Opšte narodna odbrana: strategija mira* (Beograd: Vojno izdavački zavod, 1981), 91–92.

26 Ibid., 105.

osamosvojitve Slovenije. »*Pomeni, da je slovenski vojaški strateški koncept načeloma lahko sledil naučenemu konceptu in je izkoristil njegove prednosti za zaščito slovenskih interesov z nekaj prilagoditvami*.«[27]

Brigadir Švajncer trdi, da je slovenska strategija »*dejansko uresničila bistvene prvine dolga leta razglaševanega splošnega ljudskega odpora*.«[28] Generalmajor Alojz Šteiner se pridružuje trditvi o povezanosti strategije iz leta 1991 s strategijo SFRJ, ko navaja:

> Rešitve in načrti so bili sicer narejeni za obrambo neke druge (skupne) države, vendar usklajeni in povezani ter v pripravah in na vajah preverjeni. Če teh izkušenj iz skupnega delovanja in povezav ter nenazadnje doktrinarnih korenin o totalni obrambi in množični soudeležbi vseh ne bi bilo, bi bil izhod osamosvojitve in osamosvojitvene vojne pred 30 leti drugačen, če bi sploh lahko govorili o uspehu.[29]

Tedanji sekretar za obrambo Janez Janša poudarja, da je šlo za prilagojen obrambni koncept nekdanje skupne države in da ne gre poenostavljati sklepov, da je bil slovenski enak, ker »*so bili nekateri elementi uporabljeni, ne pa tudi koncept kot tak*«[30], ter pojasnjuje, da je med drugim temeljil na preučevanju nekaterih zgodovinskih primerov, zlasti na finskih izkušnjah ob agresiji Sovjetske zveze v letu 1939.[31] Vzpostavitev Manevrske strukture narodne zaščite (MSNZ), preoblikovanje Teritorialne obrambe in njeno novo poslanstvo, vzpostavitev nacionalne linije vodenja in poveljevanja z vojaško komponento slovenskih obrambnih sil ter vzpostavitev koordinacijskih skupin na državni in regionalni ravni za usmerjanje in vodenje obrambnih naporov so bili najvidnejši koraki nadgradnje prejšnje »totalne« strategije, vključujoč ideološko »očiščenje« nacionalnovarnostnega sistema Slovenije. Poenostavljeno bi lahko rekli, da je šlo za nadgrajeno strategijo splošnega odpora 2.0.

27 Furlan, *Vojaška strategija osamosvojitve Slovenije*, 67.

28 Janez Švajncer, *Obranili domovino: teritorialna obramba Republike Slovenije v vojni za svobodno in samostojno Slovenijo 1991* (Ljubljana: Viharnik, 1993), 241.

29 Alojz Šteiner, »15 točk za boljše razumevanje knjige,« v: *Vezisti in zveze ob 30-letnici Republike Slovenije,* ur. Alojz Šteiner (Ljubljana: Defensor, 2021), 847.

30 Janez Janša, »Vojaške priprave na slovensko osamosvojitev,« v: *Slovenska osamosvojitev 1991: pričevanja in analize,* ur. Jurij Perovšek et al. (Ljubljana: DZ RS, 2002), 149.

31 Janez Janša, *Premiki: nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992), 118.

Koncept odvračanja je bil vgrajen v slovensko vojaško strategijo v času osamosvojitve. Izhajal je iz načela odvračanja na podlagi onemogočanja, saj je bilo jasno, da slovenska vojaška moč ne more odvračati po načelu kaznovanja oziroma predstavljati verodostojne grožnje, ki lahko povzroči agresorju veliko škodo. Potrebno je bilo udejanjati ukrepe, ki so pošiljali sporočilo, da ima Slovenija dovolj močne obrambne zmogljivosti in odločno politično voljo, podprto s plebiscitno odločitvijo, da jih bo tudi uporabila; tj. zmogljivosti, ki bodo preprečile, da bi napadalec dosegel svoje cilje oziroma bo onemogočen v svoji nameri. Šlo je za strategijo onemogočanja. Med strateškimi vojaškimi cilji sta bila dva neposredno povezana z odvračanjem: (1) odvrniti od vojaškega posredovanja in (2) onemogočiti agresorja v njegovi nameri.

Strateški vojaški cilj: odvrniti od vojaškega posredovanja

Odvračalna drža je bila ena od značilnosti vojaške strategije Slovenije. Pomeni, da je nameravala ustvariti okoliščine, ki bi prepričale nasprotno stran, da z uporabo sile ni mogoče preprečiti osamosvojitve oziroma da uporaba oboroženih sil ne bo prinesla uspeha v vojskovanju s Slovenijo. Udejanjanje koncepta odvračanja v praksi je obsegalo vojaške in nevojaške ukrepe in aktivnosti ter je sledilo teoriji konvencionalnega odvračanja. V ta sklop sodijo prikaz moči in pripravljenosti obrambnih sil, mobilizacija in usposabljanje TO ter vojaške vaje. V ta namen sta npr. organizirana postroj pripadnikov 30. razvojne skupine[32] (pozneje specialne brigade MORiS) 17. decembra 1990 v Kočevski Reki[33] in izvedba taktične vaje PREMIK, v kateri je bila izvedena premestitev bataljona TO s severne Primorske na Dolenjsko.[34]

V ukrepe odvračanja sodijo politične usmeritve, da bodo do razglasitve samostojnosti aktivnosti potekale v okviru pravnega reda SFRJ in SRS, saj je bilo treba »*skrajno paziti, da ne bi s kršitvijo obstoječega pravnega reda dali zveznim organom, predvsem jugoslovanski armadi, povoda za oboroženo posredovanje proti Sloveniji.*«[35] Izogibati se je bilo treba dejanjem, ki bi lahko bila razumljena kot kršenje tedanje ustavne ureditve. V primeru

32 Albin Mikulič, *Uporniki z razlogom* (Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, 2005), 131.

33 Janša meni, da je ta predstavitev sporočala: »*V redu! Tukaj smo! Lahko pridete!*« Glejte: Janša, *Premiki*, 136.

34 Ibid., 80.

35 France Bučar, *Rojstvo države* (Radovljica: Didakta, 2007), 311.

oblikovanja MSNZ je npr. šlo za uporabo takratne zakonodaje za drug namen. Janša pravi, da je bila to »*formula za vmesni čas*«, ko Slovenija ni želela armade »*'izzivati' z organizacijo lastne obrambne moči*«.[36] V tem okviru lahko obravnavamo tudi kompromisno odločitev, da je od 28. septembra 1990 uporaba TO v času miru in izrednih razmerah v slovenskih rokah, pri napadu na Jugoslavijo pa je slovenska TO še vedno del skupnih oboroženih sil SFRJ.[37] Morda najbolj tvegano takratno dejanje za izzivanje vojaškega posredovanja je bila vzpostavitev novega Republiškega štaba Teritorialne obrambe (RŠTO) in vzpostavitev poveljevanja nad TO, ki ni več vključevalo zveznega predsedstva.[38] Tako je bila slovenska TO *de facto* prva institucija, ki se je odcepila od SFRJ.

Nasprotna stran je lahko prepoznavala napore za krepitev vojaške komponente oziroma obrambne moči Slovenije. Povečana pripravljenost TO je sporočala, da se Slovenija pripravlja na morebitno vojaško posredovanje. Usposabljanje in vaje, reorganizacija TO, zavrnitev ukaza o premestitvi selitve orožja v skladišča JLA, vzpostavitev učnih centrov, mobilizacija in drugi ukrepi so sporočali, da se Slovenija ne namerava predati brez boja. Pri tem je treba izpostaviti, da je MSNZ v letu 1990 prestavljala hrbtenico vojaške moči Slovenije, vendar njena vloga ni bila odvračanje. Slovenske oblasti so jo skrbno skrivale, da bi lahko zagotovile realne zasilno oborožene in delujoče sile v primeru potreb nacionalne varnosti.[39]

Dogodki junija in julija 1991 so pokazali, da cilj odvračanja ni bil dosežen. JLA je posredovala s silo in Slovenija se je znašla v vojni, ki ji je bila vsiljena. Ali je bilo v tedanjih okoliščinah sploh možno odvrniti JLA od posredovanja? Analiza tedanjih dogodkov in izjav političnih in vojaških vodij na nasprotni strani omogoča sklep, da odvračanje ni imelo realnih možnosti uspeha. Zapisi o slovenskih obrambnih pripravah in obrambni načrti govorijo, da se slovenski strategi niso zanašali na ukrepe odvračanja.

36 Janša, *Premiki*, 51–52.

37 Ibid., 73.

38 »*S sprejetjem svežnja ustavnih amandmajev, s katerimi je Skupščina RS 27. in 28. septembra 1990 odpravila veljavnost zveznih dokumentov, ki so bili v nasprotju z republiško ustavo, med drugimi tudi, da sta služenje vojaškega roka in slovenska TO v izključni pristojnosti republike, so bili izpolnjeni tudi formalnopravni pogoji za ponovni prevzem poveljevanja nad celotno TO RS.*« Glejte: Tomaž Kladnik, »Nastajanje slovenskih oboroženih sil,« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 5, št. 1 (2021): 173; DOI: https://doi.org/10.55692/d.18564.21.6.

39 Damijan Guštin, »Vojaško politično dogajanje v jugoslovanski krizi in osamosvojitvi Slovenije,« v: *Slovenska osamosvojitev 1991: pričevanja in analize,* ur. Jurij Perovšek et al. (Ljubljana: DZ RS, 2002), 200.

Morda je bilo upanje o izognitvi oboroženega spopada prisotno med posameznimi akterji v političnih in obrambno-varnostnih krogih, vendar to ni vplivalo na zavzetnost obrambnih priprav v obrambnih in varnostnih strukturah.[40]

Cilja odvračanja ni bilo možno doseči, ker odvračalni ukrepi in aktivnosti niso prepričali niti nasprotne oblasti (zvezne in srbske) niti srbskega naroda, da odstopi od podpore uporabe JLA za preprečitev osamosvojitve Slovenije. Agresor pred začetki spopadov ni ocenjeval, da ne bo mogel uresničiti svoje namere. Ni prepoznal moči slovenskih obrambnih zmogljivosti kot realno (verodostojno) grožnjo in torej ni sprejel sporočila, ki so ga pošiljali slovenski odvračalni ukrepi. Potrdila se je teorija o človeškem dejavniku kot največji težavi odvračanja. Vedenje in izjave generalov JLA nam dajejo vpogled v njihovo »stanje duha« in dejstvo, da niso izvedli kakovostne presoje slovenske obrambne moči.

O zaverovanosti JLA in podcenjevanju slovenske volje in moči npr. govori izjava enega od generalov JLA, ki naj bi ameriškemu zunanjemu ministru Jamesu Bakerju dejal, da bo v Sloveniji izvedena kratka vojaška operacija »Puščavski vihar v malem«.[41] General JLA Konrad Kolšek, ki je poveljeval 5. vojaškemu območju, je zapisal, da bo JLA »*presodila, katere ukrepe je treba sprejeti, ker je predsedstvo z večino glasov zavrnilo njena priporočila, katerih cilj je bilo preprečevanje mednacionalnih spopadov in državljanske vojne*«[42], ter da »*vojaški vrh in štab vrhovne komande že dolgo nista bila zadovoljna z delom predsedstva SFRJ v vlogi vrhovne komande, saj so številna vprašanja o katerih smo že govorili, ostajala nerešena ali rešena samo na pol*«.[43] Načelnik Generalštaba JLA generalpolkovnik Blagoje Adžić ni tajil namere po uporabi sile: »*Slovenijo bomo prisilili naj izvrši sklepe predsedstva in Zveznega izvršnega sveta. Če tega ne bo storila, bomo prisilil Predsedstvo SFRJ naj ukrepa. V nasprotnem primeru bomo neodvisno od predsedstva udarili z vso silo, brez čakanja in brez popuščanja*«.[44]

Strateško presojo v JLA so zamegljevala čustva in predsodki (zamere, užaljenost, nespoštovanje civilnega nadzora, podcenjevanje nasprotnika),

40 V odvračanje so morda verjeli predstavniki političnih strank, ki so se zavzemale za demilitarizacijo Slovenije in zamik samostojnosti ter neodvisnosti v negotovo prihodnost, upajoč, da se jim ne bo zgodilo nič hudega.

41 Janša, *Premiki,* 98.

42 Konrad Kolšek, *Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991* (Maribor: Založba obzorja, 2001), 103.

43 Ibid., 96.

44 Ibid., 250.

nekritična samozavest in občutek »zgodovinskosti« njene vloge kot (samooklicanega) rešitelja razpadanja SFRJ oziroma zaščitnika zgodovinskih pridobitev in socialističnih vrednot. V okoliščinah, ko nasprotnik ne izvede preudarne presoje strateškega okolja in so lahko njegove odločitve iracionalne, odvračanje od agresije ni moglo biti uspešno.

Strateški vojaški cilj: onemogočiti agresorja

Koncept onemogočanja je bila prevladujoča značilnost vojaške strategije osamosvojitve. Za slovenske strege je pomenilo oceno, da bo, če začetni koncept odvračanja ne bo uspel in bo prišlo do vojaškega posredovanja, udejanjanje koncepta onemogočanja vodilo do uspeha v spopadu in posledično do odvrnitve nadaljevanja agresije, kar se je v praksi tudi potrdilo.[45] Čeprav je uresničevanje koncepta onemogočanja najbolj vidno v času vojne za Slovenijo, se je udejanjal že leto prej, ob samem začetku oblikovanja vojaške strategije, ko je bilo treba zaščititi osamosvojitveni proces. Eden izmed najbolj vidnih rezultatov je npr. odklonitev ukaza o premiku oborožitve TO v skladišče JLA in s tem onemogočanje namere JLA, da bi se zmanjšala bojna moč slovenskih oboroženih sil. Namera je bila najprej uradno preprečena z navodilom sekretarja za obrambo Janše,[46] kasneje tudi s sklepom Predsedstva Republike Slovenije.[47]

Koncept onemogočanja je prepoznan že v direktivi načelnika MSNZ, stotnika, kasneje polkovnika, Antona Krkoviča iz leta 1990, ki med glavnimi nalogami MSNZ omenja (1) zavarovanje republiških organov, družbeno političnih organov in vitalnih družbeno političnih in gospodarskih objektov, (2) oviranje uporabe komunikacij, (3) preprečitev zavzemanja občinskih središč in (4) napade na manjše enote, (5) preprečitev nemotenega razvoja in delovanja zasedbenih sil na celotnem območju Slovenije, (6) oviranje prodora interventnih sil iz globine, (7) preprečitev vzpostavitve

45 Glede na to, da se vojaška strategija uresničuje na taktični ravni, tj. v spopadih in bitkah, pomeni, da (po navadi) zmaga na tej ravni prinese končen uspeh. Za nasprotnika pomeni: če je taktična raven onemogočena, so vojaški strateški cilji neuresničljivi. Kadar pade taktična raven, je operativna raven brez moči, saj razpolaga z neuresničljivimi načrti. Zato so lahko slovenski strategi ugotovili vpliv taktičnih spopadov na končni rezultat in spremembo političnih in vojaških odločitev v Beogradu.

46 Mikulič, *Uporniki z razlogom*, 21.

47 Janša, *Premiki*, 48.

zasedbene oblasti, (8) diverzantske akcije, (9) odpiranje mednarodnih mejnih prehodov, (10) nemoteno uporabo letališč in železniških postaj, (11) protidesantni boj, (12) preprečitev blokade Ljubljane in (13) oviranje delovanja na morju ter preprečitev popolne kontrole obale.[48]

V času vojne je onemogočanje agresorja potekalo na podlagi ukazov načelnika RŠTO, polkovnika Janeza Slaparja, ki je med drugim odredil varovanje objektov, meje in komunikacij ter onemogočanje manevra enotam JLA.[49] V podrejenih poveljstvih so povzeli te naloge, kot npr. v TO Dolenjske pokrajine, kjer je poveljnik major Albin Gutman ukazal zaustavitev kolone oklepnih vozil, ki je hotela prodreti proti Ljubljani, ter kolone na relaciji Bregana–Čatež, onemogočanje uporabe letališča Cerklje, blokiranje vojašnic in v skladu z možnostmi zavzemanje objektov JLA.[50]

Bojno delovanje (obrambno in napadno) je bilo odločilen način uresničitve vojaške strategije. Odvračalna drža branilca je v začetku spopada narekovala, da se izvajajo samo obrambna delovanja in se odgovarja na nasprotnikov ogenj. To je prineslo kar nekaj dilem in omahovanja v enotah TO in milice na bojnih položajih, kar je razrešil ukaz Republiške koordinacijske skupine na drugi dan spopadov, da se izvedejo »*ofenzivne akcije proti okupatorskim enotam in objektom.*«[51] To odločitev lahko razumemo kot odločilen korak na poti uresničitve koncepta onemogočanja oziroma kot strateško pobudo. Po besedah tedanjega sekretarja za obrambo je šlo za »*odraz pravilnega in pravočasnega spoznanja mejne situacije. To je v večini velikih bitk ali vojn tisti čas, ko je od pravilnega in pravočasnega razumevanje trenutka ter posledično od pravilnih odločitev poveljujočih odvisno, kam se bo nagnila tehtnica.*«[52]

Že kmalu po začetku spopadov je lahko načelnik RŠTO ugotovil, da so z manevrom ognja in premika enote TO v sodelovanju z organi za notranje zadeve, milico in civilno obrambo uspešno izvedle obrambo cestnih blokad in predvsem s protioklepnim in protipehotnim delovanjem uspele upočasniti in zaustaviti prodor agresorjevih sil, objekti JLA so bili blokirani, enote agresorja postopno niso bile več sposobne izvajati bojnih delovanj, njihovo številčno stanje se je zmanjšalo za približno 40 odstotkov.[53] TO in

48 Mikulič, *Uporniki z razlogom*, 46–49.
49 Švajncer, *Obranili domovino*, 29.
50 Ibid., 36.
51 Janša, *Premiki*, 174.
52 Janez Janša in Aleš Hojs, *Vojna za Slovenijo: priprave na obrambo Slovenije, bojna poročila in analize* (Ljubljana: Nova obzorja, 2014), 20.
53 Janez Slapar, »Izkušnje razvoja Teritorialne obrambe in priprave na osamosvojitev ter vojna za samostojno Slovenijo,« *Vojstvo*, št. 5 (1999): 76.

milica sta uporabljali taktiko, »*ki je prispevala k večanju kumulativnih sil. S svojimi taktičnimi in operativnimi postopki sta kmalu prevladali nad JLA tako na taktični kot operativni ravni.*«[54]

Deseti dan vojne je bilo jasno, da so sile JLA v Sloveniji poražene. Cilj onemogočanja je bil v celoti dosežen. Agresor, razen v prvih dneh vojne, dejansko ni dosegel nobenega cilja. V vojašnicah je bil blokiran, izgubil je kontrolo nad državno mejo, na komunikacijah je bil zaustavljen in prisiljen v umik ter včasih tudi v to, da zapusti Slovenijo. Enote JLA so razpadale, postale bojno neučinkovite, bojna morala je bila na tleh. »*Zavarovanje ukrepov osamosvajanja s stvarno silo je uspelo*.«[55] Onemogočanje je bilo uresničeno s pomočjo (1) oviranja oziroma preprečevanja manevra, (2) blokade, (3) obveščevalno-izvidniške dejavnosti, (4) elektronskega bojevanja, (5) obrambnega bojnega delovanja s prehodom v napad in (6) preprečitve uvajanja rezerv iz drugih republik Jugoslavije.

Uspešnega onemogočanja JLA in s tem uspešne uresničitve vojaške strategije ne bi bilo brez prizadevanj gospodarskih družb, javnih in zasebnih podjetij in institucij, zdravstvenih ustanov, nevladnih organizacij, državljanov prostovoljcev, ki so se vključili v obrambne dejavnosti, in drugih, ki so na različne načine podpirali ali omogočili delovanje oboroženih sil – TO in milice. Vojaška zmaga v taktičnih spopadih na nižji taktični ravni je bila ključna za ugoden konec, saj se je pokazalo, da nasprotnik ni mogel razviti večjih vojaških formacij, če jih je sploh nameraval. Za tak spopad so bile enote TO in milice pripravljene.

V celoti je bila JLA v Sloveniji onemogočena v svoji nameri, kar se je uradno potrdilo najprej z Brionsko deklaracijo o prekinitvi spopadov in pozneje z odločitvijo predsedstva SFRJ o umiku JLA iz Slovenije. Pomeni, da slovenska vojaška strategija sicer ni odvrnila od vojaškega posredovanja za zaustavitev procesa osamosvojitve, je pa odvrnila od nadaljevanja vojne in omogočila uspešno obrambo nove samostojne države. Strateški koncept odvračanja z onemogočanjem se je uspešno dokazal v praksi. Bojno delovanje in taktični uspehi (zmage) slovenskih oboroženih sil so prisilili nasprotnike (JLA, jugoslovanske in predvsem srbske oblasti) v ponovno presojo strateških okoliščin, kar je vodilo v sklep, da v Sloveniji s silo ni moč spremeniti poteka dogodkov. K takšnemu sklepu je vsekakor prispevala tudi spremenjena volja Srbov, ki so na podlagi poraza JLA in žrtev med naborniki odrekli podporo srbski in jugoslovanski politiki

54 Karel Nanut, »Osamosvojitvena vojna na Slovenskem v letu 1991,« *Vojaška zgodovina* 2/01, št. 4 (2001): 37.

55 Janša, *Premiki*, 213.

za nadaljevanje vojne v Sloveniji.[56] Lahko bi rekli, da je bil prvotni cilj odvračanja od agresije dejansko dosežen z desetdnevnim zamikom, ko je bilo treba dokazati vojaško učinkovitost in dati možnost za ponovno, tokrat bolj preudarno (manj čustveno in z manj predsodki) strateško presojo napadalca o možnostih, da uspe v svoji nameri.

Zaključek

Ugotovili smo, da je bilo odvračanje od vojaškega posredovanja v Sloveniji sprva neuspešno, vendar se je pozneje uresničilo skozi potek vojne in je pripeljalo do parafiranja Brionske deklaracije ter odločitve o umiku JLA iz Slovenije. Strategija onemogočanja je agresorja prisilila, da je spremenil svoje delovanje oziroma načrte, mu odvzela svobodo delovanja, ga skoraj v celoti porazila, in ga prepričala, da v nadaljevanju ne more doseči svojih ciljev ter da kakršnokoli vztrajanje za nadaljevanje vojne ni v njegovem interesu. Glede na potek dogodkov lahko ugotovimo, da je slovenska strategija od nadaljevanja konflikta najprej odvrnila srbski narod, nato jugoslovanske in srbske oblasti ter nazadnje JLA.

V praksi pomeni, da je manjša in vojaško šibkejša država »z odlogom« uspešno udejanjila koncept odvračanja večje države, ko je lahko dokazala svojo obrambno moč in sposobnost onemogočanja. Pomeni, da je nasprotnik šele na podlagi dejstev oziroma rezultatov na bojišču doumel sporočilo, ki ga pred spopadom ni zaznal ali ga je ignoriral. Sporočilo, ki je napovedovalo, da bodo organiziranost obrambe, usposobljenost TO in milice, vključenost vseh zmogljivosti družbe, odločenost in visoka morala branilca, geografske značilnosti in (skoraj) enotna politična volja vzpostavile učinkovito obrambo nove države in onemogočile vse poskuse napadalca, da bi spremenil tok zgodovine.

Kaj torej slovenska izkušnja pomeni za sodobne strategije odvračanja v manjših državah? Predvsem zavedanje, kako velik izziv je prepričati nekoga, ki ima prevladujočo vojaško moč, da odstopi od svojih namer. Glede na naravo človeka (politika) je majhna verjetnost, da bi majhne države oblikovale dovolj verodostojno sporočilo, ki bi spremenilo voljo možnega agresorja. Zato je v mnogih državah zaslediti koncept totalne obrambe. Uveljavlja se skozi različne oblike vojaškega in nevojaškega delovanja, ki

56 Ko je o položaju, v katerem se je znašla JLA v Sloveniji, vojaški vrh presodil, da je to najboljša rešitev, »*so na to pristali tudi Srbi*«, kar je potrdilo predsedstvo SFRJ 18. julija 1991 z odločitvijo, da se JLA v treh mesecih umakne iz Slovenije. Ibid., 256.

želijo sporočiti, da se bo moral agresor (1) spoprijeti z obrambno močjo, ki je mnogo večja od vojaške moči, (2) bo naletel na odpor celotne družbe (3) ter da bo na nasprotni strani učinkovit sistem obrambe, ki bo vključeval vse nacionalne vire in skoraj vsakega državljana (4) in neomajna volja branilca, da zaščiti življenjsko pomembne nacionalne interese. Če so države sposobne oblikovati podoben sistem obrambe in poslati verodostojno sporočilo, imajo nekaj možnosti, da bo nasprotna stran doumela zahtevnost vojaškega posredovanja. V nasprotnem primeru omenjanje koncepta odvračanja v nacionalnih strategijah nima smisla, saj je le neuresničljiva želja.

Države Nata se po navadi sklicujejo na pripravljenost in odvračalno držo zavezništva kot sestavino njihove strategije odvračanja. Verjetnost, da bo ta delovala, je veliko večja, dokler zavezništvo pošilja dovolj verodostojna sporočila o vzajemni pomoči pri spoprijemanju z napadalcem, kateremu lahko povzroči veliko škodo (odvračanje po načelu kaznovanja). Vendar to deluje le do dne, ko lahko država ugotovi, da njene interese ali celo ozemeljsko celovitost ogroža zaveznik.

Strategija odvračanja za obrambo majhnih držav ni uporabna, ker ima zelo majhno verjetnost uspeha. Slovenske izkušnje iz vojne za Slovenijo leta 1991 dokazujejo, da je uporabnejša strategija onemogočanja. Ta sicer ne more preprečiti napada, lahko pa ustvari okoliščine, ki bodo agresorja odvrnile od nadaljevanja oboroženega konflikta ali vojne. Vendar le, če je branilec sposoben že v začetni fazi prikazati učinkovit sistem (totalne) obrambe, ki skozi taktične zmage spreminja stanje na bojiščih v njegovo korist, prisili napadalca v spremembo načrtov in mu odvzame svobodo delovanja. Verjetnost, da spopad preraste v izčrpavajoče in dolgotrajnejše vojskovanje, še vedno obstaja, vendar ima branilec vsaj nekaj več možnosti uspeha. Še posebej, če so njegovi interesi in strateški cilji višje jakosti (usodnejši) od napadalčevih. Tako je bilo v primeru vojne za Slovenijo, kjer so obrambne sile bile boj za samostojno lastno državo in boljšo prihodnost, agresorjeve pa so poskušale rešiti nekaj, kar je že razpadalo in so zasledovale cilje, s katerimi se ni mogla poistovetiti večina pripadnikov JLA in njihovih družin. S strategijo onemogočanja je Slovenija zmagala v spopadu interesov in volj.

FINANCIRANJE

Članek je nastal v okviru projekta *Prihodnji izzivi sodobnih oboroženih sil*, ki ga financira Fakulteta za državne in evropske študije na Novi univerzi.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Članek temelji na arhivskih virih in literaturi, navedenih v seznamu virov in literature.

Viri in literatura

Spletni viri

»Austrian Security Strategy 2024.« Federal Ministry European and International Affairs Republic of Austria. Pridobljeno 29. 1. 2026. Https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Aussenpolitik/Austrian_Security_Strategy.pdf?1739374040.

»National Security Concept of Estonia 2023.« Republic of Estonia Government. Pridobljeno 29. 1. 2026. Https://kaitseministeerium.ee/sites/default/files/documents/2026-04/eesti_julgeolekupoliitika_alused_eng_22.02.2023.pdf.

Krepinevich, Andrew. »The Eroding Balance of Terror: The Decline of Deterrence.« *Foreign Affairs* 98, št. 1 (2018): 5–8. Pridobljeno 30. 1. 2026. https://www.foreignaffairs.com/eroding-balance-terror.

Plevnik, Miha in Pavel Vuk. »Navigating the Uncertainty of the Modern Environment: Multi-Domain Operations for the Defence of Small States.« *European Security* 35, št. 2 (2025): 324-351. Pridobljeno 20. 4. 2026. https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/09662839.2025.2540955?needAccess=true.

Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije 2019. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, 2020. Pridobljeno 29. 1. 2026. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/ReSNV2.pdf.

»The North Atlantic Treaty.« North Atlantic Treaty Organization. Pridobljeno 29. 1. 2026. Https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1949/04/04/the-north-atlantic-treaty.

U.S. National Defence Strategy 2026. Washington: Secretary of War, 2026. Pridobljeno 29. 1. 2026. https://media.defense.gov/2026/Jan/23/2003864773/-1/-1/0/2026-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY.PDF.

Vojaška strategija Republike Slovenije 2024. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, 2024. Pridobljeno 29. 1. 2026. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Dokumenti/VS_10n_sprejeta_24_4_2024.pdf.

Literatura

Bartholomees, Boon J. *U. S. Army War College Guide to National Security Issues*. Vol. I. Carlisle, PA: U. S. Army War College, 2012.

Baylis, John, James J. Wirtz in Colin S. Gray, *Strategy In the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies*. Oxford: University Press, 2010.

Brinc, Darija, Tamara Derman Zadravec, Branimir Furlan in Tadeja Hafner. *Angleško-slovenski vojaški terminološki slovar*. Ljubljana: PDRIU, 2006.

Bučar, France. *Rojstvo države*. Radovljica: Didakta, 2007.

Furlan, Branimir. *Vojaška strategija osamosvojitve Slovenije.* Ljubljana: Defensor, 2023.

Guštin, Damijan. »Vojaško politično dogajanje v jugoslovanski krizi in osamosvojitvi Slovenije.« V: *Slovenska osamosvojitev 1991: pričevanja in analize,* ur. Jurij Perovšek et al., 19–214. Ljubljana: DZ RS, 2002.

Janša, Janez in Aleš Hojs. *Vojna za Slovenijo: priprave na obrambo Slovenije, bojna poročila in analize.* Ljubljana: Nova obzorja, 2014.

Janša, Janez. »Vojaške priprave na slovensko osamosvojitev.« V: *Slovenska osamosvojitev 1991: pričevanja in analize,* ur. Jurij Perovšek et al., 145–152. Ljubljana: DZ RS, 2002.

Janša, Janez. *Premiki: nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992.

Kladnik, Tomaž. »Nastajanje slovenskih oboroženih sil.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 5, št. 1 (2021): 163–184, DOI: https://doi.org/10.55692/d.18564.21.6.

Kolšek, Konrad. *Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991.* Maribor: Založba obzorja, 2001.

Ljubičić, Nikola. *Opšte narodna odbrana: strategija mira*. Beograd: Vojno izdavački zavod, 1981.

Lupovici, Amir. »Cyber Warfare and Deterrence: Trends and Challenges in Research.« *Military and Strategic Affairs* 3, št. 3 (2011): 49–62.

Mikulič, Albin. *Uporniki z razlogom*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, 2005.

Minford, John. *Umetnost vojne*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009.

Mueller, John. »Nuclear Weapons Don't Matter. But Nuclear Hysteria Does.« *Foreign Affairs* 97, št. 6 (2018): 1–3. Pridobljeno 29. 1. 2026. https://www.foreignaffairs.com/articles/2018-10-15/nuclear-weapons-dont-matter.

Nanut, Karel. »Osamosvojitvena vojna na Slovenskem v letu 1991.« *Vojaška zgodovina* 2/01, št. 4 (2001): 11–44.

Slapar, Janez. »Izkušnje razvoja Teritorialne obrambe in priprave na osamosvojitev ter vojna za samostojno Slovenijo.« *Vojstvo*, št. 5 (1999): 65–77.

Šteiner, Alojz. »15 točk za boljše razumevanje knjige.« V: *Vezisti in zveze ob 30-letnici Republike Slovenije,* ur. Alojz Šteiner, 843–848. Ljubljana: Defensor, 2021:

Švajncer, Janez. *Obranili domovino: teritorialna obramba Republike Slovenije v vojni za svobodno in samostojno Slovenijo 1991*. Ljubljana: Viharnik, 1993.

Ven Bruusgaard, Kristin. »Russian Strategic Deterrence.« *Survival* 58, št. 4 (2016): 7–26.

Vuk, Pavel. »Definiranje konceptov na primeru vojaške strategije.« *Sodobni vojaški izzivi* 20, št. 4 (2018): 47–69.

Vuk, Pavel. »Teoretični vidiki odnosa med strategijo in obrambnim planiranjem na varnostno-obrambnem in vojaškem področju.« *Sodobni vojaški izzivi* 18, št. 1 (2016): 15–28.

Žabkar, Anton. *Marsova dediščina: temelji vojaških ved.* 2. knjiga. Ljubljana: FDV, 2003.

Deterrence: An Illusion or a Useful Concept for the Defence of Small States? A Case Study of Slovenia's Independence

Summary

The purpose of this article is to present the practical application of the concept of deterrence within the framework of a strategy that safeguarded the independence process and defended the sovereignty of the new Slovenian state. The author addresses the question of whether the concept of deterrence is useful for small states in the contemporary security environment or whether it is merely an illusion in national security and defence strategies. The basis for finding an answer is a study on military strategy during the period of independence, in which the author, among other things, demonstrates the application of the concept of deterrence during the period 1990–1991. The results of the study showed that deterrence against military intervention in Slovenia was unsuccessful; however, through the use of a strategy of denial, it was achieved with a delay during the war for Slovenia. The strategy of denial convinced the aggressor that it could not achieve its objectives and that any insistence on continuing the war was not in its interest. In practice, this meant that it was only on the basis of results on the battlefield that the aggressor grasped the message it had failed to perceive or had ignored prior to the conflict. In this regard, the war for Slovenia serves as an example of circumstances in which deterrence based on the principle of denial can operate successfully. In this context, it is important to establish an effective system of total defence. The case study of Slovenian independence demonstrates that while small states have a very low probability of deterring aggression, they do have the potential, under certain conditions, to use denial to prevent the continuation of aggression. While alliances significantly increase the probability of deterrence, this is only true until the ally becomes a threat to national interests.

O b j u b i l e j u

Ob jubileju dr. Milka Mikole

Sredi aprila 2026 je zgodovinar in arhivski svetnik dr. Milko Mikola praznoval osemdeset let. Odličen poznavalec komunističnega nasilja ter kršitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin po koncu druge svetovne vojne v Sloveniji se je rodil na Grobelnem pri Celju. Med vojno so njegovi starši podpirali partizansko gibanje, po vojni pa sta bila tako oče kot mati zaprta. V času očetove odsotnosti so morali vsi otroci poprijeti za delo na kmetiji. To, njegova poškodba pri delu in težka povojna leta so ga zaznamovali osebnostno ter pomembno vplivali na njegovo znanstvenoraziskovalno in strokovno delo.

Po opravljeni maturi se je leta 1966 vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani in študiral zgodovino in sociologijo. Leta 1972 se je zaposlil na Šolskem centru Borisa Kidriča v Celju, kjer je poučeval zgodovino in kasneje tudi predmet samoupravljanje s temelji marksizma. Nikoli ni bil član komunistične partije in tudi zato je na lastni koži občutil težo takratnega družbeno-političnega sistema. Po desetih letih je bil odpuščen, kot je sam večkrat poudaril, iz političnih razlogov.

Nato se je leta 1982 zaposlil v Zgodovinskem arhivu Celje in leta 2003 pridobil naziv arhivskega svetnika. Kot arhivist se je posvetil predvsem arhivskemu in dokumentarnemu gradivu po letu 1945, posebej pa so njegovo pozornost pritegnili partijski dokumenti. Tako se je srečal z dokumenti o različnih oblikah medvojnega revolucionarnega nasilja ter o razsežnostih nasilja komunistične oblasti po koncu vojne. Takrat je začel tudi z znanstvenoraziskovalnim delom. Njegovo pozornost so najprej pritegnile zaplembe premoženja in druge oblike nasilnih odvzemov premoženja po koncu vojne na Celjskem in v Sloveniji. Iz tega tematskega področja je leta 1989 najprej magistriral, leta 1999 pa še doktoriral in istega leta svoje ugotovitve objavil v monografiji *Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943–1952*.

Njegovo raziskovalno pozornost so pritegnili tudi povojni politični in montirani sodni procesi ter izrekanje in izvajanje kazni prisilnega, poboljševalnega in družbenokoristnega dela. Znanstvene razprave iz omenjenih tem je Mikola objavljal tako v zbornikih kot samostojnih monografijah. Tako je Zgodovinski arhiv Celje leta 1995 izdal njegovo prvo knjigo z naslovom *Sodni procesi na Celjskem 1944–1951*, leta 2002 pa še študijo *Delo kot kazen*.

Kot arhivist je začel objavljati arhivske dokumente in pričevanja žrtev ali njihovih svojcev o različnih oblikah nasilja komunističnega sistema v

Sloveniji. Tako je leta 1998 kot prva izšla zbirka dokumentov *Notranji sovražniki v dokumentih okrajnih partijskih komitejev z območja Zgodovinskega arhiva v Celju,* leto kasneje pa še publikacija *Dokumenti o kulaških procesih na Celjskem*. Leta 2003 izdal publikacijo *Religija, cerkev in šola v dokumentih občinskih komitejev ZKS Zgodovinskega arhiva Celje* in leto kasneje zanjo prejel Aškerčevo priznanje.

Ukvarjal se je tudi z gospodarsko zgodovino. Rezultat tega zbirateljskega in raziskovalnega dela so med drugim monografija *Zgodovina celjske industrije* (2004), publikacija *Stara industrijska podjetja na Celjskem* (1996) ter razstava in katalog *Logotipi celjskih industrijskih podjetij* (2004). Z njimi je osvetlil manj znano zgodovino industrije v Celju in na širšem celjskem območju.

Leta 2005 je prevzel vodenje Sektorja za popravo krivic in za narodno spravo pri Ministrstvu za pravosodje, tri leta kasneje pa je postal vršilec dolžnosti direktorja novoustanovljenega Študijskega centra za narodno spravo. Tudi na novem delovnem mestu je nadaljeval z objavljanjem dokumentarnega gradiva. Med letoma 2006 in 2009 je pripravil štiri zbornike dokumentov in pričevanj o do tedaj manj poznanih oblikah povojne komunistične represije v Sloveniji, tj. o povojnih delovnih in koncentracijskih taboriščih ter o izgonih prebivalcev.

Raziskovalno je ostal aktiven tudi po upokojitvi (2009). Znanstvena monografija *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945* iz leta 2012 je njegovo življenjsko delo oziroma, kot je večkrat poudaril sam, sinteza tega, kar je do takrat napisal. Z njo je prispeval celovit, sistematičen in pregleden prikaz komunističnega nasilja v prvih povojnih letih na slovenskih tleh. Leta 2014 je izšla monografija *Revolucionarno nasilje na Štajerskem 1941–1945*, študija o nasilju partizanskega gibanja nad civilnim prebivalstvom, ki je bilo tesno povezano z izvajanjem komunistične revolucije in se je kazalo predvsem v usmrtitvah njenih resničnih in domnevnih nasprotnikov. Obravnaval je tudi druge oblike nasilja, kot npr. ropanje imetja, izgone prebivalcev z njihovih domov, požige in posilstva. Leto kasneje je v monografiji *Celje v plamenih revolucije: revolucionarno nasilje v Celju v prvih povojnih letih* poudaril, da mesto ob Savinji sodi med tista slovenska mesta, ki jih je povojno nasilje nove oblasti najmočneje prizadelo, ter predstavil delovanje partije in njene represivne ukrepe v procesu »čiščenja« in utrjevanja oblasti.

V monografiji *Kazenske ustanove in zaporniki v Sloveniji 1945–1951* (2016) Mikola izpostavi, da je bilo v prvih povojnih letih v različnih kazenskih ustanovah v Sloveniji, npr. v delovnih in koncentracijskih tabori-

ščih, zaporih in kazensko poboljševalnih domovih, zaprtih »na deset tisoče zapornikov«, med njimi pa so prevladovali politični zaporniki. Posebno pozornost je namenil nasilju nad ženskami in otroki, in sicer z objavo študije *Neoprostljivo: komunistični zločini nad ženskami in otroki na Slovenskem* (2024). V njej je s konkretnimi primeri opisal usode žensk in otrok v koncentracijskih taboriščih, kazenskih ustanovah ter prisilno delo in sodne umore. Ugotavlja, da so pripadniki komunističnih vojaških formacij med vojno in po njej na Slovenskem umorili 2.314 žensk in 617 mladoletnih oseb (otrok).

Njegovo pozornost je pritegnila tudi lokalna oziroma krajevna zgodovina. Tako se je leta 2022 poklonil domačemu kraju z monografijo *Zgodovina Škofje vasi z bližnjo okolico*. Raziskoval je razvoj lokalne oblasti in samouprave v občinah Zreče in Šentjur, rezultat tega dela pa sta monografiji *Razvoj oblasti in lokalne samouprave na območju občine Zreče* ter *Razvoj oblasti in lokalne samouprave na območju občine Šentjur*, ki sta izšli v letu 2024.

Za svoje delo je bil večkrat nagrajen. Kot smo omenili, je leta 2004 prejel Aškerčevo priznanje, v letu 2009 je dobil Srebrni celjski grb za prispevek v raziskovalnem zgodovinopisju, ki ima trajen pomen za mesto ob Savinji, štiri leta kasneje pa Zoisovo priznanje za pomembne znanstvene dosežke na področju zgodovinopisja.

Dr. Milko Mikola je avtor številnih znanstvenih prispevkov in monografij, sodeloval pa je tudi na številnih znanstvenih srečanjih, kjer je odstiral tančice z dolgo zamolčanih dogodkov, procesov in usod posameznikov iz slovenske medvojne in povojne zgodovine. Znanstveno proučevanje je nadgradil z objavami arhivskih dokumentov ter pričevanji žrtev in njihovih svojcev. S tem je prispeval k razvoju slovenskega zgodovinopisja in arhivistike, tako na področju varovanja in ohranjanja arhivske dediščine kot na področju seznanjanja strokovne in širše javnosti z arhivskimi dokumenti in novimi zgodovinskimi spoznanji.

Dr. Milku Mikoli iskreno čestitamo ob visokem življenjskem jubileju ter mu želimo obilo zdravja in osebnega zadovoljstva. Naj prihodnja leta prinesejo mnogo lepih trenutkov, miru in dobrega počutja.

Mateja Čoh Kladnik

Poročila s konferenc

Poročilo o mednarodni znanstveni konferenci Oblast, ideologije in manjšine: etnične in verske skupnosti med Srednjo Evropo in Balkanom (1941–1989)

V prostorih Slovenske matice v Ljubljani je 21. aprila 2026 potekala mednarodna znanstvena konferenca z naslovom *Oblast, ideologije in manjšine: etnične in verske skupnosti med Srednjo Evropo in Balkanom (1941–1989)*, ki sta jo organizirala Študijski center za narodno spravo in Slovenska matica.

Konferenca je obravnavala odnos političnih režimov do etničnih in verskih skupnosti v obdobju velikih družbenih in političnih preobrazb 20. stoletja. V ospredju razprav je bilo vprašanje, kako so politične oblasti v različnih zgodovinskih okoliščinah oblikovale politike do etničnih in verskih manjšin ter kako so se te skupnosti odzivale na institucionalne pritiske, nadzor in omejevanje. Posebna pozornost je bila namenjena razkoraku med deklariranimi načeli enakosti in dejanskimi praksami nadzora, represije ter selektivnega vključevanja manjšinskih skupnosti v politični in družbeni prostor. Prispevki so osvetlili položaj najpomembnejših etničnih skupnosti v slovenskem in hrvaškem prostoru – Nemcev, Italijanov, Madžarov, Romov in Sintov – ter odnos komunističnih oblasti do verskih skupnosti, med njimi katoličanov, protestantov, pravoslavcev, judov, baptistov in Jehovovih prič. Konferenca je tako ponudila večplastno primerjalno analizo mehanizmov političnega nadzora, represije in prilagajanja v prostoru med Srednjo Evropo in Balkanom.

Mednarodno znanstveno konferenco sta odprla urednica Slovenske matice dr. Ignacija Fridl Jarc in direktor Študijskega centra za narodno spravo (SCNR) dr. Tomaž Ivešić. V uvodnih nagovorih sta poudarila, da raziskovanje položaja etničnih in verskih manjšin ni pomembno le za razumevanje preteklosti, temveč tudi za razumevanje sodobnih evropskih družb, ki še vedno temeljijo na vprašanju odnosa do različnosti, človekovih pravic in kolektivnega spomina. Dr. Ivešić je poudaril: »*Ko govorimo o manjšinah, ne govorimo le o obrobni temi, govorimo o samem jedru vprašanja, kakšna družba smo in kakšno družbo želimo graditi. Način, kako oblast ravna z drugačnostjo, pove veliko o njeni naravi, in način, kako se sodobna družba spominja tistih, ki so bili potisnjeni na rob, pove veliko o njeni*

zrelosti.« Opozorila sta, da so bile številne zgodbe manjšinskih skupnosti desetletja potisnjene na rob zgodovinopisja ali obremenjene z ideološkimi interpretacijami, zato imajo tovrstne znanstvene konference pomembno vlogo pri odpiranju prostora za strokoven in pluralen dialog.

Prvi tematski sklop z naslovom Oblast, ideologije in etnične manjšine, ki ga je moderiral znanstveni sodelavec na SCNR, dr. Renato Podbersič, je bil posvečen etničnim manjšinam in njihovemu položaju med drugo svetovno vojno ter v povojnem obdobju. Kot prvi referent na konferenci je nastopil dolgoletni sodelavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja, dr. Miran Komac. V prispevku je obravnaval medvojno obračunavanje s slovenskimi Romi in Sinti ter odnos povojne komunistične oblasti do Romov na Slovenskem. Opozoril je, da so bili Romi in Sinti med vojno žrtve nasilja okupacijskih sil, v posameznih primerih pa tudi partizanskega gibanja. Po vojni so oblasti romsko vprašanje obravnavale predvsem kot varnostni problem, kar se je odražalo v represivnih ukrepih, prisilnih preselitvah in policijskem nadzoru. Predavatelj je poudaril tudi socialno izključenost Romov ter stereotipe o kriminaliteti, ki so zaznamovali odnos oblasti do romske skupnosti še desetletja po vojni. Naslednji referent je bil dr. Attila Kovács z enote Inštituta za narodnostna vprašanja v Lendavi. V svojem prispevku z naslovom »'Ko smo bili Madžari': prekmurski Madžari v času druge svetovne vojne in povojnega obdobja« je obravnaval položaj prekmurskih Madžarov med drugo svetovno vojno in po njej. Predstavil je začetno navdušenje nad prihodom madžarske vojske leta 1941, ki je z napredovanjem vojne postopoma izginjalo. Posebej je izpostavil usodo prekmurskih Judov madžarske identitete, ki so bili žrtve holokavsta, ter povojne represivne ukrepe jugoslovanskih oblasti, ki so internirale številne prekmurske Madžare v taborišči Hrastovec in Šterntal. Sledil je referat zgodovinarke in časnikarke na italijanskem programu na RAI v Kopru, dr. Alessandre Argenti Tremul, ki je predstavila položaj italijanske skupnosti v Sloveniji ob vzpostavitvi ljudske oblasti po letu 1945. Analizirala je revolucionarno preobrazbo družbe v severozahodni Istri, ki je privedla do množičnega odhoda italijanskega prebivalstva. Posebej je osvetlila procese nacionalizacije, agrarne reforme in zamenjave družbenih elit ter vprašanje državljanstva italijanskega prebivalstva v času oblikovanja nove oblasti in priključevanja območja Jugoslaviji. Dr. Anja Moric z Inštituta za narodnostna vprašanja je v prispevku o nemško govoreči skupnosti v Sloveniji in diaspori obravnavala vprašanja kolektivnega spomina, identitete in tišine. Predstavila je posledice preselitve Kočevarjev ter izgona nemško govorečega prebivalstva po letu 1945, ki sta povzročila razpršitev skupnosti in fragmentacijo kolektivnega spomina. Posebno pozornost je namenila različnim oblikam tišine – tako v slovenskem nacionalnem spominu kot v diaspori – ter sodobnim prizadevanjem za revitalizacijo dediščine in

vzpostavljanje prostora za večplastne interpretacije preteklosti. Prvi panel je zaključila zgodovinarka in nekdanja ministrica za Slovence v zamejstvu in po svetu, dr. Helena Jaklitsch. Predstavila je zgodovino Kočevarjev kot skupnosti, ki je po njenem mnenju plačala eno najvišjih cen druge svetovne vojne in povojnega obdobja. Osvetlila je večstoletno prisotnost Kočevarjev na Kočevskem, njihovo preselitev v Posavje med letoma 1941 in 1942 ter povojne represivne ukrepe, ki so preprečili vrnitev na domove. Izpostavila je tudi uničevanje materialne in kulturne dediščine Kočevarjev po vojni ter poznejša prizadevanja za ponovno odkrivanje njihove zgodovine in identitete.

Drugi panel z naslovom Oblast, ideologije in verske manjšine, ki ga je moderirala znanstvena sodelavka na SCNR, dr. Pavlina Bobič, je bil namenjen odnosu komunističnih oblasti do verskih skupnosti. V prvem prispevku je upokojena zgodovinarka in nekdanja znanstvena sodelavka na SCNR, dr. Tamara Griesser Pečar, analizirala konflikt med komunistično oblastjo in Katoliško cerkvijo v Sloveniji. Poudarila je, da je bila Katoliška cerkev ena redkih organizacijsko stabilnih institucij zunaj partijskega nadzora, zato jo je oblast razumela kot potencialnega političnega nasprotnika. Predstavila je različne oblike represije – od nacionalizacije cerkvenega premoženja in omejevanja verskega šolstva do montiranih sodnih procesov proti duhovnikom in katoliškim laikom. Sledila je predstavitev referata ravnatelja Hrvaškega inštituta za zgodovino v Zagrebu, dr. Miroslava Akmadža, o položaju verskih skupnosti v komunistični Hrvaški. Izpostavil je ideološke temelje komunističnega odnosa do religije, ki je bila razumljena kot ostanek prejšnjega družbenega reda in potencialna ovira pri vzpostavljanju političnega monopola. Posebej je opozoril na nadzor nad verskimi skupnostmi, omejevanje verskih svoboščin ter represivne ukrepe proti predstavnikom katoliške, pravoslavne, islamske, judovske in protestantske skupnosti. V nadaljevanju je nastopil dr. Aleš Maver s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru ter predstavil svoj prispevek z naslovom »Od nemške do Trubarjeve Cerkve«, v katerem je obravnaval preobrazbe javnega dojemanja protestantskega krščanstva v socialistični Sloveniji. Opozoril je, da so se evangeličani po drugi svetovni vojni znašli v položaju »tujcev«. Kot verska skupnost so bili ideološko tuji novemu socialističnemu režimu, bili so manjšina v pretežno katoliškem okolju, hkrati pa skupnost, povezana z nemško oziroma madžarsko identiteto. Predstavil je proces postopne spremembe odnosa oblasti do protestantizma, ki je od zgodovinskega vrednotenja reformacije postopoma prešel tudi v bolj pozitivno dojemanje sodobnih protestantskih skupnosti. Dr. Bojan Cvelfar, vodja Oddelka za družbene dejavnosti na Mestni občini Celje in nekdanji dolgoletni direktor Arhiva RS ter Zgodovinskega arhiva Ljubljana, je v referatu z naslovom »Srbska

pravoslavna skupnost v treh največjih mestih v Sloveniji pod okupatorsko in povojno komunistično oblastjo« predstavil položaj pravoslavne cerkve med in po drugi svetovni vojni ter opozoril na politične in družbene spremembe, ki so zaznamovale delovanje pravoslavnih skupnosti v času vojne in po vzpostavitvi komunistične oblasti. Dr. Renato Podbersič je v prispevku »O Judih … brez Judov: usoda judovske vere na Slovenskem ob koncu druge svetovne vojne« predstavil usodo judovske vere na Slovenskem ob koncu druge svetovne vojne. Izpostavil je skoraj popolno uničenje predvojne judovske skupnosti zaradi holokavsta ter posledice, ki jih je to imelo za versko, kulturno in družbeno življenje Judov v Sloveniji. Posebej je predstavil žalostno usodo sinagoge v Murski Soboti, delovanje judovskih občin po vojni ter prenos središča slovenskega judovstva iz Prekmurja v Ljubljano. Kot zadnja referentka na konferenci je nastopila sodelavka na SCNR, Neža Strajnar. Predstavila je državno represijo nad baptistično versko skupnostjo in Jehovovimi pričami v povojni Sloveniji ter opozorila, da je komunistična oblast tudi najmanjše verske skupnosti razumela kot potencialno politično grožnjo. Posebej je poudarila sistematičen nadzor Udbe, montirane sodne procese in vsakdanjo diskriminacijo vernikov, ki so bili zaradi svoje vere pogosto zasliševani, obsojani ali prikrajšani za osnovne pravice. S konkretnimi primeri posameznikov je pokazala tudi osebno razsežnost represije ter izpostavila, da kljub pritiskom in zaporom oblasti niso uspele zlomiti verskega prepričanja pripadnikov teh skupnosti.

Sklepno misel konference je podala moderatorka dr. Pavlina Bobič. Poudarila je, da so prispevki pokazali, kako je povojna komunistična oblast na Slovenskem in Hrvaškem sistematično obračunavala z vsemi oblikami »drugega«, tako s pripadniki etničnih kot tudi verskih manjšin. Po njenem mnenju je bil odnos komunistične oblasti do religije predvsem ideološko in politično motiviran boj za popoln monopol oblasti. Manjšinske skupnosti so se znašle v še posebej težkem položaju, saj so bile hkrati ideološko in pogosto tudi nacionalno »tuje«. Ob koncu je poudarila še, da so referati premišljeno osvetlili tudi vprašanja trdoživosti, prilagajanja in ohranjanja identitete narodnostnih in verskih skupnosti v najtežjih obdobjih njihove zgodovine.

Mirjam Dujo Jurjevčič in *Neža Strajnar*

Recenzije

Carlo Spartaco Capogreco, I campi di Salò: Internamento ebraico e Shoah in Italia, Einaudi Storia, Torino 2025, 448 strani

Carlo Spartaco Capogreco, zdravnik, zgodovinar in univerzitetni profesor, doma iz Kalabrije, je uveljavljeno ime pri naših zahodnih sosedih. Specializiral se je za raziskovanje fašističnih taborišč in velja za največjega strokovnjaka za italijanska koncentracijska taborišča za civiliste. Na to temo je izpod njegovega peresa nastalo več publikacij. Taborišča je prof. Capogreco začel raziskovati ter o tem predavati in pisati, ker je bilo to poglavje italijanske zgodovine povsem odrinjeno v pozabo. Najprej je raziskoval in pisal v prostem času, potem pa se je zgodovinopisju profesionalno posvetil, kajti njegovo delo je poželo izjemen uspeh; obravnaval je namreč zgodovinske tematike, ki so bile povsem nepoznane. Dve njegovi knjigi sta izšli tudi v slovenskem prevodu (*Fašistična taborišča: internacije civilistov v fašistični Italiji (1940–1943)*, *Renicci: koncentracijsko taborišče na bregovih reke Tibere*).

V italijanskem zgodovinopisju in kolektivnem spominu je več desetletij prevladovala podoba druge svetovne vojne kot zgolj dogajanja med letoma 1943 in 1945. Šlo je za enostransko in zmagoslavno podobo političnega in vojaškega delovanja italijanskega odporniškega gibanja. Prepogosto in največkrat načrtno pa se je pozabljalo tako na internacije in deportacije, tudi Judov, med letoma 1940 in 1943 kot tudi na krvavo kolonialno politiko in na neizzvane napade na Francijo, v Afriki, na Grčijo, Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo ter kruto politiko na okupiranih območjih.

Skrivanje fašističnih taborišč je trajalo skoraj do sredine osemdesetih let 20. stoletja. Še vedno je v delu italijanske javnosti prisotno prepričanje, da so Italijani pri preganjanju Judov morali sodelovali izključno zaradi pritiska Nemcev. Hkrati naj bi si italijanski narod večinsko prizadeval, da bi Jude skrili in jih tako rešili. Rasno preganjanje in z njim povezani zločini niso bili obravnavani ločeno od političnega preganjanja. Na sojenju Adolfu Eichmann v Jeruzalemu, ki je potekalo od pomladi 1961, so priče pridobile prepoznavno identiteto, holokavst pa je postal stvar splošnega zanimanja. Brez ustreznega zgodovinskega poznavanja vloge Italije v tej

povezavi je bila predstavljena podoba »države, ki je rešila Jude«, medtem ko je odgovornost fašističnega, tako tistega do kapitulacije Italije leta 1943 kot tistega pod nemškim patronatom, ostajala izven zanimanja (strokovne) javnosti. Prav zaradi nekakšne potrditve nekritične pripovedi o »italijanski dobroti« se je sojenje Eichmannu po mnenju prof. Capogreca izkazalo za veliko zamujeno priložnost za začetek resničnega in potrebnega razmisleka o nacionalni odgovornosti in vlogi, ki so jo Italijani imeli pri preganjanju Judov med drugo svetovno vojno.

Po knjigi *I campi del Duce* (2004), ki je postala referenčno branje za civilno internacijo v fašistični Italiji, je prof. Capogreco izdal nekakšno »drugo poglavje«, *I campi di Salò*. Z najnovejšo knjigo se usmerja na izjemno občutljivo, a predolgo zapostavljeno obdobje med letoma 1943 in 1945, ko je na severu Italije pod nemško okupacijo delovala fašistična Italijanska socialna republika (it. Repubblica Sociale Italiana – RSI) oz. Salojska republika (it. Repubblica di Salò). V knjigi prof. Capogreco natančno analizira prehod od fašističnega antisemitizma iz leta 1938 (uvedba rasnih zakonov) do neposrednega sodelovanja v »končni rešitvi«. S tem zapolnjuje ogromno vrzel v italijanskem zgodovinskem spominu, saj osvetljuje kraje grozot, ki so bili v lokalnih skupnostih desetletja namerno ali nenamerno pozabljeni.

Po vseh italijanskih deželah, ki jih je septembra 1943 zasedla nemška vojska, se je začel pravi lov na Jude, v italijanskem zgodovinopisju poznan tudi kot *La caccia all'ebreo*.

V drugi polovici leta 1943 so zavezniki zavzeli južni del Apeninskega polotoka. Ob tem so osvobodili tam internirane Jude, preden bi jih zajeli Nemci in jih poslali v uničevalna taborišča.

V italijanski povojni stvarnosti pa je dolgo veljala interpretacija, da v južni Italiji internirani Judje niso bili deportirani v nemška taborišča zaradi »dobrote« in pomoči prebivalcev južne Italije.

Nemci so med oktobrom in decembrom 1943 tudi v zasedeni Italiji vzpostavili zbirne centre za aretirane Jude. Uredili so jih v zaporih večjih mest (v Rimu, Milanu, Veroni in Trstu), od koder so nato Jude vozili v nacistična taborišča. Deportacije Judov iz Italije sicer v grobem lahko razdelimo v dve fazi. Prva je potekala od novembra 1943 do januarja 1944. V tem obdobju so nemški okupatorji lovili Jude po italijanskih krajih in jih zapirali v obstoječe zapore po večjih mestih. Tam so nato sestavljali vlakovne konvoje, ki so Jude deportirali dalje v nemška taborišča. Sredi decembra 1943 pa so Nemci na italijanskem ozemlju pod svojo kontrolo vzpostavili štiri policijska in prehodna taborišča (nem. *Polizei- und Dur-*

chgangslager): Fossoli di Carpi, Bocen (Bolzano/Bozen), Rižarna v Trstu in Borgo San Dalmazzo pri Cuneu. Tudi iz teh prehodnih taborišč so deportirance vozili v nacistična uničevalna in koncentracijska taborišča. Taborišče v Fossoliju, namenjeno aretiranim Judom iz severne in srednje Italije, je začelo delovati 2. decembra 1943. Pravzaprav je delovalo že prej, vendar so tega dne Nemci zamenjali dotedanjo italijansko upravo s svojim represivnim aparatom. S tem se je dejansko začenjala druga faza deportacij iz Italije, ko je prav taborišče Fossoli prevzelo nalogo glavnega zbirnega centra za aretirane Jude. Nemci so to taborišče evakuirali na začetku avgusta 1944 zaradi napredovanja zaveznikov z juga. Center za deportacijo Judov so tako premestili v prehodno taborišče Gries pri Bocnu na južnem Tirolskem, kamor so poslej vozili aretirane Jude iz severne Italije in jih potem pošiljali naprej proti taboriščem v notranjosti rajha.

Oblasti RSI so 30. novembra 1943 sprejele usoden ukrep, in sicer je šlo za policijski odlok št. 5, ki ga je izdal notranji minister RSI Guido Buffarini Guidi (1895–1945). Z njim je ukazal aretacijo in internacijo vseh italijanskih in tujih Judov v taborišča ter hkrati določil takojšnjo zaplembo njihovega celotnega premoženja. Jude na ozemlju Salojske republike je omenjeni odlok označeval za tujce in sovražnike. Uradno sicer ni šlo za spremembo lastništva, ampak samo za ukrep, ki je fašistični državi omogočal upravljanje judovske lastnine. Zakonski odlok, ki ga je podpisal duče 4. januarja 1944, pa je določal zaplembo vsega judovskega premoženja v korist države. Aretacije judovskega prebivalstva na ozemlju Salojske republike so izvajale tako italijanske kot nemške oblasti, medtem ko so omenjene aretacije na ozemlju obeh operacijskih con, Predalpske operativne cone (nem. *Operationszone Alpenvorland*) in Operativne cone Jadransko primorje (nem. *Operationszone Adriatisches Küstenland*), izvajali samo Nemci. Tudi deportacije v uničevalna in koncentracijska taborišča so izvajali samo nemški okupatorji.

Osnovni namen knjige je jasen: avtor si prizadeva razbiti ta zakoreninjeni narodni mit o »dobrih Italijanih« (*Italiani brava gente*). Capogreco z neizpodbitnimi arhivskimi dokazi prikaže, da italijanske oblasti pod vodstvom Benita Mussolinija niso bile zgolj pasivne izvrševalke nemških ukazov, temveč so pri preganjanju, zapiranju in deportacijah Judov sodelovale povsem avtonomno, sistematično in z lastno politično pobudo.

Pričujoča knjiga je hkrati temeljita, skoraj enciklopedična študija o tem, kako je RSI od jeseni 1943 dalje obravnavala judovsko prebivalstvo, in deluje kot nekakšen atlas. Avtor uvodoma predstavi podroben zemljevid koncentracijskih taborišč za civiliste, ki jih je med junijem 1940 in

septembrom 1943 upravljalo ministrstvo za notranje zadeve Kraljevine Italije. Prvi del knjige je poln zgodovinske kontekstualizacije, ki učinkovito pojasnjuje historiografsko metodo. Prelomnica nastopi z »vdorom holokavsta na polotok« septembra 1943. Tako avtor povzema nemško okupacijo in odločitev o ustanovitvi fašistične kolaborantske vlade v Italiji, prve akcije proti Judovm (nem. *Judenaktionen*) in začetek »rednih« aretacij Judov. Celovit in raznolik proces aretacij in internacij je zato v središču te knjige.

V nadaljevanju podaja prvo celovito teritorialno in geografsko kartografijo tako imenovanih »pokrajinskih taborišč« (*campi provinciali*), ki jih je RSI uradno ustanovila po dekretu z dne 1. decembra 1943. Ta krajevna koncentracijska taborišča so bila razpršena po celotni severni in osrednji Italiji z namenom zbiranja judovskega prebivalstva pred njihovo končno deportacijo v nacistična uničevalna taborišča, predvsem v Auschwitz. Med letoma 1943 in 1945 so Nemci iz Kraljevine Italije deportirali okrog sedem tisoč petsto Judov, od katerih se jih je domov vrnilo samo 610.

V severni in srednji Italiji, ki je ustrezala ozemlju RSI, se je znašlo med 30.000 in 40.000 Judov, tako italijanskih kot tujih. Za vsako pokrajino in taborišče avtor navaja zgodbe posameznikov, imena in datume zajetja, deportacije, nekaj pobegov in občasna skrivanja s pomočjo krajevnega prebivalstva. Pregledal je številne arhive po vsej Italiji in identificiral na desetine lokacij (vile, zapuščene šole, vojašnice), kamor so zapirali Jude. Razlike med posameznimi pokrajinami so bile velike – ponekod so veljale »blage« razmere, vsaj do prihoda Nemcev, drugje bolj brutalne. Prav krajevna raznolikost pokaže, kako je bil sistem hkrati kaotičen in učinkovit.

Prof. Capogreco ne ponuja le splošne zgodbe, temveč podroben pregled vseh krajev internacije – od velikih centrov, kot je bil Fossoli pri Modeni, do majhnih provincialnih krajev internacije, kamor so zaprli le nekaj deset ljudi. Avtor piše umirjeno in tekoče, brez patetike. Gre za knjigo raziskovalca, ne moralista. Toda prav zato je učinkovita, kajti ne kriči, ampak nenehno niza dokaze. Za tiste bralce, ki poznamo njegova prejšnja dela, je jasno, da gre za življenjsko delo. Gre za vrhunsko strokovno monografijo z izjemno bogatim znanstvenim aparatom, številnimi opombami in obsežno bibliografijo. Avtor ne ponuja zgolj suhoparnih administrativnih podatkov, ampak skozi pričevanja in dokumente uspešno predstavlja človeško stisko tistih, ki so bili ujeti v kolesje fašističnega represivnega aparata.

Danes, ko se vedno znova pojavljajo revizionistični glasovi o Italijanih

kot *brava gente*, prof. Capogreco z dokumenti dokazuje, da je bila RSI aktivno soudeležena v uničevanju svojih judovskih državljanov. Ni bila sicer enaka nacistični Nemčiji, a tudi daleč od nedolžne žrtve.

Morda bi za konec lahko zapisali, da je omenjena monografija včasih zelo podrobna, predvsem del z opisi posameznih lokacij, zato ne gre za lahkotno branje. Bolj je primerna za tiste, ki že imajo nekaj predznanja o italijanskem fašizmu, preganjanju Judov in holokavstu.

Renato Podbersič ml.

Vida Milošević Arnold, Mojca Šorn, Ida Leonida Gnidovec in Tanja Velagić (ur.): Spomini še živijo II, Sophia, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2025 (Borec, Revija za zgodovino, antropologijo in književnost 77, št. 844–846)

Zbornik *Spomini še živijo II* je rezultat istoimenskega projekta in drugi zvezek, v katerem so zbrani spomini stanovalcev domov starejših občanov na čas druge svetovne vojne. Izšel je v monografski izdaji revije *Borec*, nastal pa je v sodelovanju Inštituta za novejšo zgodovino, Doma starejših občanov Fužine in Založbe Sophia.

Projekt *Spomini še živijo* je prvotno nastal v Domu starejših občanov Fužine, kjer so zbrane spomine najprej predstavili na razstavi. Pobudnica in koordinatorka projekta je bila ena od stanovalk, Vida Milošević Arnold, upokojena predavateljica Fakultete za socialno delo. Razstava je doživela dober odziv, zato so se avtorice in avtorji odločili, da zbiranje pričevanj nadaljujejo. Kmalu so se povezali z Inštitutom za novejšo zgodovino, ki jim je pomagal pri nadgradnji projekta, tako s snemanjem in transkripcijo pričevanj kot pri izdaji v knjižni obliki. Prvi zbornik je izšel ob koncu leta 2023 v monografski izdaji revije *Borec*. Dve leti kasneje je pred nami že drugi zbornik, ki je plod sodelovanja sedmih domov starejših občanov iz Ljubljane in njene okolice.

Projekt je nastal z željo, da se ohranijo pričevanja zadnje generacije, ki se še spominja druge svetovne vojne, in da se z njimi opozarja na globoke posledice vojnih grozot, kot v uvodnem delu pojasnita urednica Vida Milošević Arnold in Matija Puškarić, delovni terapevt v Domu starejših občanov Fužine. Slednji opozarja na dvojni pomen pričevanj – ta niso zgolj dragocen vir podatkov, ki ostajajo ohranjeni za zanamce, ampak tudi priložnost za pričevalke in pričevalce, da spregovorijo o vojni, travmatičnih izkušnjah iz otroštva ali ranah, ki še vedno bolijo. Čeprav so vojno in po-

vojne dogodke doživljali kot otroci, so čustva, zlasti strah, ostala zapisana v njihovih telesih, meni Puškarić. Prvi del zbornika zaključujeta Mojca Šorn in Marta Rendla, raziskovalki Inštituta za novejšo zgodovino, ki na podlagi podatkov iz zbirke *Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju Republike Slovenije med drugo svetovno vojno in neposredno po njej* predstavita smrtne žrtve med otroki oziroma mladoletnimi osebami. Kot poudarjata, je število žrtev naraščalo s trajanjem druge svetovne vojne, največ pa jih je izgubilo življenje v zadnjih dveh letih vojne. Žrtve in materialno škodo po koncu vojne lahko ovrednotimo, težje pa prikažemo trpljenje civilnega prebivalstva, še zlasti otrok, na katerih ekstremne okoliščine in travmatični dogodki pustijo dolgotrajne posledice, še dodajata.

Osrednji del zbornika predstavlja petintrideset zgodb stanovalk in stanovalcev domov starejših občanov Bežigrad, Bokalci, Fužine, Kolezija, Šiška, Škofljica in Tabor, ki so drugo svetovno vojno doživljali kot otroci, mladoletniki ali mladi odrasli. Gre za izseke življenjskih zgodb, večinoma krajše zapise, ki govorijo o pomanjkanju, izrednih razmerah, bombardiranju, taboriščih in izgubi bližnjih ter na drugi strani o preživetju, pogumu in vsakdanjem življenju v času vojne. Čeprav so njihove izkušnje subjektivne, njihova neposrednost bralcu pomaga razumeti zapleteno medvojno obdobje z zornega kota otrok in mladostnikov. Pričevanja prav tako opozarjajo na posledice travmatičnih izkušenj in psiholoških stisk, ki jih v vojnem času doživljajo otroci in mladostniki, saj jih spremljajo globoko v odraslo dobo in zaznamujejo njihovo razmišljanje, ravnanje in čustvovanje.

Pričevanja bogatijo zgodovino, omogočajo vpogled v subjektivne izkušnje in odpirajo prostor za nova spoznanja. Tudi pričujoči zbornik je dragocen prispevek k ohranjanju spominov na drugo svetovno vojno, ki hkrati odpira razmislek o posledicah vojne, zlasti o tistih, ki jih vojna pusti na najranljivejših skupinah.

Jelka Piškurić

Navodila avtorjem

Dileme so znanstvena periodična revija, ki jo izdaja Študijski center za narodno spravo. Prispevki, ki jih objavljajo *Dileme*, niso honorirani. Prispevki morajo predstavljati izvirni doprinos k obravnavani tematiki, prav tako ne smejo biti predhodno objavljeni v kateri drugi znanstveni reviji. Prispevki so recenzirani.

Avtorji naj prispevke pošljejo na naslov uredništva (Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija) oziroma jih oddajo po elektronski pošti na spletni naslov revije *Dileme* (dileme@scnr.si). Prispevki naj obsegajo med 30.000 do 50.000 znakov s presledki. Vsebujejo naj:

– izvleček (največ deset vrstic), ki mora biti razumljiv brez branja celotnega besedila članka;

– ključne besede (do pet), ki naj odražajo vsebino prispevka;

– povzetek (največ 30 vrstic), ki mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti obravnavanega problema ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

Avtorji naj navedejo naslednje podatke: ime in priimek, akademski naziv, delovno mesto, ustanovo zaposlitve in e-naslov. Za lektoriranje prispevkov in prevod povzetkov poskrbi uredništvo.

Uporabljamo čikaški stil citiranja (Chicago style), slovenska verzija podrobnih navodil se nahaja na spletni strani: https://www.scnr.si/navodila-avtorjem.html.

Instructions to the Authors

Dileme is a scientific periodical journal issued by the Study Centre for National Reconciliation. Authors of the papers published in *Dileme* receive no honorarium. Their papers have to represent an original contribution to the addressed topic and must not be published beforehand in any other scientific journal. The papers are peer-reviewed.

The authors can send their papers to the address of the editorial board (Study Centre for National Reconciliation, Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenia) or by e-mail to the *Dileme* journal address (dileme@scnr.si). The papers should encompass between 30,000 and 50,000 characters with spaces. They should contain:

– keywords (up to five), reflecting the content of the paper;

– an extract (max. ten lines) which has to be comprehensible without reading the full paper;

– an abstract (max. 30 lines) which has to express the purpose of the paper, the main characteristics of the addressed problem and the most relevant results and conclusions.

The authors should provide the following information: name and surname, academic title, workplace, employment institution and e-mail address. The editorial board arranges for the proofreading of the papers and the translations of the abstracts.

We use the Chicago Manual of Style for citing, detailed instructions can be found at the following webpage: https://www.scnr.si/en/guidelines--for-authors.html.

Impressum

Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine so redna znanstvena publikacija Študijskega centra za narodno spravo. Vsako leto izideta dve številki revije v tiskani obliki. Publikacija na interdisciplinarni način obravnava vprašanja slovenske sodobne zgodovine, pri čemer so poslužuje metodologije različnih ved, od zgodovine, sociologije, antropologije, prava do preostalih humanističnih in družboslovnih ved. Prispevki objavljeni v *Dilemah* lahko razvijajo znanstvene koncepte, predstavljajo teoretske ugotovitve ali pa so empirično-analitske-narave. Revija objavlja izvirne znanstvene in pregledne znanstvene članke. Izvirni znanstveni članki prinašajo inovativno obravnavo izbrane tematike z lastnimi tezami ali zaključki, pregledni znanstveni članki pa kritično prikazujejo kontekst izbrane tematike ob upoštevanju stanja raziskav na tem področju. Objave v reviji *Dileme* niso honorirane, prispevki pa ne smejo biti predhodno objavljeni v kateri drugi znanstveni reviji. Za objavo v reviji veljajo mednarodni etični standardi znanstvenega raziskovanja, citiranja in navajanja literature, kot jih priporočan organizacija COPE (*Committee on Publication Ethics*). Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov dileme@scnr.si. Prispevki so podvrženi postopku recenzije. Postopek recenzentskega pregleda ne traja več kot tri mesece.

Revija Dileme je vključena v naslednje podatkovne baze/Articles appearing in this journal are abstracted and / or indexed in: Scopus, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Slavic Humanitoies Index, MIAR, Crossref.